T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHAMMED CEMÂLEDDÎN EL-KÂSİMÎ VE KELÂMÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSAM'a
Mustafa Yüce

Mustafa YÜCE

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : KELAM

Bu tez, .../.../1999 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

....	....	....
Jüri Başkanı	Jüri Üyesi	Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

İnsanlığı, düşünce ve pratik esasları ile kucaklayan İslâmiyetin içerdiği hükümler; itikadî, amelî ve ahlakî olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir. Bu hükümlerden itikâdî olanları, Akâid ve Kelâm ilmi, amelî (pratikle ilgili) olanlarını Fıkıh ve İslâm Hukuku, ahlaki olanlarını da Tasavvuf ve Ahlâk ilmi incelemiştir.

Hakkında mütevazi biyo-biyografik araştırma çalışması yaptığımız kişi Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî XIX. asrın sonlarıyla XX.asrın başlarında yaşamış, savunduğu hür İslâm düşüncesiyle dikkatleri üzerine çekmiş bir şahsiyettir. Kâsimî İslâmî ilimlerin bütün dallarında birçok eserler vermiştir. Eserlerinden bir kısmının baskısı yapılmış, bir kısmı da el yazması halinde olup, şu anda Şam'da torunlarına ait özel kütüphanede bulunmaktadır.

Şüphesiz, Kâsimî hakkında ilk araştırmayı yapan biz değiliz. Kâsimî üzerinde gerek batıda gerekse İslâm dünyasında birçok çalışmalar yapılmıştır. Kitaplarının bir kısmı yukarıda da ifade ettiğimiz gibi gerekli tahkikler yapılarak neşredilmiştir. Ülkemizde Kâsimî üzerine en kapsamlı çalışmayı 1991 yılında H.Mehmet Günay yapmıştır. Bu çalışmaları birinci bölümün sonunda genişçe tanıtacağız.

Araştırmamız, genel olarak bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Kâsimî ile ilgili genel bilgilere yer vermeyi uygun bulduk. Birinci bölümde Kâsimî'nin yetiştiği dönemin sosyo-kültürel durumu, Kâsimî ailesi, onun tahsil hayatı ve eserlerine yer verdik. İkinci bölümde ise bir kelâmcı olarak Kâsimî ve kelâmî görüşlerini inceledik.

Tez konusu olarak bu konuyu çalışmamı teşvik eden ve çalışmalarımız esnasında da büyük bir hoşgörü ve titizlikle; tavsiyeleriyle rehberliğini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Muhit MERT'e, tezimi okuyarak gerekli düzeltme ve tavsiyeleri yapan Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKÇAY ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ'a teşekkür ve minnetlerimi sunmayı bir vazife bilir; teşekkür ederim.

Mustafa YÜCE

Sakarya, 1999

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
(a.s)	: aleyhisselâm.
Ank.	: Ankara.
b.	: İbn.
Bkz.	: Bakınız.
C.	: Cilt.
H/h.	: Hicrî.
Hz.	: Hazreti.
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.
İst.	: İstanbul.
K.K.	: Kur'an-ı Kerim.
Kütp.	: Kütüphane.
M.	: Milâdî.
md.	: Maddesi.
Nşr.	: Neşri.
ö.	: Ölümü.
(r.a)	: Radıyallah anh.
sy.	: Sayı.
s.	: Sayfa.
(s.a.v.)	: Sallallahü aleyhi vesselam.
SAÜİFD	: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
Thk.	: Tahkik.
terc.	: Tercüme.
ts.	: Tarihsiz.
vb.	: Ve benzeri.
vd.	: Ve devamı.
Yay.	: Yayınları.

ÖZET

Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî, XIX.asrın sonlarıyla XX.asrın başlarında yaşamış olan mütefekkir, müceddid ve ıslahçı bir İslâm âlimidir.

Yaşadığı tarihi dönem, sadece doğup yetiştiği ve hayatının sonuna kadar ikâmet ettiği Suriye açısından değil, bütün İslâm âlemi içinde bir çözülme ve çöküş dönemidir. Ortamın bu olumsuz şartlarına rağmen o, çocukluğundan itibaren bütün ömrünü ilim ve irfan öğrenmekle, öğrendiklerini öğretmekle geçirmiş; ilmî şahsiyetini hem aklî hem de naklî, hem klasik hem de modern ilimlerle geliştirmiş, yenilemiş ve olgunlaştırmıştır.

Araştırmamız genel olarak bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Kâsimî ile ilgili genel bilgilere yer vermeyi uygun bulduk. Birinci bölümde Kâsimî'nin yetiştiği dönemin sosyo-kültürel durumu, Kâsimî ailesi, onun tahsil hayatı ve eserlerine yer verdik. İkinci bölümde ise Kâsimî'nin kelâmî görüşleri başlığı altında ulûhiyet, nübüvvet ve âhiret konuları işlenmiştir.

Kâsimî başlangıçta Eş'âri kelam okuluna bağlı olmakla birlikte daha sonra mezhepler üstü bir tavır sergilemiş bütün mezheplerden alıntılarda bulunmuştur.

Kâsimî Şam'da Yeni Selefî hareketinin öndegelen temsilcilerinden olmuştur. Kur'an ve sünnete rucû ile hür İslâm düşüncesinin yeniden ihyası ve geliştirilmesi uğrunda büyük çaba harcamıştır. Bunun içinde kör taklide karşı çıkmıştır.

Kâsimî'nin kelâm konusundaki eserleri incelendiğinde onun çok koyu bir İbn Teymiye hayranı olduğu da gözükmektedir. Yine o dönemi itibariyle Mısır'da Yeni Selefî hareketinin önde gelen isimlerinden Muhammed Abduh ve Reşid Rıza ile devamlı irtibat halinde olmuş, onların düşüncelerinde de etkilenmiştir.

SUMMARY

Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî, lived in period of between last half of XIX.century and beginning of XX.century, was a thinker a reformer and a Islamic wiser.

His living period was the dissolving and falling period as to not only Syria where he was born in and lived there until end of his life but also in all Islamic world.

In spite of unsuitable conditions of his environment, he spent his whole life for learning science and knowledge or teaching what he learnt from his childhood on, and also he developped renewed an matured his scientific personage through sciences that are both classic and modern.

Our research is generally constituted as anintroduction and two parts. In introduction part, we gave the general knowledge about Kâsimî. In the first part, we diswssed about we social and cultural conditions of growing period of Kâsimî, Family of Kâsimî, his school life and his works. In the second part concepts of godhood, prophethood and the hereafter were discussed under the title of Kâsimî's opinions about Kelâm.

Kâsimî, at the beginning, depended on Eş'âri Kelâm school, afterwords he assumed over religiours sect and quoted from all religious sects.

Kâsimî became one of the most important representative of New Selefi Momevent in Şam. He Spent so much efforts in order to improve and restore free Islamic thoughts via consulting the Quran and The Sunna. As a result, he resisted unconcious imitation.

When the works of Kâsimî about Islamic thelogy (Kelâm) are examined, it is clear that he filled with deep admiration to ibn Teymiye. In the same period in Egypt, he was continually in contact with Muhammed Abduh and Reşid Rıza who were the important names of New Selefi Movement and he was affected by their thoughts.

GİRİŞ

Çağımız Suriye'sinin İslâmî ıslahat hareketinin Şâm'daki öncülerinden Cemâleddin el-Kâsimî'nin eserleri Şâm'da sade bir apartman dairesinin oturma odasında bulunuyor. Yüksek rafları tıka basa dolduran kitaplar, gazeteler, el yazması eserler ve ciltlenmemiş evraklar üç duvarı olduğu gibi kaplamış. Duvarlardan birinde kitapların bittiği yerde ıslahat hareketinin çekirdeğini oluşturan bir ailenin seceresini gösteren bir portre asılı. Solda Muhammed Sâid el-Kâsimî'yi görüyoruz. Elli yaşlarında, sakallı, beyaz kavuklu, önünde de bir kitap açık duruyor. Ortada yine sakallı bir şeyh, otuzlarına yeni girmiş cüppeli, beyaz kavuklu, büyük oğlu Cemâleddin Muhammed Sâid'in sağında Selâhaddin'i görüyoruz.

İşte üç portre, üç nesil, üç dünya görüşü. Bir din âlimi olan baba (1843 - 1900) ömrünün çoğunda geleneksel İslâmi inanışlara göre yaşamıştır. Ömrünün son yıllarında sahip olmaya başladığı ıslahatçı görüş büyük oğlu Cemâleddin tarafından "dinin aslına rucû" olarak işlenmiştir.[1] Küçük oğlu Selahaddin (1887 - 1916) dinî ilimleri bırakarak pozitif ilimlere yönelip doktor olmuş ve Arap milliyetçiliği hareketlerine katılmıştır.

Cemâleddin el-Kâsimî 1896-1914 yılları arasında Şâm'da dini ıslahatın önder kadrosunun ilk sırasında yer almıştır.[2] Cemâleddin el-Kâsimî'nin ilk yazılarına bakarak daha sonra geleneksel İslâm anlayışına karşı çıkacağını anlamak pek mümkün gözükmemektedir. Kur'ân okuma konulu bir metne yazdığı yorumdaki ilk yazısıdır, yeni bir şey söylediğini göremiyoruz. Allah'ın sıfatları konusunda klasik Hanbelî görüş tekrarlanıyor. Yani Allah'ın hakikati insan aklının sınırlarını aştığı için insanın Allah hakkında ancak Kur'ânın bildirdiğini bilebileceğini yazılmıştır.[3] Kelâm sahasında bu tavır seleflerin yolu olarak bilinir. Yani sonraki yorumlar ve görüşler bid'attan başka bir şey değildir. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, Kâsimî'nin selefîlik anlayışıyla, kendisinden önceki selefîler arasında bazı görüş ayrılıkları bulunduğudur.[4]

---

[1] Cemâleddin el-Kâsimî, *el-Mesh e'l-cevrebeyn ve'n-na'leyn,* s. 4.

[2] Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu,* s.18.

[3] Cemâleddin el-Kâsimî, *en-Nefhetü'r-rahmâniyye şerh metn el-meydaniyye fî ilmi't-tecvid,* s.2-3.

[4] Süleyman Uludağ, *İslâm Düşüncesinin Yapısı*, s.36.

Cemâleddin el-Kâsimî'nin ilk yazıları incelendiğinde onun eserlerinin altına attığı imza (Muhammed Cemâleddin Ebu'l -Ferâc el-Kâsimî el-Eş'ârî, ed-Dimeşkî, en-Nakşibendî, el-Halidî, eş-Şafîi) da onun Eş'ârî kelamcılığına, Şafîi mezhebine ve Nakşibendiye - Halidiye Sûfî tarikatına olan sempatisini görmekteyiz. Kâsimî bir yıl sonra 1889'da adını bir eserine daha böyle dercettikten sonra, hep "Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî, ed-Dimeşkî " adını kullanarak, mezheplere, sûfî tarikatlarına kelâm okullarına olan atıfları isminden çıkarıp atacaktır.[5]

Cemâleddin el-Kâsimî üzerine islam dünyasında birçok çalışmalar yapılmıştır. Türkiye'de Kâsimî üzerine yapılan en kapsamlı çalışma H.Mehmet Günay tarafından 1991 yılında yapılan "Kâsimî'nin Hayatı ve Fıkhî Görüşleri" adlı yüksek lisans çalışmasıdır. İslâm dünyasında yapılan çalışmalarda Kâsimî'nin değişik ilmî cepheleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaları birinci bölümün sonunda genişçe tanıtmaya çalışacağız. Bizde yüksek lisans tez konusu çerçevesinde Kâsimî'nin Hayatı eserleri ve Kelâmi görüşlerini incelemeye çalıştık. Hayatı ve eserleriyle alakalı daha önce yapılan çalışmalardan istifade etmekle birlikte, ikinci bölüm olan Kâsimî'nin Kelâmî görüşleri şu ana kadar işlenmemiş bir konu olması itibariyle orjinallik arzetmektedir. Tezimizin diğer orjinal bir yönü de Şâm'da bizzat Kâsimî'nin kütüphanesine ulaşma ve birinci elden kaynaklardan istifade etmiş olmamızdır.

[5] Zafir el-Kâsimî,*a.g.e.*, s.637- 638.

1. BÖLÜM: KÂSİMÎ'NİN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

1.1. KÂSİMÎ'NİN HAYATI

1.1.1. Cemâleddin el-Kâsimî'nin Yetiştiği Dönemin Sosyo-Kültürel Durumu[6]

Cemâleddin el-Kâsimî'nin dünyaya gelişi M.Ali Paşa komutasındaki Mısır ordusunun 19.yy ortalarında Şâm (Dimeşk) ve civarından çekilmeye başladığı zamanlara denk düşer. Böyle bir durumun neticesinde Osmanlı devletinde yeni bir dönem başlamış yönetim yeni bir şekil almış ve halkın eşit haklara sahip olması gibi konular birinci derecede ön plana çıkmıştır.[7]

Cemâleddin el-Kâsimî, Osmanlı devletinin son dönem padişahlarından Sultan Abdülaziz, V. Murat, II. Abdülhamit, IV.Mehmed ve Sultan Mehmet Reşat'ın hüküm sürdüğü vakitte yaşamış, ittihat ve terakki partisinin yönetimi ele geçirmeye başladığı dönemleri de müşahade etmiştir.[8]

Sultan Abdülaziz 1861 yılında yönetimi teslim alınca babası ve ağabeyinin yapmış olduğu ıslahat hareketlerine önemle devam etti. İlk iş olarak maliyeyi düzeltme girişiminde bulundu. Birden fazla kadınla evlenmeme kararı aldı. Maaşının büyük bir bölümünden vazgeçip, sarayın masraflarını kısmaya çalıştı. Ne yazık ki uzun bir süre geçmeden israf büyük bir boyuta ulaştı. Böyle bir israf 1875 yılında borçların fırlayıp dört milyar Frank'a (200 milyon Sterlin) ulaşmasıyla devlet resmen iflasını ilan etti. Bu hal üzerine yabancı milletlerden oluşan düyûn-u umûmî meclisi kuruldu. İngiltere ve Fransa'nın ortaklaşa açtığı şirket Osmanlı Bankası adını aldı. Böylece Osmanlı

---

[6] Kâsimî'nin yaşadığı dönemin sosyo-kültürel durumu ile ilgili tafsilatlı bilgi için bkz.İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolijisi*, IV,197- vd; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı İmparatorluğu*, s.109 vd; Philip K.Hiffi, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc.Saliğ Tuğ) II,1166 vd; David Dean Commins, *The Selefî İslâmic Reform Movement in Damascus*, (1885 – 1914) New York, 1990, s.14-20; Dr. Nizar Abaza, *Cemâleddin el-Kâsimî ehadü ulemâi'l ıslâhu'l- hadis fi'ş-Şâm*, s.17-61.

[7] Abdülkerim Garayibe, *Suriye fî karni't-tasia aşera*, s.10.

[8] Muti el-Murabıt, *en-Nur ve'n-nur fî mektebi anber*, s.21.

devletinin serveti bu banka yoluyla emilir hale geldi.[9] Bütün bu olaylardan dolayı Sultan Abdülaziz devlet işleriyle yeterince ilgilenemedi. Uzun bir süre geçmeden bakanlar bunları öğrenip padişaha komplo kurma çalışmalarına giriştiler. İsraf ve siyaset konusundaki bilgisizliği, millet ve devletin mülkünü kötüye götürdüğü iddiasıyla Şeyhülislâmdan fetvâ ile onu tahttan indirdiler. Bunu hazmedemeyen Sultan Abdülaziz intihar edip hayatına son verdi.[10]

Abdülaziz'den sonra yerine V.Murat geçti. Fakat akli dengesinin bozuk olduğu bahanesiyle o da tahttan indirildi.[11] V.Murat'tan sonra Kanun-i esâsi-yi ilan etmesi ve anayasal bir hükümet kurması şartı ile tahta Sultan II.Abdülhamid getirildi. Sultan Abdülhamid tahta çıktıktan hemen sonra, devletin harcamalarını tespit edip sınırlamalar koydu. Valide Sultanın imtiyazlarını kaldırdı. Bizzat kendisi idari işlerle ilgilenir oldu. Abdülhamid mebuslar meclisini kurup Kanun-i esâsiyi ilan ettikten sonra aradan uzun bir süre geçmeden meclisi feshetti. Bunun neticesi Jöntürkler diye isimlendirilen grubun meydana gelmesine kadar vardı.[12]

Jöntürklerden oluşan bir topluluk anayasayı geri getirmek için gizli bir şekilde çalışmalarına başladı. Mısır, Şâm, Avrupa ve Osmanlı devletinin bazı vilayetlerinde cemiyetler oluşturuldu. Bunlardan en önemlisi Şâm'daki birçok kişinin katılımıyla kuvvet bulan İttihat ve Terakki Partisi idi. Daha başka cemiyetler de bulunuyordu. Cemâleddin el-Kâsimî bunlardan "Hizbu'l-ahrâr eş-Şâhani" adlı cemiyete mensuptu. Ayrıca Şâm'daki cemiyetin vekili ile yakın ilişkisi vardı.[13]

Bu cemiyetlere ilaveten Arapların Arap milliyetçiliği yapmaları için Şâm'da bazı gençlerin tesis ettiği "en-Nehdatü'l-Arap" cemiyeti bulunuyordu. Muhyiddin Hatip, Selahaddin Kâsimî gibi şahsiyetler bu cemiyetin üyelerinden olup Arapları bulundukları gafletten uyandırmak ve Arapça'nın Arap vilayetlerinde resmi dil olmasını

---

[9] Muhammed Kürd Ali, *Hutatü'ş-Şam*, II,95.

[10] Muhammed Kürd Ali, *a.g.e*, II, 95; Abdülkerim Garayibe, *Suriye fi'l-karni'f-tasia aşera*, s.26.

[11] Muhammed Kürd Ali, *a.g.e*, II, 99.

[12] Muhammed Kürd Ali, *a.g.e*, II,100-101; Abdülkerim Garayibe, *a.g.e.*, s.27-28.

[13] Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu*, s.212.

amaçlıyorlardı.[14] Programları dahilinde bu cemiyetin üyeleri Paris konferansında da hazır bulundular. Arapların başkaldırmasında esas rolü bu kişiler oynuyordu.

Üzerinde durduğumuz bu asırda gençlerdeki siyasî uyanış barışçı kişilerin yönlendirmesiyle ilerliyordu. Bağımsızlık, genişleme hedefini güden bu görüşü benimseyenlerin başında Tahir Cezayirî, Selim Buhâri, Abdürrezzak Bîtar ve Cemâleddin el-Kâsimî bulunuyordu.[15]

Kâsimî zamanında Şâm 19 valinin yönetiminden geçti. Valilerin yönetimi birbiriyle çelişiyor ve herbiri değişik kanunlar getiriyorlardı. 19.yy devlet, önemli şahsiyetleri Şâm'a vali olarak atıyordu. Bunların içerisinde işinin erbabı olan, dürüst, halkın malında gözü olmayan, yönetim ve siyasette yetenekli, başarılı olanları da vardı. Valilerden en bariz olanı Mithat Paşa idi. Bu zat Şâm'a yaptığı büyük hizmetlerle tanındı. İşte bu gibi yöneticiler zamanında Şâm siyasî istikrar ve güvenliğe kavuştu. Bu valilerden ilki olan Muhammed Reşit Paşanın yönetimde olduğu 1866 yılında Kâsimî dünyaya geldi.[16] Zikredilen valilerden bir diğeri de Hasan Refik paşadır. Zamanında devlet medreselerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak için öğretmen okulu açıldı, Emevi câmisi geçirmiş olduğu yangından sonra (1893) restore edildi ve Şâm- Müzeyrib, Şâm-Beyrut arası demir yolu uzatıldı.[17] Bu gibi valiler döneminde Şâm gelişmeler gösterdi ve hayatın bütün yönlerine etkilerde bulundu.

Hukuk sistemi Kâsimî zamanında hiç de iç açıcı değildi. Kadılar (hakim) çok zor durumda bulunuyordu. Çünkü İstanbul'dan gönderilen bir kadı çok geçmeden değiştiriliyor yerine başkası atanıyordu. Bu da mahkemelere tesir ediyordu.[18]

---

[14] Dr. Selahaddin el-Kâsimî'nin eserlerine Muhibiddin el-Hatib'in tahkikinin mukaddimesi, (Dr. Selahaddin el-Kâsimî, *Safahat min tarihi'n- nehdati'l arabiyeti fî evaili'l-karni'l-işrin,* takdim ve tahkik Muhibiddin el-Hatib, Kahire.1379.)

[15] Dr.Selahaddin el-Kâsimî, *a.g.e,* Mukaddime.

[16] Muhammed Edip Takiyyuddîn, *Müntehebatü't-tevarih li-Dimeşk,* I,272

[17] Muhammed Edip Takiyyuddîn, *a.g.e* ,I,272.

[18] Muhammed Mehdi İstanbuli, *Şeyhü'ş-Şâm Cemâleddin el-Kâsimî,* s.43; Dr. Nizar Abaza, *Cemâleddin el-Kâsimî ehedü ulemaü'l İslâhu'l-hadis fî'ş- Şâm,* s.32.

1.1.2. Kâsimî Ailesi

Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî, fertleri ile ilme hizmet eden iyi bir aileye mensuptur. Soyunun Hz. Peygamber'e (s.a.v.) dayandığı rivayet edilmiştir. Cemâleddin el-Kâsimî'nin dedesi Kâsım el-Hallâk (1806-1867) gençliğinde berberlik yapmaktaydı. 1825 yılında bu mesleği bırakarak din öğrenimine başladı. İlk hocası Mısır'lı bir seyyid olan Salih ed-Desûkî'dir. Desûkî (1785-1831) seçkin ulemâ tabakasından değildi. Ancak 1824'de Hassan Camii'ndeki hocalık ve vaizlik görevlerine Sinaniye Camii'ndeki itibarlı imamlık görevini de eklemeyi başarmıştı. Desûkî'nin ölümünden sonra Kâsım el-Hallâk seçkin ulemânın bazılarından dersler aldı ve bir ulemâ ailesinden gelen Şâm'ın en şöhretli hadis ülemasından olan Abdurrahman el-Kuzberî (1771-1846) ile dostane ilişkiler kurdu.[19]

1840 yılında Kuzberî, önde gelen âlimleri Kâsım el-Hallâk'ın sıradan küçük bir câmide verdiği hadis derslerinin sonuncusuna dâvet ederek onun kariyerini artırmış oldu. Kâsım el-Hallâk'tan da son dersini Şâm'ın iki numaraları mescidi olan Sinaniye Camisinde vermesini istedi.[20] Bu olaydan kısa bir süre sonra Kâsım el-Hallâk (berber Kâsım) imam, vaiz ve hoca olarak yirmi yıl görev yapacağı yere, Hassan Camiine ve dolayısıyla da bir üst mertebeye çıkmış oluyordu.

Bu yirmi yıl zarfında Kâsım, ortahalli bir şeyhin vasıflarına sahip oluyordu. 1842'de hocası Desûkî'nin yeğeni ile evlenerek sosyal statüsünü daha da artırmıştır. Tarikat erbabıyla da çok iyi diyalog kuran Kâsım el-Hallâk daha sonra öğrenim görmek için el-Ezher'e gitmiştir. 1862'de kariyerinin zirvesine ulaşır. Sinaniye Camiinin Şafii imamı ölünce onun yerine geçer ve burada hadis ve fıkıh dersleri vermeye başlar. Herhalde Sinaniye'de sahip olduğu imkanlardandır ki, 1863'te Kenevat semtinde bir köşk satın

---

[19] Muhammed Cemil eş-Şatti, *A'yân Dimeşk*, s.221-224.

[20] Cemâleddin el-Kâsimî, *Târu'l-meşâm fî Meâsiri Dimeşku'ş-Şâm*, el yazması, Kâsimî Kütüphanesi, II, 458.

almıştır. 1867'de öldüğü zaman, bazı şiirlerinin devlet matbaasında basılmasına yetecek kadar itibarı vardı.[21]

Kâsım el-Hallâk'ın yıllar boyu tahsilde elde ettiği mevki ve imkanlar oğlu Muhammed Sâid el-Kâsimî'ye (1843-1900) miras kaldı. Muhammed Sâid'in yetişmesi de ulemâ oğlunun tabii seyri içerisinde oldu. Baba bütün bilgi ve hünerlerini oğluna aktardı. Hatim indirdikten sonra Muhammed Sâid başka âlimlerin derslerine katılmakla beraber babasının Arapça ve dini konulardaki derslerine devam etti. Ondokuz yaşına geldiğinde Sinaniye Camii'nde babasının derslerinde onun yardımcılığını yapıyordu. Hassan Camii'ndeki vaizlik görevine de devam ediyordu. 1867'de Kâsım el-Hallâk öldüğünde henüz yirmidört yaşında olan Muhammed Sâid el-Kâsimî Sinaniye Camii'nde imam ve vaiz olarak babasının halefi oluyordu.[22]

Muhammed Sâid el-Kâsimî'nin biyografilerinde varlıklı ve güç sahibi insanların meclislerinden uzak durduğu yazılıdır. Örneğin Osmanlı görevlileri ve eşrâf kendisini iftar nev'i yemeklere dâvet ettiklerinde nadiren teşrif etmiş, âlimlerin hükümdarlarla ünsiyet etmesini zül saymış, bunu devlet görevi ümidi içinde bulunan ulemâya yakıştırmıştır.[23]

Muhammed Sâid, Şâm'ın varlıklı seçkinlerine karşı fevkalade küskünlük ifadeleri taşıyan şiirler yazmıştır.[24] Bu şiirlerin birinde bu zenginlerin tamahkarlığından, sefahatinden, ahlâksızlığından ve fücûrundan bahseder. Şeriâtın zorunlu kıldığı zekâtı ödemeyişlerinden yakınır ve zenginin ölümünü de alaycı bir tasvire konu yapar. Muhammed Sâid geniş bilgisine ilave olarak tarih, edebiyat ve şiir sahasındaki geniş bilgisi ile şöhret sahibi olacak kadar da entelektüel duruma sahipti. O'nun müzik ve şiir

---

[21] Muhammed el-Kâsimî, *es-Suğr el-Basim fî tercemeti'ş-Şeyh Kasım*, s.70 (el yazması, Kâsimî Kütüphanesi); Muhammed Cemil eş-Şatfî *A'yân Dimeşk*, s.22.

[22] Abdürrezzâk Bitâr, *Hilyet el-Beşer*, II,654-661.

[23] Cemâleddin el-Kâsimî, *Beyt el-Kâsid fî tercemeti'l-imamü'l-vâlid es-Sâid*, el yazması, Kâsimî Kütüphanesi, s.7-8.

[24] Cemâleddin el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.78-79, 82-83, 100-104.

kıraatı ve ilmî gece sohbetleri, önde gelen din âlimleri ile edebiyatçıları cezbetmekteydi.[25]

İşte bu aileden Cemâleddin el-Kâsimî gibi bir şahsiyet zuhur etmiştir.

1.1.3. Doğumu ve Tahsil Hayatı

Kâsimî, Dimeşk'de Kenevât Mahallesi'nin mektebî sokağında bulunan babasının evinde 17 Eylül 1866 yılında dünyaya geldi.[26]

Muhammed Sâid dünyaya gelen bu ilk oğlunu çok zengin olmasa da insanı rahat ettiren zengin entellektüel atmosferinde büyütmüştür. Çocukluk yaşını aşar aşmaz babası onu Kur'ân-ı Kerîmi öğrenmesi için Şâm'lı olan Şeyh Abdurrahmân b.Ali b. Şihâb el-Mısrî'nin müderrislik yaptığı okula gönderdi. Bu zât Cemâleddin ile yakından ilgilenip tecvidle Kur'ân okumasını öğretti.[27]

Kur'ân-ı Kerîmi hatmedince babası o'nu Şâm'da hattatlık yapan ve bu işte ustalaşan Şeyh Mahmut b.Muhammed b. Mustafa el-Kûsî'nin yanına verdi. Kâsimî, Türk'lere yakınlığı ile tanınan bu zatın yanında üç yıl kaldı. 1878 yılında Cemâleddin bu sanatı iyi bir şekilde öğrendi.[28] Daha sonra babası onu İbn-i Sinan diye tanınan Şeyh Reşit'in medresesine gönderdi.[29]

Genişçe ilimlerin yer aldığı bu medrese öğrencilerinin başarıları ve yetenekleriyle ün kazanmıştı. Tevhid, sarf, nahiv, mantık ve arûz ilimleri okutulan derslerden bir kaçıydı.

---

[25] Abdülkerim el-Budeyrî'nin *Havadis Dimeşk el-yevmiyye* adlı eserine Ahmet İzzet'in önsözü, Kahire 1959, s.21.

[26] Ziriklî, el-A'lâm, II,131; Cemâleddin el-Kâsimî, *Sınâatü'ş Şamiyye*, II,191; Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu*, s.24.

[27] Muhammed Mutî el-Hafîz- Nizar Abaza, *Tarihu ulemâ-i Dimeşk*, I,101.

[28] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.24.

[29] Muhammed Muti el-Hafîz, Nizar Abaza, *a.g.e.*, I,216.

Bununla da yetinmeyen baba, çocuğuna topladığı bazı öğrencilerle beraber fıkıh ve nahiv vermeye başladı.

Kâsimî'nin ilk eğitim ve terbiyesi ulemâ çocuklarının yetişme seyri içerisinde olmuştur. Hatim indirir, okuma yazma öğrenir, daha sonra da dini konularda yazılmış klasik eserleri ve şerhlerini okumuştur. Oniki yaşında devlet okuluna başladığında geleneksel rotadan kopmuştur.

Formel eğitimi yanında Cemâleddin, otobiyografisinde yazdığına göre çocukluğunda kitapların nüshasını çıkarmayı, yazı yazmayı ve aile kütüphanesindeki tarih ve edebiyat konulu eserleri okumayı çok sevmektedir.[30] Kâsimî, temel ilimleri klasik metodla öğrenmiştir. Fakat o, öğrenmiş olduğu klasik ilimlerle yetinmemiş aynı zamanda hem pozitif ilimlerle ilgili bilgisini artırmış hem de genel kültürünü her bakımdan zenginleştirmiştir.

Küçük ama olgun bir ruha sahip olan Cemâleddin günlerin ilerlemesiyle Şâm'ın tanınmış büyük şeyhlerin ilim halkalarına katılır. Şâm kârilerinden büyük şeyh olan Ahmet el-Hulvânî'den kıraat dersleri alır. Bu hocanın yanında Kur'ân-ı Kerîmi Âsım kıraatına göre bir defa hatmetmiş, yarısından fazlasını da ikinci defa okumuştu. Ayrıca ayrı âlimden kıraat ilmiyle alakalı şu eserleri okumuştur:[31]

a) el-Meydaniye

b) Şerhü'l-Cezeriyye iki defa Şeyhülislâm'ın bir defa da Halid el-Ezheri'nin şerhini okumuştur

c) El-letaifü'l-bey'iyye (bu hocanın şiir halinde yazıp, şerhettiği tecvid ilmiyle alakalı bir eser)

---

[30] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.26-29.

[31] H.Mehmet Günay, *Cemâleddin el-Kâsimî ve Fıkhi Görüşleri* (Basılmamış yüksek lisans tezi), s.14.

Kıraat derslerine ilave olarak Şeyh Selim b.Yâsin Attâr'dan da dersler alıyordu. Onun yanında da Şâm'lı âlimlerin okutmayı adet haline getirdikleri şu eserleri okumuştur:

a) Şerhu'ş-suzûr (Şeyh Selim'in kendi şerhi)
b) İbn-i Akîl
c) Fakihî'nin Şerhu'l-Katr
d) Erbainu'l- Aclûniyye
e) Cem'ul- Cevâmi
f) Tefsiru'l- Şensûri
g) Tefsiru'l Beydâvi
h) Muhtasaru's- Sâd
i) Havaşi el- Büceyrimî ale'l- iknâ (bazı bölümleri)
j) Buhari'nin bir kısmı (rivayet ve dirayet olarak)
k) el-Muvattâ ve eş-Şifâ'nın tamamı
l) Mesabihu's- sünne, el-Cami'u's- Sağir ve Tarikatü'l Muhammediye'nin büyük bir kısmı
m) ve diğer bir çok kitap

Cemâleddin 18 yaşında hocasından bütün derslerden icâzet aldı. Bu icâzet ilk aldığı icâzet olduğundan önem arzetmektedir. Genç adam ilmin verdiği hızla daha çok çalışmaya ve kitap okumaya başladı.[32]

Bu araştırmaları onu şeyh Bekir b.Hamid el -Attâr'ın yanında hazır bulunup ilminden faydalanmaya itti. Ve onun yanında da bir çok kitap okudu. Başlıcaları:

a) el- Cevher
b) Seyyid Abdullah'ın Şerhu'ş- Şâfiyesi
c) eş- Şunur (Semerkandi ve Sünûsî haşiyesiyle)
d) Şerhu'l- İzzî
e) Tahrîr

[32] Zafir el-Kâsimî, *Cemaleddin el-.Kâsimî ve asruhu*, s.25-vd; Muhammed Muti el-Hafız –Nizar Abaza, *Tarihu ulemâ-i Dimeşk*, I,81.

f) İsağoci (Fenârî ve Şeyhülislâm şerhleriyle)

g) Muhtasaru's- Sâd

h) Müğni't- tullâb

ı) Müğni'l -lebîb

i) El-Maksûd

j) Molla Câmi

k) Kutb'un- Şemsiyye şerhi ve Seyyid Şerif Cürcâni'nin bu eser üzerine hâşiyesi

l) Buhari'nin bir kısmı, Müslim, Muvatta, Sünen-i Ebi-Davud, İbn-i Mâce ve Şemâil'in çoğu

Bu şeyhinden de icazete layık görüldü (1884). Yine bu dersleri alırken babasının derslerine de yardımcı oluyordu. Aynı şekilde babası da dedesine derslerinde yardımcı oluyordu. Felek ilmini de Şeyh Muhammed Tantâvî'den aldı. Bu hocadan da genel icâzet almaya hak kazandı. Bunlardan sonra Nakşibendî sûfîlerinden şeyhi Şeyh Muhammed Hâni'nin halkasına katıldı. Muhammed Hâni ile olan beraberliği 14 yıl sürmüştür. Cemâleddin'e fıkıh, gramer ve hadis dersleri veren Hâni, Cemâleddin'i yazı yazmaya teşvik edecektir. Karşılaşmaları üzerinden fazla geçmeden Hâni, Kâsimî'yi Nakşibendiliğe kaydetmiş ancak Cemâleddin bir süre toplantılara katıldıktan sonra tarikattan ayrılmıştır. Ama Cemâleddin şeyhine olan ziyaretlerini O'nun vefatına kadar aksatmadı.[33] Kâsimî bu şeyhden de tasavvufla alakalı birçok kitap okudu. Başlıcaları:

a) Haşiyetu'l- Hudari ale'l- Mollavi ale's- Semerkandiyye

b) Hâşiyetü's- Sibân ale'l Eşmunî

c) Hâşiyetü'l- Emir alâ Abdisselâm

d) Havaşi's- Siban ale'l- İslâm ale's- Semerkandiyye

e) Havaşi İbn Ebi Şerif ale'l- Akâid

f) Havaşi Atiyye ala Şerhi'l- Menhec

g) Havaşi İbn Süleyman alâ Şerhi'l Hadrâmiyye

h) Hâşiyetü'l- Hudari ale'ş- Şensûrî

ı) Hâşiyetü'l- Atiyye alâ Şerhi'l Menhec

j) Hâşiyetü'l- Aktar alâ şerhi'l- Makûlât

[33] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.27-28.

k) Şerhu cem'ul- cevâmi

l) Buhari'nin birçok babları (Kastallâni şerhiyle beraber)

m) Muvattâ (Zurkâni şerhiyle)

n) Sünen-i Ebi Davud (Sündî hâşiyesiyle)

o) Sünenü't- Tirmizî (Bazı bölümler)

p) Erbainu'l Aclûniyye (rivayeten)

r) Müselselâtü ibn ükayla (rivayeten)

s) Kâşâni'nin Letâifü'l a'lamı, mello Câmii'nin Şerhui'l-Fususu, Abdülkâdir el-

Hüseynî'nin Mevâkıfı gibi tasavvufî eserler. Kâsimî bu üstattan da umumi icâzet almıştır.

Kasimi'nin çok istifade ettiği hocaları arasında bir de babasının dayısı olan Hasan İbn Ahmet Cübeyne bulunmaktadır. Kâsimî Cübeyne'den daha çok üslup, ahlak ve örnek davranışlar yönünden etkilenmiş ve istifade etmiştir. Desûkî namıyla bilinen bu zât, Kâsimî'ye bir çok fıkıh kitapları okutmuş, Şemail ve Nevevi'nin Erbaîn'ini Sem'an rivayet etmiştir. Aynı zamanda Kâsimî'ye umumi icâzet vermiştir.[34]

Cemâleddin birden çok icâzete sahip olduktan sonra, Şâm müftüsü ve allâmesi Mahmut Hamzâvi'nin yanına birkaç defa gidip geldi. Hamzâvi'de sonunda Kâsimî'ye genel icâzet verdi.

Kâsimî bu aşamaları aştıktan sonra Dimeşk dışına ilim talep etmek için gitti. Bağdat'tan Numan Hayreddin el-Elusi'den üstün bir şekilde icazete nail oldu. Aynı şekilde Trablus'tan Şeyh Muhammed b.Halil el-Kavukçu ve Fas'dan Şeyh Ebu el-Mevahib Cafer Kettâni'den de icazet olmaya hak kazandı.[35]

Kâsimî hocalarından aldığı ilimle ve okuttukları kitaplarla yetinmeyip daha başka makalelerden istifade ediyordu. Daha sonra Kâsimî, kendi yaşından olan bir grup genç

---

[34] Dr.Nizar Abaza, *Cemâleddin el-Kâsimî Ehadu ulemâi'l- ıslâhü'l hadis fî'ş-Şâm*, s.104; Zafîr el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.28.

[35] Muhammed Abdülhay el-Kettâni, *Fihrisu'l-fehâris*, I,131.

ulemâ ile tanıştı. Grubun ilim ve fikirleri Kâsimî'nin onlara yaklaşmasına sebep oldu. Beraber bazı kitapları tetkik etmeye ve ilmi araştırmalarda bulunmaya başladılar. Bütün bunlar O'nu daha çok araştırmaya ve daha çok bilgi edinmeye itti. Bunun yanısıra Kâsimî, ümmetin medeniyet ve din alanlarında ıslah edilmesi gerektiğini daima söylüyor ve üzerine basarak vurguluyordu.[36]

1.1.4. Vefatı

1914 yılında humma hastalığına yakalanan ve tedavi edilemeyen Şeyh Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî 18 Nisan 1914 Cumartesi akşamı (23 Cemâdiye'l-evvel 1332 h.) ahirete irtihal eder. Cenazesi ertesi gün büyük bir kalabalıkla "babü's-sağir" mezarlığına getirilip toprağa verilir.[37]

1.2. İLMİ ŞAHSİYETİ

Kâsımî, temel ilimleri öteden beri alışılagelmiş klasik metodlarla tahsil etmiştir.Arapça, tefsir, hadis, fıkıh, kelam, mantık, tasavvuf gibi çeşitli ilimleri değişik hocalardan okuyup her birinden icazet almıştır. Bu şekilde okuduğu kitapların sayısı bir hayli kabarıktır.Ancak Kâsımî bunlarla yetinmeyip değişik makale ve dergilerle ilmî gelişmeleri ve fikrî hareketleri takip etmiştir.İlgi sahasını sadece İslâmî ilimlere inhisar etmemiş, bunun yanında matematik, tıp, felsefe,mantık,tarih, sosyoloji, hukuk gibi pozitif ve sosyal branşları da ilgi alanına dahil etmiştir.Mesela;Onun Delâilü't-tevhid adlı kitabı incelendiğinde Allah'ın isbât-ı konusunda pozitif ilimlerden faydalandığı görülmektedir.Kâsımî kazandığı bu ilmî ve fikrî seviyeden dolayı Suriye'nin önde gelen alimleri arasında yer almıştır.Nitekim kendisini hakkıyla tanıyanlar onu *"Şeyhu'ş-Şâm, Âlimü'ş-Şâm, Muslih, Müceddidü'l-asr"* gibi ünvanlarla anmaktadırlar.[38]

---

[36] Muhammed Mehdi İstanbuli, *Şeyhu'ş-Şâm Cemâleddin el-Kâsimî*, s.16.

[37] Muhammed Mehdi İstanbuli, *a.g.e.*, s.95; Dr.Nizar Abaza, *a.g.e.*, s.148.

[38] H. Mehmet Günay,*"Cemâleddîn el-Kâsimî ve İlmî Kişiliği"*SAÜİFD,Sy.1,s.256-257

Cemâleddin el-Kâsımî'nin ilk yazıları incelendiğinde onun eserlerinin altına attığı imzada Eş'ârî kelamcılığına, Şafii mezhebine ve Nakşibendiye-Halidiye sûfî tarikatına olan sempatisini görmekteyiz.Kâsımî 1889'dan sonraki yazılarında sadece ismini kullanarak, mezheplere, sûfî tarikatlarına, kelâm okullarına olan atıfları isminden çıkarıp atacaktır.[39]

1.2.1. Hocaları

Kâsimî temel ilimleri klasik metodla okumuştur.Yani ayrı ayrı hocalarda ders görüp ve her birinden icazetler almak suretiyle öğrenmiştir.Fakat o sadece öteden beri okutulagelen gelenekselleşmiş ilimlerle yetinmemiş aynı zamanda pozitif ilimlerle ilgili malumatını artırmış, umûmî kültürünü her bakımdan zenginleştirmiştir. Kâsimî'nin ders aldığı hocaları başlıca şunlardır:

1)İlk derslerini babasından aldı.
2)eş-şeyh Abdurrahman b. Ali el-Mısrî'den Kur'an okudu.
3)Kur'an-ı Kerimi hatmettikten sonra şeyh Mahmut Efendi b. Muhammed el-Gavsi'den hat dersleri aldı.
4)Bundan sonra, Zâhiriyye medresesine girerek, İbn Sinan namıyla meşhur Şeyh Reşid Kuzeyhâ'dan tevhid, sarf, nahiv, mantık, beyân, arûz gibi ilimler okudu.
5)Daha sonra,Şam'ın en büyük kurrâlarından olan Şeyh Ahmed el-Hulvâni'den kırâat dersleri aldı.
6)Kâsimî,Şeyh Bekri b. Hâmid el-Attâr'dan değişik ilimlerde bir hayli kitaplar okumuştur.
7)Kâsimî'nin en büyük hocalarından birisi de Şeyh Muhammed b.Muhammed el-Hânî en-Nakşibendî'dir.
8)Kâsimî'nin çok istifade ettiği hocaları arasında bir de babasının dayısı olan Hasan İbn Ahmed Cübeyne bulunmaktadır.[40]

---

[39] Zafir el-Kâsimî,*a.g.e.*,s.637-638

[40] Kâsimî'nin buraya kadar zikrettiğimiz hocalarıyla ilgiligeniş bilgi için bkz. Muhammed Mutî el-Hafiz-Nizar Abaza,Tarihu ulemâi Dımeşk,1,301-304.

Kâsimî'nin icazet aldığı hocaları sadece Dımeşk içerisinde bulunan âlimler değildir. O Dımeşk dışındanda bir çok âlimden de icazet almıştır.Bunların başlıcaları şunlardır:

1)Şeyh Muhammed b. Halil el-Kavgacî et-Tarablûsî

2)Seyyid Nu'mân Hayruddîn el Âlûsî el-Bağdâdî

3)Fas'dan Şeyh Ebû el-Mevâhib Cafer Kettânî.[41]

1.2.2. Kâsimî'nin Tedris Hayatı ve Başından Geçen Önemli Hadiseler

Kâsimî 1891 yılında 26 yaşına basınca memleketinde âlimlerin de tasdik ettiği âlimlik mertebesine ulaştı. Daha sonra Şâm vilayeti meclisi Kâsimî'nin ilmi kariyerini kabul ederek O'nu tedris ve irşâd vazifesi için Suriye'nin değişik kazalarına gönderme kararı aldı. Cemâleddin'in de bulunduğu müderris grubu göreve gitmeden önce vali Osman Nuri Paşa âlimlerin ilimlerinden ve fikirlerinden faydalanıp vazifelerinin önemi konusunda onlarla sohbette bulundu. Bu grubun içerisinde Kâsimî en atılgan ruha sahip olan ve bu görevlendirmenin dinin neşri konusundaki faydasına en yürekten inananlardandı.[42]Bunun üzerine "Acem vadisi" diye isimlendirilen ilçeye gitmeyi münasip gördü. Bu ilçenin büyük köylerine ramazan ayının başlarında gitmeye ve genel bir şekilde ders vermeye başladı. Bu seyahatını fırsat bilerek yapmış olduğu faaliyetleri ve gördüklerini anlatan *"bezlü'l-himem fî mev'izeti ehli'l-acem"* ismini verdiği kitabını yazdı.[43]

Görevinin ikinci senesinde hükümetin dâveti tekrarlanınca bu sefer Kâsimî "Nebek" kazasına gitmeyi tercih etti. Burada da *"hüsnü's-Sebek fî rihleti ila kazai'n- Nebek"* adlı kitabını yazdı. Daha sonra Ba'lebek'e 1895 senesinde gittiğinde "Müctehidler

---

[41] Muhammed Abdülhay el-Kettani,*Fihrisü'l-feharis,* 1,131.

[42] Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu*, s.36.

[43] Dr.Nizar Abaza, *a.g.e.,* s.112.

Hadisesi" diye adlandırdığı olay başına geldi. Oğlu Zafîr bu olayı zikredince bu olayın içtimâi hayatla ilgili asrın en büyük dînî ve fikrî olayı sayılması gerektiğini söyler.[44]

Bu olayın büyük sayılmasının sebebi de Kâsimî'nin on Şâm'lı âlimle biraraya gelip, münakaşalarda fikir alış verişinde bulunmaları, araştırmalar yapmaları ve beraberce kitap mütalaasında bulunmaları gösterilmektedir. Bu grubun beraberce tetkik ettikleri kitapların başında da Şârânî'nin *"Keşfü'l- gumme"*si gelmektedir.[45]

Grup halinde yapılan bu ilmî çalışmaları çekemeyen bazı hasetçiler bu grubun arasına girip onlar gibi görünmeye başladılar. Aslıyla hiç ilgisi olmayan haberleri halk arasında abartarak yaymaya başladılar. Cemâleddin el-Kâsimî'nin lider olarak gösterildiği bu grubun "Cemâlî" adında yeni bir mezhep kurmayı düşündükleri haberleri yayıldı. Halk bu topluluğun adına "Müctehidler Cemiyeti" adını koydu. Bu haber vali Osman Nuri Paşa'ya ulaşınca Paşa, müftü Muhammed el-Meninî ile mecliste bir görüşme yaptı. Bu durumla alakalı özel şer'î bir mahkeme kurulup Cemâleddin ve arkadaşlarının sorgulanması kararı alındı.[46]Suçlama sadece Cemâleddin'e değil arkadaşları olan Abdurrezzâk Bîtar, Selim Samara, Tevfik Eyyûbî, Emin Sefercelâni, Seyid el-Ferrâ, Mustafa Hallâk, Ahmet Hasani el-Cezâyirî[47]'ye de yapılmıştı.

Sanıklar öğlen namazını mahkeme mescidinde kıldılar. Önce soruşturmaya Kâsimî çağrıldı. Kur'ân-ı Kerîm tefsiri ve hadisi şeriflerin şerhi konularında toplanmalarının doğruluk derecesi soruldu. İctihad meselesi ve mütalaada bulundukları ana konuların neler olduğu ve Kâsimî'nin içkiyi helalleştirmesine ek olarak "Cemâlî" isminde yeni bir mezhep kuracağının aslı hakkında bilgi istendi.[48]Kâsimî, bunlara cevap olarak önce arkadaşlarıyla toplanmalarının mahiyetini açıklamakla başladı. İçkiyi helal kıldığını reddederek uydurulmuş bir söz olduğunu söyledi. İşaret edilen mezhebin söz konusu

---

[44] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.43.

[45] Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu*, s.54.

[46] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.48-56.

[47] Bu şahıslarla ilgili bilgi ve Kâsimî'nin bunlarla olan ilişkileriyle alakalı daha geniş bilgi için bkz.Dr.Nizar Abaza, *Cemâleddin el-Kâsimî, Ehadü ulemaü'l- ıslahu'l- hadis fî'ş –Şâm*, s.169-190.

[48] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.54-55.

bile olmadığını beyan etti. Kâsimî olay sonrasında yazdığı bir şiirde kendisine yöneltilen bu ithamları reddeder:

İnsanlara sorarsan
Benim yolum Cemâlîlik
Güya akıl danışana
Böyle dermişim !
Yo, yo Gerçek şu ki
Selefîyim ben
Mezhebim Allah'ın kitabıdır vallahi
Yüce Rabbimin kitabı
Birde hadislerden
Mevzu olmayanlar
Yani uydurulmamış hadisler !
Ben insan sözüne değil
Hakikata kulak asarım açıkçası !
Ve bence taklid cehalettir.
Her yerde, her zaman
Körlüktür vesselam[49]

Kâsimî'nin cevapları oturumun başkanı müftüyü rahatsız etti. Soruşturma bittikten sonra Kâsimî nezarete alındı. Sonrasında arkadaşları soruşturmaya alındı. Müftünün gayesi bu gruptaki âlimleri Şâm'ın dışına sürgün etmekti, fakat niyetinde muvaffak olamadı. Hakim, Kâsimî hariç hepsini serbest bıraktı. Bu olay Şâm'da büyük bir cereyan meydana getirdi. Müftü mahkeme kapısından çıkınca Kâsimî'nin kardeşi Muhammed îd kardeşinin serbest bırakılmama sebebini açıklamasını müftüden istedi. Aynı günün akşamı da Kâsimî'nin babası Muhammed Sâid müftü ile tehdit derecesine varacak derecede konuşarak Allah'ın (c.c) bunu karşılıksız bırakmayacağını hatırlattı. Bunun üzerine müftü onu teselli ederek her şeyin çözülebileceğini söyledi.[50] Daha sonra Kâsimî yaklaşık bir gün hücrede kaldıktan sonra serbest bırakıldı. Durumlar normale

---

[49] Abdurrezzak el-Bitar, *Hilyetü'l Beşer*, I,436- 437; Reşid Rızâ, el-Menar D.,XVII,632.

[50] Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu*, s.59.

dönünce Kâsimî eskiden olduğu gibi araştırmalarına ve ilmini genişletmeye devam etti. Hükümet tarafından kazalara gönderilmeler durdurulunca kendisi 1896 yılında Hûrân'a gitti.[51]

Kâsimî'nin hayatı böylece öğretmekle geçiyordu. Ta ki 1899'da babasını kaybedinceye kadar devam etti. Babasının vefatı Kâsimî'yi çok etkiledi. Babasının vefatıyla birlikte Sinaniye Camii de boş kaldı. Sinaniye Camiisi cemaâtı Cemâleddin'in babasının yerini dolduracağına inanıyorlardı. Onu planlanmış derse devam etmesi için teşvik etmeye başladılar. Ancak Kâsimî her seferinde bahaneler öne sürerek bu işten kaçınıyordu. Fakat çok büyük ısrar karşısında cemaatin isteklerini reddedemedi. İlk dersini zilhicce ayının üçünde Pazar günü yaptı. Dedesi ve babasının yaptığı gibi kendisi de Riyâzü's-Salihîn'i okutmaya başladı.[52] Bu ilk dersine Şâm'ın tanınmış bir çok âlimi iştirak etti. Bunlar, amcası Muhammed el- Kâsimî, Kâsimî'nin hocası Bekri Attar, Şâm müftüsü Salih Katnâ, Ahmet Hasani el- Cezâyirî, Şeyh Selim Samara, Şeyh Ebu'n-Nasr el-Hatip, Şeyh Abdülmecid el-Hâni, Şeyh Muhammed Mübârek, Şeyh Emin Bîtar, Sinaniye câmii imamı Şeyh Tevfik el- Menînî ve Abdülbaki el- Hasanî el-Cezâyirî[53]gibi şahsiyetler bulunuyordu. Böylece Kâsimî asrının âlimleri arasında yerini aldı.

Kâsimî'nin şöhreti devlet ricaline ulaşır. Çünkü fikirleri Kâsimî'nin hayat düzeninde ve ilimde yeniliğe dâvet eden mahiyette idi. Diğer âlimlerden farklı olarak eleştiren, hür olan bir kişiliği vardı. Bu nedenle sık sık soruşturmalara çağrılır oldu. Müctehidler hadisesinden galip çıkmasına rağmen yine de hakkındaki soru işaretleri kafaları kurcalar durumdaydı. Evi ve görev yaptığı câmi daima gözetiliyordu.

1900 yılında Abdülhamid Zehrâvi polisler tarafından tutuklanınca aydın hür gençler korkmaya başladılar. Bu esnada Kâsimî'nin başına hiçte iyi olmayan işler geldi. Bir gece mahalle muhtarı ve bazı polisler Kâsimî'nin evine girerek ondan Zehrâvi'nin te'lif

---

[51] Dr.Nizar Abaza, *Cemâleddin el-Kâsimî Ehadü ulemâü'l- ıslâhü'l-hadis fî'ş- Şâm*, s.120.

[52] Zafir el- Kâsimî, *a.g.e.*, s.38.

[53] Yukarda zikredilen alimlerle ilgili geniş bilgi için bkz. Muhammed Muti el-Hafiz-Nizar Abaza,*Tarihu ulemâ-i Dimeşk* I, 181-336.

ettiği kitap bulunup bulunmadığını sordular. Onlara Zehrâvi'nin telif ettiği eserleri istemeyerek de olsa vermek zorunda kaldı. Fakat daha sonra Zehrâvi ve kendisi de temize çıkarak sıkıntılardan kurtulmuş oldular.[54]

1902 yılında Kâsimî ağır bir hastalığa yakalandı. Dostları onu ziyaret ediyor doktoru da tedavide bulunuyordu. Ba'sûr (Hemoroid) hastalığına yakalanmıştı. Kâsimî, bu hastalığın illetini araştırarak tıbbi bir kitap telif etti. Bu kitabı inceleyen uzman mütehassıs doktorlar, bu kitap yalnız ilmî muhtevasıyla değil, araştırmadaki metodolojisi yönünden de önemlidir demişlerdir.[55]

Daha sonra Kâsimî daha önce gerçekleştiremediği uzak yerlere seyahat etmeye karar verdi. 1903 yılında tanıdığı ve dost olarak gördüğü arkadaşlarıyla Kudüs'e gitmeye karar aldı. Bu dostları arasında Şeyh Abdüllatif b. Hüseyin el Safâdî, Şeyh Yâsin b. Reşid el-Ferrâ'ı zikredip diğerlerini açıklamadı.[56] 1903 yılının Recep ayında Kâsimî'nin gönlüne Mısır'a gitme isteği doğdu. Mısır'a gitmekle hem eserlerini tanıtmış olacak hem de dostlarını ziyaret edecekti. Gezisine Ramazan ayının sonunda başlamaya karar verdi. Bayram namazını Sinaniye câmiinde kıldıktan sonra Beyrut'a giden trende yerini aldı. Dostu Abdürrezzâk Bîtar ondan önce Beyrut'a gitmiş ve Kâsimî'nin gelmesini beklemeye koyulmuştu. Beyrut'ta buluştuktan sonra deniz yoluyla Bor Sâid'e ulaştılar. Daha sonra Mansur'a akabinde de Tanta'yı geçtikten sonra Kahire'ye gelerek burada Şeyh Muhammed Abduh'un evinde kaldılar.[57]

Mısır'da ikametleri boyunca birçok âlim ve ediplerle görüşmeler yaptılar. Yanında kaldıkları Refîk el-Azm'dan başka Muhammed Reşit Rızâ, Ahmet eş-Şenkîtî gibi birçok âlimle görüştüler. Mısır gezisi Kâsimî'nin ufkunun genişliğini göstermektedir. Burada büyük âlimlerle münakaşalar ve ciddi araştırmalarda bulunmuştur. Bu âlimlerden şeyh Muhammed Abduh'un dersine iştirak etmiş ve büyük faydalar

[54] Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu*, s. 205.

[55] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.48.

[56] Dr. Nizar Abaza. *Cemâleddin el-Kâsimî Ehadu ulemâü'l- Islâhu'l-hadis fi'ş-Şâm*, s.131; Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s. 103-124.

[57] Zafir el-Kâsimî, a.g.e. s.134-135.

gördüğünü söylemiştir.[58] Yine bu seyahatinde birçok yeni kitap satın aldı. Mısır'da bulunduğu süre içerisinde Peygamberimizin (s.a.v) hayatının kısaltılmış şeklini anlatan bir kitap telif etti. Bunun basımını da Menar Matbaasının sahibi Reşit Rızâ Kâsimî Şâm'a dönmeden gerçekleştirdi. Buna ek olarak Kâsimî, Muhammed Abduh'un teşvikiyle *ihyâ-u Ulûmiddîn* kitabının özetini çıkarmayı başardı.[59]

Kâsimî'nin gözetlenmesi 1906'da yeni bir fitneyle karşılaşmasına kadar devam etti. Abdurrezzâk Bîtar Vehhabilikle suçlandığında Kâsimî'nin ismini mahkemede zikretti. Bunun üzerine Kâsimî soruşturma geçirdi fakat daha sonra serbest bırakıldı.[60]Bu fitne daha yeni dinmeye yüz tutmuştu ki aynı yılın ramazan ayında "mecmûatu'l-usûl" adlı kitabı sebebiyle evine karşıtları tarafından baskın yapıldı. Fakat Kâsimî, herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmadan bu olay yatıştı.[61]

Kâsimî 1907 yılında kardeşi Kâsım ile birlikte Humus ve Hamaya Şeyh Selim Kuzberî ile beraber giderler. Sanki Kâsimî bu gezisine üzerindeki keder ve hüzünden kurtulmak için gitmiş ve yeni kitaplara göz atmak için yolculuğu tercih etmiştir. Bu iki şehrin tanınmış âlimleriyle görüşüp, Hz.Halid b.Velid'in (r.a.) kabrini ziyaret etti.[62]

Ertesi yıl hükümetin suçlamalarına yeniden maruz kaldı. Casusların gözetimi ve kendisi hakkında hazırlanan raporlardan dolayı korkuya kapıldı. Aynı zamanda denetim kurulunun incelemesine vermeden "Delâilü't-tevhid" isimli kitabı gizlice basıldı. Çünkü kurulun bu kitabın basımına izin vermeyeceğini biliyordu. Ancak sorumluların bundan haberi olunca onu sıkıştırmaya başladılar. Polisle birlikte matbaacılardan oluşan resmi bir heyet kuruldu. Bu kurul Kâsimî'nin ders vermekte olduğu câmiye giderek bütün kitaplarını topladılar. Daha sonra birlikte evine gidip üç torba dolusu hem el yazısı hem de basılmış kitaplarını alıp götürdüler. Bu kitapların içinde bulunan "Delâilü't-tevhid" isimli kitabın müsveddelerini alıp bunun basımını yasakladılar.[63]

---

[58] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.128-129,141.

[59] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.681.

[60] Dr.Nizar Abaza, *Cemâleddin el-Kâsimî Ehadu Ulemau'l- ıslahu'l-hadis fî'ş- Şâm*, s. 138.

[61] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.209-210.

[62] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.176.

[63] Muhammed Mehdi İstanbuli, *Şeyhü'ş-Şâm Cemâleddin el-Kâsimî*, s.59.

Casuslar hükümetin Kâsimî'ye kitapları geri vereceğini öğrenince hemen heyetin içinde âlim bir kişinin olmadığını öne sürerek bütün konunun ictihad meselesiyle alakalı olduğunu söylediler. Bunun üzerine durum şer'î mahkemeye sunuldu. Kadılar, müftü ve ictihadla ilgili bilgisi olanlardan bir heyet oluşturuldu. Bütün kitapları sayfa sayfa incelendikten sonra Kadı, şer'î bir hükümle suçsuzsuzluğuna karar verip aynı yılın 18 Rebiülevvel ayında kitapları sahibine iade etti. Bu durum Kâsimî ailesine meşakkatlı ve korkulu anlar yaşatmıştır.[64]

1908 yılı Ramazan ayının sonlarında Reşit Rızâ Şâm'ı ziyaret etti. Onu Kâsimî, Bîtar ve âlimlerden bir grup karşıladıktan sonra beraberce Emevi câmiisine gittiler. Burada bir ders yapıp ertesi günde devam edeceğini söyledi. Reşit Rızâ ilk günki konuşmasında Osmanlı devletinin her bakımdan güçlü olması gereği üzerinde durdu. Onun bu konuşması çok beğenilmiş olacak ki, kendisinden ikinci bir konuşma yapmasını istediler. İkinci gün tekrar kürsüye çıkmış ve Kur'ândan bazı âyetleri açıklamaya başlamıştı ki, dinleyenlerden birisi "Ey müslümanlar bu adam Vehhabidir, Allah'ın laneti üzerine olsun" diye bağırmaya başladı. Bir başkası: "ey insanlar, aranızda Allah'a şirk koşan var mı?" orada bulunanlar "hayır" diye cevap verdiler. Bunun üzerine o şahıs "işte bu adam, sizin hepinizin müşrik olduğunu söylüyor, zaten o peygamberimize buğz ve eza eden Vehhabilerden birisidir" diyerek halkı galeyana getirdi. Camide bulunan bütün halk Reşit Rızâ'yı linç etmek için hep birden üzerine hücum ettiler. Bu beklenmedik hadise karşısında Reşit Rızâ hemen dersi kesti ve ayağa kalkarak onları teskin etmeye çalıştı. "Fitne uykudadır, uyandırana Allah lanet etsin" hadisini okuyup akidesini açıkladı. Ne var ki, bu ifadeler orada bulunanların daha fazla galeyanına sebep oldu. Bunun üzerine Osman Refik el-Azm, halkı yatıştırmaya çalıştı. Münakaşa istiyorlarsa evine gelebileceklerini söyledikten sonra Reşit Rızâ'yı alıp kızgın kalabalığın arasından çıkardı.[65] Daha sonra Kâsimî üzerine söylentiler çıkmaya başladı. Reşit Rızâ'yı Kâsimî'nin Şâm'a dâvet ettiği gibi söylentileri yaymaya başladılar.

---

[64] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.21.

[65] H.Mehmet Günay, *Cemâleddin el-Kâsimî ve Fıkhi Görüşleri* s.62; Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu*, s.203; Muhammed Sâid el-Kâsimî ve Halil el-Azm, Cemâleddin el-Kâsimî, *Kamus-u Sınatü'ş-Şâmiyye*, II,198-199.

Kâsimî'ye karşı alınan tavırlar ve düşmanlıklar neticesinde Kâsimî evine üç ay müddetle sıkışıp kaldı. Sadece evinin yakınında bulunan mescide namaz kılmak için gidebiliyordu. Bu durum Kâsimî'nin büyük acılar çekmesine sebep oldu. Düşmanları bununla da yetinmeyip onu imamlıktan, ders vermekten ve hitabetten azletme yollarına girdiler ama başaramadılar. Çünkü o, Sultanın yazılı fermanıyla bu göreve gelmişti. Daha sonra sevenleri Kâsimî'yi eski dinçliğine kavuşturmak için gayret gösterdiler. Kâsimî her şey dindikten sonra da derslerine başladı.[66]

1895 - 1908 yılları arasında kitaplarının denetlenmesi Kâsimî'ye çok ağır gelmişti. 1909 yılının Ramazan ayında Kâsimî ve Bîtar, Suriye'de halkı bulundukları gafletten uyandırmak, idari işlerinde serbestlik ve Arap hükümeti cemiyeti kurdukları iddiasıyla mahkemeye çağırırlar. Mahkemede kendilerine Vahhabilik ve Şâm'daki sayıları hakkında sorular yöneltildi.[67] Kâsimî ve arkadaşları kendilerini müdafaa edip bütün suçlamaları reddettiler. Aynı zamanda Şâm'daki aydın, şeyh ve âlimlere de suçlamalar yöneltildi. Ancak sonucu kötü olacağından dava tümden kapatıldı.[68]

1910 yılında Kâsimî Medine'ye gitmeye ve Hz Peygamber'in (s.a.v) ve sahabelerin kabirlerini ziyaret etmeye karar verdi. Aynı yılın Rabiülevvel ayının 24.günü trenle yolculuğa çıkar. Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.v) ve sahabelerin kabîrlerini ziyaret eder. Medine'de yapmış olduğu işlerden bir diğeri de değişik kitapları inceleme fırsatı bulmasıdır.[69]

Medine'den dönüşünden birkaç sene sonra Mısır'a gitmeye ve orada hatıralarını tazelemeye karar verir. 1913 yılının Rebiülsâni ayında Abdurrezzâk Bîtar ve Selim Buhari'yle beraber Mısır'a giderler. Mısır'da Reşit Rızâ'yla buluşurlar. Ayrıca allame Ahmet Timur Paşa ile de görüşür ve Timur Paşanın beğenisini kazanır. Kâsimî'de ona karşı olan hayranlığını gizleyemez.[70] Mısır'dan dönüşünde eski normal hayatına devam

---

[66] Muhammed Mehdi İstanbuli, *Şeyhü'ş-Şâm Cemâleddin el-Kâsimî*, s.41; Zafîr el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.594-595; Zirikli, el-A'lâm VI,126.

[67] Dr.Selahaddin el-Kâsimî, *Sefahat min tarihi'n-nehdati'l Arabiyyeti fî evaili'l- kani'l-işrin*, s.468.

[68] Zafîr el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.204.

[69] Zafîr el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.213-214.

[70] Mecelletü'l- Menar, VII,558.

edip derslerini sürdürdü. Ayrıca araştırma ve teliflerine devam ederek ıslah düşüncesi fikrinin neşri için gayret gösterdi. Ancak 1913 yılının yarısında hastalığa yakalanır. Hava değişimi ve rahatlama babından Bukağ'a giderek köylerini ve değişik yerlerini gezer. Daha sonra Sinaniye Camii'ndeki imamlık görevine devam etmek için Şâm'a döner. Osmanlı devletinin vakıflar nâzırı Muhammed Paşa el-Azm''n teklifiyle de derslerine devam eder.[71]

1.2.3. Kâsımî'yi Etkileyen İslam Bilginleri[72]

Kâsimî kendisi açıkça belirtmemiş olsa da gerek kendinden önce gerekse aynı çağda yaşamış bir çok ilim ve fikir adamının, doğrudan ya da dolaylı olarak etkisinde kalmıştır. Eserlerine aldığı görüşlerden ve şahsi kütüphanesinde bulunan mektup, not defteri ve günlük gibi özel dökümanlardan anlaşıldığı üzere, Necmuddin et-Tufî (ö.728/1327) Takıyyüddin İbn Teymiye (ö.728/1834) Sıddık Hasan Han (ö.1307/1889) gibi âlimlerin onun ilmi şahsiyeti üzerinde oldukça bariz tesirleri görülmektedir. Kâsimî'nin, eserlerine ve görüşlerine özel bir önem verdiği bu şahsiyetler, İslâm ilim ve fikir tarihinde daha çok hür düşünce ve bağımsız içtihad yanlıları olarak tanınmışlardır.[73]

Kendi döneminden önce yaşamış bu değerli ilim adamlarıyla birlikte, çağdaşı olan Muhammed Abduh (ö.1905), Abdurrezzâk Bîtar (ö.1916) Muhammed Reşit Rızâ (ö.1935) gibi dönemin önde gelen ilim ve fikir adamlarının da Kâsimî'nin ilmî şahsiyetinin şekillenmesinde önemli rolleri olmuştur.

---

[71] Muhammed Mehdi İstanbuli, *a.g.e.*, s.20.

[72] Bu konuda geniş bilgi için bkz. H.Mehmet Günay, *Cemâleddin el-Kâsimî ve Fıkhî Görüşleri,* (Basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 1991, s.19-26.

[73] H.Mehmet Günay, *Cemâleddin el-Kâsimî ve İlmi Kişiliği*, SAÜİFD, sy.1, s.257.

Birçok önemli konuda görüş ve düşüncelerini paylaştığı bu kişilerle Kâsimî arasında ilmî bağlantılar yanında çok derin ve son derece samimi dostluk ilişkileri olmuştur.[74]

1.2.4. Talebeleri

Kâsimî birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Onun ders halkasından pek çok ulemâ, siyaset adamı ve edebiyatçı çıkmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır;

1) Muhammed Behçetu'l-Bîtar: Kâsimî'nin halkasında yetişen en önemli şahsiyettir. Kâsimî'nin vefatından sonra onun ıslah düşüncesini Şâm'da devam ettiren şahsiyetlerin başında gelmesinden dolayı önem arz etmektedir. Pek çok kitap telif etmiş, bir çok dergide makale yazmış ve sayısız konferanslar vermiştir.[75]

2) Muhammed Cemil eş-Şattî: Kâsimî'nin büyük talebelerinden birisidir. Şair ve hukukçu olan bu zat daha sonra Şâm'ın Hanbeli müftüsü olmuştur.[76]

3) Hüseyin el-Cârudi: Beyrut şairi olarak bilinir.[77]

4) Hamid ef-Tâki: Kâsimî'yi anlatan bir de makalesi yayınlanmıştır.[78]

5) Abdullah el-Fâsi: "Mu'cemu'ş-şuyûh" adlı teracim kitabının sahibi olan bu talebesi de Kâsimî'den icazetlidir.

---

[74] Bu kişilerle Kâsimî arasındaki özel ilişkiler için bkz. Kâsimî, *el-Müfekkiratü'l-yevmiyye*, 29 Şevval 1324, 30 Şevval 1324, 4 Zilkade 1324; *el-Müzekkiratü'l-yevmiyye*, 9 Muharrem 1325; *Risale* (Muhtemelen Reşid Rızâ'ya yazılmış bir mektup), el yazması (Kâsimî şahsi ktp.); Reşid Rızâ, *el-Menar D.*, XIV/VII, s.559 ve XIV/VIII, s.625; M.Kürd Ali, *el-Müzekkirat*, Dimeşk 1949, s.682 vd; M.Mehdi İstanbuli, *Şeyhü'ş-Şâm*, s.16; Zafir, *Cemâleddin el-Kâsimî*, s.383 vd; 522 vd; 579 vd.

[75] Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Abbas, *Mu'cemu'l- müellifîn es-Süriyyîn fi'l -karni'l-işrin* (Dimeşk 1985), s.75.

[76] Hayatı için bkz. *Mecelletü'l temeddüni'l- İslâmi*, sy. 26, s.228; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mü'cemül-müellifîn*, IX,161.

[77] Muhammed Mutî el-Hafîz- Nizar Abaza, *Tarihu ulemâ-i Dimeşk*, I,301.

[78] Bkz. *Mecelletü'l- temeddüni'l- İslâmi*, I- IV ,764.

6) Ahmed el-Cebbân: Kâsimî'nin büyük talebelerindendir. "Kavâidu't-tahdîs" adlı eserini neşre hazırlanmıştır.[79]

7) Muhammed b.Cafer el-Kettânî: Fakin, muhaddis ve tarihçi olup, araştırma ürünü bir çok eseri vardır.[80]

8) Abdurrahman eş-Şehbender (ö.1880/1940): Tabip olan bu zât devrinde Suriye'nin büyük siyaset adamlarından biriydi. 1925 Suriye devrimine katılmış, daha sonra da öldürülmüştür. Çoğu siyasetle alakalı bir hayli kitabı ve makalesi vardır.[81]

9) Ahmed Gaşlan

10) Tevfîk el-Bezra

11) Cevdet el-Mardînî

12) Mahmud el-Attâr

13) Abdülvahhab el-İngilizi

14) Şükrü el-Aselî

15) Lütfî el-Haffâr

16) Cemil el-Bîtar[82]

---

[79] Kâsimî, *Kavâidu't- tahdîs*, s.27.

[80] Zirikli, *A'lâm*, VI,300.

[81] Abdulkadir Abbas, *Mu'cem*, s.286.

[82] Yukarıdaki şahıslarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Mehdi İstanbulî, *Şeyhü's-Şâm*, s.88-90; Dr.Nizar Abaza, *Cemâleddin el-Kâsimî Ehadu- ulemau'l-ıslahü'l-hadis*, s.215-218.

1.2.5. Eserleri

Kâsimî çok sayıda eser kaleme almıştır.Bunlar irili ufaklı olmak üzere yüzün üzerindedir.Kâsimî'nin eserlerinin kendine özgü bir orijinalitesi vardır. O çoğunlukla eserlerinde nakle başvurmakla birlikte nakletmek istediği görüşleri tercih hususundaki yeteneği, bunları sistematik ve mantıkî bir tarzda sentez etmesi ona ayrı bir özellik kazandırmıştır.[83]

Kâsimî'nin eserlerinin hangi ilim dalına girdiğini kesin çizgilerle belirlememiz mümkün değildir. Bu nedenle eserlerini ele aldıkları konularına göre tasnif edeceğiz. Ancak bir branşa girmeyen eserlerini çeşitli konular başlığı altında sıralayacağız.

1.2.5.1. Tevhid ve Kelâmla İlgili Eserleri

1) Delâilü't-tevhîd:

Kâsimî'nin en önemli eserlerinden birisidir. Başta Allah'ın varlığı ile nübüvvetin gerekliliğini akli ve nakli delilleri kullanarak isbat etmektedir. İlâhiyat konularını sistematik bir tertiple ele almakta, yer yer felsefî izahlarla derinlemesine tahlil ve münakaşalarda bulunmaktadır.

Bu eserin ilk baskısı 1908 yılında Dimeşk'te (Matbaatu's-Sekafîti'd-Diniyye tarafından) basılmıştır. En son 1991 yılında Darü'n-Nefâis tarafından Beyrut'ta basılmıştır.

2) Idahû'l-fıtrâ fî ehli'l-fetra:

Eserin isminden de anlaşılacağı üzere kendilerine tebliğ ulaşmamış fetret ehlinin iman ve İslâm noktasındaki durumlarını ele alıyor. Normal kitap ebadında altmış sayfalık el yazması bir eserdir. Kâsimî konuyu başlangıçta husn ve kubh meselesine irca ederek, bu meseledeki farklı mezheplerin görüşlerini nakledip, şu neticeye ulaşıyor. "Mutemed

---

83 Kâsimî'nin eserleriyle ilgili bilgi için bkz. H.Mehmed Günay, *Cemâleddin el-Kâsimî ve Fıkhî Görüşleri* (Basılmamış yüksek lisans tezi), s.34-63.

mezheplerden anlaşıldığına göre, şer'an mükellefolan kişi akıllı ve baliğ ve sağlam duygulara sahip, ayrıca kendisine tebliğ ulaşan kimselerdir. Eğer kendisine tebliğ gelmemişse çocuk temyiz yaşında dahi olsa mükellef değildir. Bu hüküm kafir çocukları için de geçerlidir. Çocuklar dışındaki fetret ehli ise, dinlerini değiştirseler hatta puta dahi tapsalar bile kurtulmuşlardır. Arapların hepsi Hz.İsmail'den sonra Hz.Muhammed'e (s.a.v) kadar ehl-i fetret sayılıyorlar." Kâsimî bu eserini 1311 yılında tamamlamıştır. Eser Kâsimî'nin şahsi kütüphanesinde el yazması olarak bulunmaktadır. Henüz basılmamıştır.

3) el-İsrâ ve'l-Mi'râc:

Kâsimî bu eserinde "İsrâ ve Mi'râc" hadiselerini kitap ve sünnete dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Netice olarak da "İsra'nın bedenen, Mi'râc'ın ise ruhen gerçekleştiği kanaatına ulaşmıştır. Otuziki sayfalık bu kitapçık H.1331 yılında "Feyha" matbaasında basılmıştır. Eser, Şâm'da bulunan milli kütüphane "Mektebetu'l-Esed"de mevcuttur.

4) Mezâhibu'l-A'râb ve felâsifetü'l-İslâm fî'l-cin:

Cinlerin mahiyeti ile alakalı bir eserdir. İlk olarak lugat ve iştikak olarak "cin" kelimesini araştırıyor. Bunun için de "Dairatu'l-Meârif el-Biritaniyye", "Mu'cemul-Larus" gibi batılı kaynaklardan da istifade ediyor. Daha sonra, Arapların ve İslâm filozoflarının nazarında cin kavramının ifade ettiği mânâları çeşitli görüşlerle izaha çalışıyor.

Bu eser ilk defa el-Muktebes dergisinde neşredilmiş[84] daha sonra müstakil kitap olarak basılmıştır.[85] Yaklaşık 52 sayfa kadardır.

5) Nakdu'n-nesâihu'l-kâfîye:

Kâsimî bu eseri Muhammed b.Yahyâ adında bir âlimin kaleme aldığı "En-Nesâihu'l-Kâfîye" isimli esere reddiye olarak telif etmiştir. Muhammed b.Yahyâ Muaviye'nin adil olmadığına ve ona lânet etmenin caiz olabileceğine hükmetmiştir. Kâsimî de bu

[84] el-Muktebes, c.V, s. 11.

[85] Matbaatu'l- Muktebes, Dimeşk ,1328 (1910).

reddiyeyi kaleme alarak bu hükmü çürütmeye çalışmış ve Muaviye'nin adil olduğu dolayısıyla rivayet ettiği hadislerin makbul sayılacağını savunmuştur.

Bu eser de 1328 yılında Dimeşk'te Matbautu'l-Feyha tarafından 50 sayfa olarak basılmıştır.

6) Şezrâ min sirâti'l-Muhammediye:

Halk arasında yaygın bulunan "Mevlid" törenlerinin İslâmi esaslar açısından bid'at ve olumsuz yönlerine işaret etmek amacıyla kaleme alınmıştır. Küçük boy, otuz altı sayfa kadar olan bu eser, 1321 yılında Mısır'da basılmıştır.

7) Şerhu'l-Akâid:

Kelâm, tevhîd ve çeşitli fırkalara reddiye mahiyetinde Kâsimî'nin hayatının son zamanlarında telif ettiği bir eserdir. 221 sayfalık el yazması bir eserdir. 1330 tarihinde telif edilmiştir. Bu esere ulaşma imkanımız olamadı. Şu anda Paris'te bulunan Kâsimi'nin torununun kütüphanesinde olduğunu öğrendik.

8) Kitâbu'l-Evliya:

Kasimi'nin 1324 yılında telif ettiği 15 sayfalık el yazması bir risaledir. Bu risalesinde gerçek velinin hakikatini araştırıyor ve bazı âlimlerin ve şeyhlerin meclislerinden örnekler zikrediyor.

9) en-Nazaru'l-ilmî fîmâ vakaa fî'l-futuhât mine'l-imâni'l-ilmî:

İbn-i Arabi'nin "el-Fütuhât" adlı eserinde bahsi geçen "Allah'ı aklıyla bilen ancak belli bir peygambere tabi olmamış kimsenin durumu" konusunu açıklığa kavuşturmak üzere kaleme alınmış el yazması 7 sayfalık bir risaledir.

10) Akîdetü ehli's-sünne fî kelimeteyi-ş-şehâde:

El yazması, 10 sayfalık bir risale olup henüz tamamlanmamış olduğu anlaşılıyor.

11) el-Arâu'l-felsefîyye fî'l-mevt ve fî ilaci'l-havfî minhu:

Adından da anlaşılacağı gibi ölüm korkusu ve bu korkudan kurtulmanın çarelerini anlatan küçük boy, 28 sayfalık bir kitapçıktır.H.1322 yılında telif edilmiştir.Baskısı yapılmamıştır

12) Zübdetu'l-ahbâr fî vildâni'l-küffar:

Büluğa ermeden vefat eden ve babaları kafîr olan çocukların durumu hakkında h.1319 yılında telif edilmiş, 12 sayfalık el yazması bir risaledir.Matbu değildir.

13) Risâle fî necati Ebeveyni'l-kerimeyn:

Hz. Peygamber'in (s.a.v) anne-babasının cehennemden kurtulmuş olduğuna dair 13 sayfalık tarihsiz el-yazması bir risale olup baskısı yapılmamıştır.

14) Faslu'l-kelâm fî hakikatı avdir-rûh li'l-meyyit hîne's-selâm:

1314 yılında te'lif edilmiş 17 sayfalık el yazması bir risaledir.

15) Yenâbiu'l-irfân fî mesaili'l-ervâh ba'de müfârakati'l ebdân:

Bedenden ayrıldıktan sonra ruhların durumunu anlatan 20 sayfalık el yazması bir risâledir. Kâsimî bu risalesinde İbn Kayyim El Cevziyye'nin "er-Ruh" adlı kitabından alıntılarda bulunmuştur. Eser h. 1314 yılında kaleme alınmıştır.

16) Bedîu'l-meknûn fî mesâili ehli'l-fünûn:

Yine el yazması olan bu eser iki cilt halînde hazırlanmıştır. Birinci cilt yaklaşık 228 sayfa, ikinci cilt ise 154 sayfa kadardır. İçerisinde genel olarak akîdenin tashihi ve sahih İslâm esaslarına ircasını hedef alan mevzular işlenmiştir.

17) Raf'ul-münâkadât beyne mâ yezîdü fî'l-ömri ve beyne'l-mukadderât:

20 Sayfalık el yazması, tarihsiz bir risaledir.

18) Semeratü't-tesâru'ile'l-hubbi fîllâhi Teâlâ ve terki't-tekâtu:

Kâsimî'nin 1313 yılında kaleme aldığı 6 sayfalık el yazması bir risaledir.

19) Cevâbu'l-mes'eleti'l-Havrâniyye:

Kâsimi'nin Havran'ı ziyareti esnasında kendisine sorulan bir soruya cevap olarak 1315 yılında kaleme aldığı, 14 sayfalık el yazması olan bu risalede konunun esasını "İnsanın ihtiyari fiillerinin kendisi tarafından yaratılması meselesi" teşkil etmektedir.

20) er-Redd alâ mesihi yez'amu enne nâimu'l-cenne Rühâniyyun lâ cismâni:

Cennet nimetlerinin sadece ruh için söz konusu olduğunu iddia eden bir rahibe reddiye olarak yazılmış 3 sayfalık el yazması bir risaledir.

21) Tarihu'l Cehmiyye ve'l-Mü'tezile:

Mü'tezile ve Cehmiyye mezheplerinin tarih ve esaslarını anlatan bir eserdir. İlk olarak el-Menâr dergisinin l6.cildinde neşredilen bu eser 1331 yılında 110 sayfalık bir kitap halinde basılmıştır. Ayrıca "Müessesetu'r-risâle" tarafından Beyrut'ta gerçekleştirdiği iki yeni baskısı bulunmaktadır.

1.2.5.2. Tefsir ve Kur'ân İlimleriyle İlgili Eserleri

1) Mehâsinü't-te'vil

Kâsimi'nin en önemli ve hacimli eseridir. İlim dünyasında da daha çok bu eseriyle meşhur olmuştur. Kâsimî bu Kur'ân tefsirini yazmaya h.1317 yılında başlamış ve 1329'da bitirmiştir. Yaklaşık 12 sene bu eser üzerinde çalışmıştır. Orjinal nüshası el yazması 12 büyük cilt olan bu büyük Kur'ân tefsiri, Muhammed Fuad Abdülbâkî'nin tavsiye ve teşvikleri neticesinde Muhmammed el-Halebi'nin nafakasıyla 17 cilt halinde Kahire'de basılmıştır. Daha sonra müteaddit baskıları yapılmıştır.

Kâsimî tefsirinde selef metodunu kullanmış, Kur'ân'ın Kur'ân'la, âyetlerin hadislerle ve sahabe kavilleriyle tefsir etmiştir. Farklı mezheplerden de nakiller yapmıştır. Bu arada İbn Teymiye ve İbn Kayyım el-Cevziyyenin görüşlerine çokça yer verdiğini söyleyebiliriz. Tefsirinin birinci cildini Tefsir usulüyle alakalı mâlumatlara ayırmıştır. Bu birinci cildi "Kur'ân-ı Anlamak ve Tefsir İlminin Temel Meseleleri" diye[86] Türkçe'ye de çevrilmiştir.[87]

2) et-Tâliu'l- Mes'ûd alâ tefsir-i Ebi's-Suûd:

Ebu's-Suûd tefsirinin tahricini amaçlayan ancak henüz tamamlanamamış el yazması , 38 sayfalık bir çalışmadır. Kâsimi bu çalışmaya h.1315 yılında başlamış fakat bitirememiştir.

3) el- Kavâi'du't-tefsiriyye:

Tefsirle ilgili dört önemli kaideyi içeren yaklaşık iki sayfalık el yazması ve tarihsiz bir risaledir.

---

[86] Sezai Özel, Kur'anı Anlamak ve Tefsir İlminin Temel Meseleleri,İst. 1990.

[87] Bu eser hakkında bir tanıtım yazısı için bkz. Hamdi Abdülmecid es-Selefî, *Mehasinu't- Te'vil, Mecellütü't- Temeddüni'l İslâmi*. S.23, s.790 vd.

4) el-Cevâbü's-Sünnî an suâli's-Seyyid Ahmet el-Hüsenî:

25 sayfalık el yazması bu risâle, Seyid Ahmet el-Hüsenî'nin Kur'ân'ın nasih mensuhuna dair kaleme aldığı bir bahsin şerhi mahiyetindedir. Baş tarafında Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüsenî'ye ait bir takriz son kısmında da Abdürrazzâk el-Bitâr'ın bir takdim yazısı bulunmaktadır. Kâsimi bu risâleyi 1314 yılında hazırlamıştır.

5) Bahsün fî Cem'i'l-kırââti'l-müteârif:

Kur'ân'ın meşhur kıraatlarını anlatan 5 sayfalık el yazması bir risâledir. [88]

6) Cedvel fî mehârici'l-huruf ve sifâtihâ.[89]

7) en-Nefhatü'r-Rahmâniyye şerhu Metni'l-Meydâniyye fî ilmi't-tecvîd:

Bu eser, "el-Meydâniyye" adli tecvid kitabının şerhidir. Kâsimî son kısmına ayrıca Kur'ân okumanın adâbıyla alakalı bir bölüm eklemiştir. 32 sayfalık bu eser 1323 yılında basılmıştır.

1.2.5.3. Hadisle İlgili Eserleri

1) Kavâidü't-tahdis min fünûni mustalâhi'l-hadis:

Kâsimî'nin, hadis usûlü ve ıstılahlarını ele alan, ilim dünyasında kabul ve şöhret bulmuş önemli bir eseridir. Kâsimî bu eserinde konuyla alakalı birçok muhaddis, usulcü, fukaha, sûfî, kelâmcı ve edebiyatçının görüşlerini derleyerek, sistematik bir tarzda eser meydana getirmiştir.

Bu eserin kıymeti ile alakalı Reşid Rızâ şunları söylüyor:"......Kâsimî bu tasnifiyle ıstılah ilminde zirveye(sidretü'l müntehaya) ulaşmıştır." Bu kitaba yazdığımız takrizde

---

[88] Bu risali "Semerâtü'l-fünûn" dergisinde 1321 tarihli sayısından neşredilmiştir.

[89] Bkz. el-Menâr, sy.8,XVI,628.

netice olarak şunu söyleyebiliriz ki vesile, maksat, başlangıç ve gaye bakımından bu eserin benzerini bilmiyoruz." [90]

Kâsimî'nin bu eseri, ilk defa 1935 yılında Muhammed Behçetü'l-Bitâr'ın tahkikiyle Dimeşk'te basılmıştır. İkinci ayrı baskısı Kahire'de Daru-İhyâu'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 1961 yılında gerçekleştirilmiştir. En son Daru'n-nefâis tarafından 1987 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

2) el-Fadlu'l-mübîn alâ akdi'l-cevheri's semîn:

Kasimî'nin bu eseri, "Erbainu'l-Aclûniyye" namıyla şöhret bulan bir kitabın şerhidir. Bu eserde, hadis ilminde şöhret bulmuş pek çok kimse hakkında detaylı bilgi bulmak mümkündür.Onun bu eseri, Asım Behçetü'l-Bitâr tarafından tahkik edilerek "Darü'n-nefais" tarafından 1983 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

3) Mizânü'l-cerh ve't-ta'dîl:

İçerisinde içtihad, tekfîr ve fıska dair önemli konuların işlenildiği bu eser hacim itibariyle küçük (40 sayfa) bir risale olmakla birlikte ele aldığı meseleler ve ilim dünyasında oluşturduğu tepkiler bakımından bir hayli öneme haiz bulunmaktadır.[91]

Bu eser, el-Menâr dergisinde neşredildikten sonra 1330 yılında Mısır'da müstakil olarak basılmıştır. Ayrıca 1985 yılında "Müessesetü'r-Risale"nin basdığı bir başka baskısı da mevcuttur.

4) Ta'likât alâ evâili Sünen-i Ebî Dâvûd:

Sünen-i Ebî Dâvûd'un bab başlıklarının şerhiyle, bazı hadislerindeki muğlak ifadeleri açıklayan henüz tamamlanmamış 20 sayfalık el yazması bir eserdir.

---

[90] Kâsimî ,*Kavaidü't-tahdis*,s.24.

[91] Bu esere reddiye olarak Muhammed el-Hüseynî' *"Aynu'l-Mîzan"* adıyla bir eser telif etmiştir.

5) Şemsü'l- cemâl ala müntehabı Kenzü'l-Ummâl:

"Müstehabu Kenzi'l-Ummâl" isimli eser üzerine yapılmış talikleri muhtevi, 214 sayfalık el yazması bu eseri, Kâsimî 1316 yılında tamamlamıştır.

6) el-Müsnedü'l Ahmet alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed:

Ahmet b.Hanbel'in "Müsned"i üzerine yapılmış ta'likatları içeren, 68 sayfalık el yazması bir çalışmadır.

7) et-Tâliu's-Sâid fî mühimmâti'l-esânid:

Kâsimî'nin hadis sahasında telif ettiği bu eserini, Reşid Rızâ'nın ifadelerinden öğrenmekteyiz. Kâsimî'nin şahsi kütüphanesinde isimsiz olarak sahabenin müsnedleriyle ve bu şahıslar hakkındaki bir takım bilgileri içeren risalenin bu eser olabileceğini zannediyoruz.

8) Risâle:

Başlığı ve tarihi olmayan, el yazması, 2 sayfalık bir kâideler risâlesi. İçerisinde rivayetlerin kabulü, tercih, nesh, fetva ve müftiye müteallik on adet önemli kâide zikredilmektedir.

9) Hayatu'l-Buhârî:

Buhârî'nin nesebinden başlayarak, doğumunu, hadis tahsilini, rıhlelerini ve "Sahih"nin hususiyetlerini anlattığı bir biyografi çalışmasıdır. Kâsimi'nin bu eseri Sayda'da neşredilen el-İrfân dergisinde yayınlandıktan sonra, aynı matbaada 1330 yılında müstakil olarak da basılmıştır. Yaklaşık 32 sayfa kadardır.

1.2.5.4. Fıkıhla İlgili Eserleri

1) el-Fetvâ fi'l-İslâm:

Kâsimî'nin kaleme aldığı en önemli eserlerden biridir. Fetva'nın tarihi, hükümlerini müftî ve müsteftîlere müteallik birçok meseleyi mufassal olarak beyan etmektedir. İlk defa el-Muktebes dergisinde tefrika edilen bu eser[92] daha sonra müstakil bir kitap olarak basılmıştır. Yaklaşık 190 sayfa kadardır.

2) İslâhul-mesâcid mine'l-bid'a ve'l-avâid:

Genel olarak mescidlerde işlenegelen bid'at ve adetlerin ıslahını amaçlayan, bu arada Kur'ân ve sünnete göre mescitlerde uyulması gereken edepleri beyan eden değerli bir eserdir. Bu eser Kâsimî'nin ıslahçı yönünü en güzel şekilde anlatan bir eserdir. İlk baskısı 1341 yılında el-Mektebetu's-Selefiyye tarafından Kahire'de yapılmıştır. Daha sonra Nasıruddin el-Elbânî tarafından hadisleri tahriç edilmiş ve bazı notlarla birlikte Beyrut'ta basılmıştır. (el-Mektebetu'l-İslâmî)[93]

3) İrşâdu'l-halk ile'l-amel bi haberi'l-berk:

Kâsimî'nin bu eseri de Ramazanın ve bayramların sübûtu gibi ibadetlerle müteallik meselelerde telgraf ve diğer posta haberleriyle hüküm vermenin vücubuna dair mevzuları işlemektedir. Son kısmında başka âlimlere ait fetvalar da bulunmaktadır. Bu eser h. 1329 yılında basılmıştır.

4) Şerefu'l-esbât:

Kâsimî'nin bu eseri, nesebin şerefinin baba tarafından olduğu gibi anne tarafından da intikal edebileceğini ve bu bakımdan aralarında fark bulunmadığını isbat etmek için kaleme almıştır. Son kısmına da kendi neseb zincirini eklemiştir. Bu kitap da 1331'de Dımeşk'te basılmıştır.

5) el-İsti'nâs li tashih-i enkihati'n-nâs:

---

[92] el-Muktebes, c.VI, (1329).

[93] Bu baskı daha sonra Cezayir'de Kasru'l kitab adlı matbaa tarafından ofset usulüyle çoğaltılmıştır.

Talâk (Boşanma) konusunda yazılmış önemli bir eserdir. İçerisinde sünnete göre talakın nasıl yapılması gerektiği, talaka yemin, talaka şahit getirme, talaka niyet, bir defada meydana gelen üç talâk lafzının hükmü, sarhoşun, mukrehin, öfkelinin, hâzilin talak'ı gibi ulemâ arasındaki tartışmalı meseleler ele alınmıştır. Kâsimî'nin bu eserindeki beyan ettiği görüşleri, 1953 tarihli Suriye Ahvâl-i şahsiyye kanunun kaynaklarından birisini teşkil etmiştir.[94] İlk Baskısı 1332'de Dimeşk'te basılmış, daha sonra bu baskı yenilenmiştir. [95]

6) el-Mesh ale'l-cevrebeyn ve'n na'leyn:

Çoraplar üzerine mesh etmenin hükmünü araştıran bir çalışmadır. Kâsimî bu eserinde çorap vb. üzerine meshetmenin cevazı üzerine birçok deliller getirmiştir. 1332'de Dimeşk'te ilk baskısı yapılan bu kıymetli eserin daha sonra Nasûruddin el-Elbânî tarafından hadisleri tahriç edilmiş ve Ahmet Muhammed Şâkir tarafından kaleme alınan uzunca bir mukaddime ile birlikte yeniden basılmıştır. (el-Mektebetu'l-İslâmi, Beyrut, 1971)

7) Tenbihu't- tâlib ile'l-mağrifetil-farz ve'l-vacib:

Teklifî hükümlerden olan "Vâcibin diğer hükümlerden ayırt edilmesi için konulmuş 103 maddelik kaideler manzumesini içeren bir eserdir. Kâsimî bu çalışmasıyla mübah olan birçok şeyin vâcib olarak anlaşılmasına mani olmak istemiştir. Bu eser de h. 1326'da Kahire'de basılmıştır.

8) İkâmetu'l-hücce ale'l-musallî cemâaten kable imâmir-râtip:

---

[94] Zafir el-Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimî ve asruhu*, s.678; Muhammed Mehdi İstanbuli, *Şehyü'ş-Şam* s.71.

[95] Ali Hasan Ali Abdülhamit adında bir zât, bu kitabı tahkik ederek birçok notlar ilave etmiş ve biri 1986, diğeri 1988'de olmak üzere iki defa basımı sağlanmıştır (Daru'l-Ammar, Amman).

9) el-Ecvibetu'l-marziyye ala mâ evredehu Kemaluddin b. el-Hümâm alâ'l-müstedillîne bi sübûti sünneti'l-mağribi'l kabliyye:

Akşam namazının farzından önce namaz kılmanın sünnet olduğunu ispatlamak üzere ibn-i Hümâm'a karşı kaleme alınmış bir reddiyedir. Kâsimî bu eserde ilmi esaslara uygun mükemmel bir münazara örneği vermiştir. 1326'da Dımeşk'te basılmıştır.

10) Risâle fî hükmi'z-zekât ale'l-usûl ve'l-furû ve'l-ekârib:

Usûl, furû ve akrabaya zekât verilip verilmeyeceği hususunda h. 1323'de kaleme alınmış, 7 sayfalık el yazması bir risaledir.

11) Der'ü'l-mevhûm min da'vâ cevâzi'l-murûr beyne yedi'l-me'mûn:

Namazda imamla birlikte namaz kılan kimselerin önünden geçmenin hükmünü tartışan 5 sayfalık el yazması bir risaledir. Bitiş tarihi h. 1320'dir.

12) İ'lâmu'l-câhid alâ katli'l-cemâati'l-mütemâlieti bi'l-vâhid:

Bir grubun topluca bir şahsı öldürmesi ve öldürücü darbenin esas fâilinin belirlenmemesi durumunda kazai hükmün nasıl verileceğini araştıran 12 sayfalık el yazması bir risaledir. Kâsimî bu risâleyi Suriye'de ceza isti'nâf mahkemesi başkanının bu konuda bir fetvâ istemesi üzerine kaleme almıştır.

13) Risâle fî ilmi'l-usûl:

Usûl-ü fıkıh konusunda yazılmış 80 sayfalık el yazması bu risâlenin tamamlanmamış olduğu anlaşılıyor. Bununla beraber usul-ü fıkhın birçok konuları ele alınarak müstakil bir nazarla beyan edilmeye çalışılmıştır.

14) Zevâlü'l-ğışâ an vakti'l-aşâ:

Yatsı namazının vakti konusunda 11 sayfalık el yazması bir risaledir.

15) el-İhtiyât li'l-hurûç ani'l-hilâf:

Değişik mezhep ve görüşlerin ihtilaf ettiği meselelerde ihtiyatlı davranmanın şartlarını sıraladığı 1 sayfalık el yazması bir risaledir.

16) el-İrtifâk bi mesâili't-talâk:

Talâka müteallik bazı meseleleri tartışan 22 sayfalık el yazması bir risaledir. Bitiş tarihi h. 1314'dür.

17) el-Kavâidu'l-usûliyye:

Genellikle içtihad ve müçtehidlikle alakalı 15 kâideye işaret eden 4 sayfalık el yazması bir risâledir.

18) Menziletu'l-kânûn mine'l-fıkıh:

Fıkıh açısından kanunlaştırmanın hükmünü konu edinen 7 sayfa tutarında el yazması bir risaledir. II.Meşrutiyetin ilanı sırasında kaleme alınmıştır.

19) Hel huküme dustûriyye Şer'iyye, risâle fî'd-düstûr:

Anayasal devletin meşruiyyetini araştıran bu iki risâleden birincisi iki, ikincisi üç sayfalıktır. Her ikisi de el yazmasıdır.

20) el-Müsâcelâtu'l-ilmiyye me'â men yekûlü bi enne izâlete'n-necâse sünne lâ tüâdü minha's-salâh:

Abdurrezzâk el-Bitâr ile ilmi esaslar çerçevesinde yaptığı münazaları içeren el yazması 25 sayfalık bir risâledir.

21) Suâlü'l-müsteşrik ve cevabu'l-hakîm:

Bir müsteşrikle Kâsimî arasında geçen sorulu cevaplı bir münâkaşayı içeren 26 sayfalık el yazması bir eserdir.

22) Risâle fî sırri'1-istiğfâr akabe's-salavât:

Namazlardan sonra istiğfarın hükmü hakkında kaleme alınmış 8 sayfalık el yazması bir risaledir.

23) Şerhu Kitâbi'1-Mahsül fî ilmi'l usûl:

Mâliki âlimlerinden İbn Raşik'in (ö.632 H.) "el-mahsûl" adlı eserine Kâsimî tarafından yapılan şerhtir. El yazması bu şerh h. 1327'de tamamlanmıştır.

24) Havâşi ale'r-Ravdati'n-nediyye şerhi'd-Düreri'1-behiyye:

Şevkâni'nin "ed-Dürerü'l-Behiyye" adlı fıkıh kitabına, Sıddîk Hasan Han tarafından yapılmış olan "er-Ravdatü'n-nediyye" üzerine Kâsimi'nin yazdığı haşiyeleridir. El yazması bu hâşiyeler h. 1328'de tamamlanmıştır.

25) Ganimetu'1-himme ala keşfi'1-ğumme:

Şarâni nin "Keşfu'1-ğumme" adlı eserine Kâsimi'nin yazdığı şehtir. 115 sayfalık el yazması bu eser tamamlanamamıştır.

26) es-Sutuvât fi'r-redd alâ men'il-aşâ kable's-salavât: [96]

[96] Bkz.Muhammed Muti el-Hafiz-Nizar Abaza, *Tarihu Ulema-i Dimeşk*, I.306.

27) Lüzûmu'l-merâtib fi'l-edep me'al-imâmi'r-râtib:

28) Risâle fi meshi'r-ricleyn:

29) el-Akvâlu'l-merviyye fi men halefe bit-talaki's-selâs fi kadiyye [97]

1.2.5.5. Muhtelif Mevzulara Dair Eserleri

1) Şerhu laktatu'l-aclân:

Bedrüddîn ez-Zerkeşî'nin "laktatü'l-Aclân" adlı eserine Kâsimi'nin yaptığı şerhtir. İçerisinde dört ayrı ilme esas teşkil edecek hususlar işlenmiştir. Bu ilimler kelâm, usûl-ü fıkıh, mantık ve hikmettir. Bu eser 1326 (1908) yılında Kahire'de basılmıştır.

2) Mehâsinu'l-İslâm:

Kâsimî'nin başlayıp da tamamlayamadığı el yazması 50 sayfalık değerli bir eserdir. İslâm dininin hususiyetlerini anlatan bu eserde, marifetullah, tefekkür, hikmet, insanın yüceliği, nübüvvetin gerçekliği gibi pek çok mevzular işlenmiştir. Eserin son kısmında ele alınan ve müslümanların müsbet ilimler sahasındaki çalışma ve başarılarını dile getiren "İslâm Medeniyeti" bölümü Kâsimî'nin araştırıcılık yönünü ortaya koymasının yanında genel kültürünün de boyutlarını göstermektedir.

3) el-Evâmiru'l-muhimme fi ıslâhi'l-kadâi'ş-şer'î:

Osmanlı devletinde şer'i yargı organlarının ıslahına yönelik tavsiyelerle, mahkemelerde hanefî mezhebi dışındaki görüşlerle de hüküm verilebileceğini dair fetvaları muhtevi 8 sayfalık bir makaledir. Bu makale, el-muktebes mecmuasının 1129 sayısında (1331) yayınlandıktan sonra Dımeşk'te terakki matbaasında müstakil olarak basılmıştır.[98]

---

[97] Bkz.Reşid Rıza , *el-Menar D.*, sy.8, XIII, 628-630.

[98] Söz konusu makale, 1331 yılında el-Menar dergisinde yayınlanmış, sonra da bu derginin matbaasında aynı konudaki M.Abduh ve Reşit Rızâ'nın fetvalarıyla birlikte *"Fetava muhimme fi's-Şeria'l-İslâmiyye fi'l mahakimi'l- Osmaniyye ve'l-Mısriyye"* adıyla bir kitap halinde yayınlanmıştır.

4) Kâmusu's-Sınaâti'ş-Şâmiyye:

Şâm çevresinde meşhur olan sanat dalları hakkında araştırma ürünü bir eserdir. Şâm çevresindeki iktisadi tarihle alakalı önemli kaynaklardan sayılmaktadır. Kâsimi'nin babası Muhammed Sâid'in başlayıp, sin harfine kadar getirdiği bu iki ciltlik eseri Kâsimî ve Halilu'l-Azm müşterek bir çalışmayla tamamlamışlardır.Bu eseri "Ma'hadü'd-Dirâsâti'l-ulyâ" 1960'da Paris'te basmıştır. Ayrıca 1988'de Dimeşk'te de ayrı bir baskısı yapılmıştır. İki cilt olan bu eser 535 sayfadır.

5) Cevâmiu'l-Âdâb fî ahlâki'l-encâb:

Ahlâkî faziletlerle günlük hayatta uyulması gereken kuralları anlatan değerli bir eserdir. İlk defa 1921 yılında Mısır'da basılmıştır. İkinci ayrı baskısı da 1926 yılında matbaatü'l-asriyye tarafından gerçekleştirilmiştir. 152 sayfalık bu kitap bazı medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

6) el-Evrâdu'l-me'sûre:

Adından da anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'den (s.a.v) nakledilmiş me'sûr duaları içeren bir kitaptır. Baş tarafında zikir ve duanın faziletiyle, dua adabını anlatan bir mukaddime vardır. Bu eser, 1320 yılında Beyrut'ta 64 sayfa olarak basılmıştır.

7) Müntehabu't-Tevessülât:

Kâsimî'nin bu eseri, "el-Evrâdu'l-me'sûre"nin bir tekmilesi mahiyetindedir. Bu da 1319 yılında Dımeşk'te müstakil olarak basılmıştır.

8) el-Envâru'l-kudsiyye alâ metni's-Şemsiyye:

'Şemsiyye' isimli meşhur mantık kitabının 'Tasavvurât' kısmının şerhidir. El yazması 276 sayfalık bu çalışma 1312 yılında tamamlanmıştır.

9) et- Tairû'l-Meymün fî halli luğzi kenzil-medfûn:

Bir şairin su hakkında yazdığı bilmecelere Kâsimî tarafından yapılan şerhtir. Son kısmına nahvi elgazlar da ilave etmiştir. Şu anda elimizde 1922'de Dimeşk'te basılmış 24 sayfalık ikinci bir baskısı bulunmaktadır.

10) Tâ'tiru'l-meşâm fî meâsir-i Dimeşk eş-Şâm:

Kasimi'nin 1308'de başlayıp 1319'da tamamladığı Şâm'ın tarihini anlatan dört büyük ciltlik el yazması eserdir.

11) Beytü'l-kâsid fî tercemeti İmâmi'l-Vâlid es-Sâid:

Kâsimî'nin babası Sâid el -Kâsimi'nin hayatını ve şiirlerini anlattığı 138 sayfalık 1319 tarihli el yazması bir eserdir.

12) Nesebü's-Sâdetil-Kâsimiyye es-Sâidiyye:

Anne tarafından nesebini tahkik ederek, "Seyyid" olduğunu ispatlamaya çalıştığı el yazması 59 sayfalık bir çalışmadır. Bitiş tarihi h.1331'dir .

13) el-Leff ve'n-neşr fî tabakati'l-müderrisîn tahte kubbeti'n-nesr: [99]

14) el-Cevherü's-sâf fî nekâbeti'l-eşrâf: [100]

15) Mâ kalehu'l etibbâ'l-meşâhir fî ilaci'l-bevâsîr:

Kâsimî'nin mübtela olduğu hastalık olan "Bâsur" hakkında kaleme aldığı bir eseridir. Eserde bâsurun sebepleri ve tedavi yollarıyla alakalı yaptığı araştırmaları ve tecrübelerini anlatmıştır. El yazması küçük bir risâledir.

---

[99] Bkz. Reşid Rıza , *el-MenarD.*, sy.8,XVIII,630.

[100] Bkz.Reşid Rıza , *el-MenarD*,sy.8,XVIII,628.

16) Risale-fî'ş şây vel-kahve ve'd-duhân:

Adından da anlaşılacağı üzere çay, kahve ve sigara konusunda kaleme alınmış bir risaledir. Kâsimî bu eserinde bu maddelerin nebâti özelliklerini, insan sıhhatine etkilerini, insanlar tarafından kullanılmaya ne zaman başlanıldığı ve nasıl intişâr ettiğini araştırmıştır. Aynı zamanda çay ve kahvenin nasıl pişirilmesi ve içilmesi gibi konular üzerinde durmuştur.Ayrıca çay, kahve ve sigara hakkında nükte kabilinden yazılmış bir hayli de şiir derlemiştir. 55 sayfalık bu kitapçık basılmıştır.

17) el-Kevâkibu's- seyyâre fî medâhi'l-fevvâre:

Eski ve yeni şairlere ait şiirleri toplayan h. 1309 tarihli el yazması bir eserdir.

18) el-Münezzehül-erfa fî-fusûli-l-erba:

Nesir ve şiir olarak dört mevsimi anlatan el yazması h.1309 tarihli edebi bir kitapçık.

19) el-Müfekkirâtü'l-yevmiyye ve el-müzekkirâtu'l-yevmiyye:

Kâsimî'nin günlük olarak tuttuğu ve her biri bir senelik olan küçük takvimli not defteridir. Yaklaşık bu defterlerden on tane bulunmaktadır. Bunlar birçok meselede Kâsimî'nin şahsi düşüncelerini göstermesi açısından önem arzetmektedir.

20) es-Sevanih ve'l-varidâti'l-ilmiyye:[101]

Bu eserin Kâsimî'nin şahsi kütüphanesinde el yazması iki ayrı nüshası bulunmaktadır. Kâsimî'nin "Bana öyle geliyor ki, içime öyle doğdu" gibi ifadeleriyle başlayan bölümler, tarih sırasına göre numaralandırılmış toplam 45 ayrı saniha olarak kaleme

[101] Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafir Kâsimî, *Cemâleddin el-Kâsimîve asruhu*, s.259; Muhammed Mehdi İstanbuli, *Şeyhü'ş- Şâm*, s.19.

alınmıştır. Kâsimî'nin her bir sanihaya koyduğu tarihlerden anlıyoruz ki, bu defterdeki bilgiler hicri 1323'le 1330 yılları arasında yazılmıştır.

1.2.5.6. İhtisarları

Kâsimî, bazı önemli eserlerden daha fazla faydalanılması için ihtisar edilmesi gerektiğine inanıyordu Nitekim, sevanihlerinin birinde ihtisar edilmesi gereken eserleri sıralamıştır.[102] Bunlar içerisinde "Zâdu'1-meâd", "Kûtu'1-kulûb, "el-İknâ", "eş-Şifâ", "Keşful-gumme", "Avalifu'1-meârif", "el-İhyâ", "Minhâcu'1-Âbidîn" "Mesâliku'1-Kelâmiyye" gibi büyük eserler bulunmaktadır. Bunlardan birkaç tanesini ihtisar etmeye muvaffak olan Kâsimî, diğerleri hakkındaki tasarısını gerçekleştirmeye ömrü vefa etmemiştir. İhtisarlarından bazıları şunlardır:

1) Mev'izatu'1-mü'minîn min İhyâ-i Ulûmi'd-dîn: Gazzâli'nin "İhyâ-u ulumi'd-dîn" adlı eserinin muhtasarıdır. Bu muhtasar pek çok medrese ve fakültelerde ders kitabı olarak okutulmuştur.[103] Birçok baskıları yapılmıştır.[104]

2) el-Vâ'zu'1-matlûb min Kûtu'1-kulûb: Ebû Talib el-Mekkî'nin meşhur eseri "Kûtu'1Kulûb"un muhtasarıdır. Normal kitap ebadında 214 sayfa kadar olan bu el yazması eser, Kâsimi'nin yaptığı son çalışmalarından biridir. Bitiş tarihi hicri 19 şaban 1331 olarak zikredilmiştir.

3) Adâbu'1-âlim ve 1-Müteallim ve'l-müftî ve'1-müsteftî: El yazması olan bu eser, Nevevî'nin (ö.676) "el-Mühezzeb" adlı eserinin mukaddimesinden tecrid edilmiştir. Orta boy, 82 sayfa olan bu esere Kâsimî, güzel bir fihrist yapmış ve ciltlemiştir. Kâsimî, bu eseri daha sonra ihtisar ederek "Adabu'1-dâris ve'1-müderris" adıyla 11 sayfalık bir makale halinde neşretmiştir.[105]

---

[102] Kâsimî, Sevanih, Muharrem 1324.

[103] Zafir el-Kâsimî, *a.g.e.*, s.663.

[104] Bu baskıların bazıları şunlardır: Mektebetu'l-İslâmi, Kahire, 1915 ve 1970, Darun-Nefais, Beyrut, 1981 ve 1994, son iki baskısı Asım Behçetü'l-Bitar tarafından tahkik edilmiştir.

[105] el-Muktebes, sy.7,s.283-vd.

4) el-Kevkebu'l-münîr fî'mevlidi'l-Beşîr ve'n Nezir: Kâsimî'ye ait bir ta'lik yazısıyla ve renkli mürekkepler kullanılarak kaleme alınan bu el yazma eser, Âişe el-Bâuniyye'nin Peygamberimiz'in (s.a.v) mevlidini konu edinen bir eserinin Kâsimî tarafından yapılmış bir ihtisarı'dır. Orta boy, 40 sayfalık bu eserin bitiş tarihi hicri 1306'dır.

1.3. KÂSİMÎ ÜZERİNE YAPILAN İLMİ ÇALIŞMALAR

Kâsimî üzerine bir çok çalışma yapılmıştır. Biz bunları üç grupta incelemeyi uygun görüyoruz.

1.3.1. Arap Dünyasında Yapılan Çalışmalar

1) Zâfir el-Kâsimî: "Cemâleddinel-Kâsimî ve asruhu": Kâsimî'nin oğlu olan Zâfir'in babasını anlattığı hacimli bir kitaptır. Kâsimî'ye ait detaylı bilgileribu eserde bulmak mümkündür. Bu eser Dimeşk'te 1965 yılında "Mektebetu'l-Atlas" tarafından 700 sayfa olarak basılmıştır.

2) Muhammed Mehdi İstanbûli: "Şeyhu'ş-Şâm Cemâleddinel-Kâsimî":

İstanbûli, bu eserinde Kâsimî'ye sadece selefîlik açısından bakmış, hatta zaman zaman alakasız bazı görüşleri bile mezhebî bir gayretle Kâsimî'ye nisbet etmekten çekinmemiştir. Bu eser de "el-mektebetu'l İslâmî" tarafından Beyrut'ta 1985 yılında 102 sayfa olarak basılmıştır.

3) Dr. Nizar Abaza:"Cemâleddin el-Kâsimî Ehadü ulemâi'l-İslâhu'l hadis fî-ş-Şâm":

Bu eser sistemli bir çalışmanın ürünüdür. Müellif kitabında Kâsimî'nin ıslahçı yönüne ağırlık vermiştir. Kâsimî dönemindeki siyasî ve ekonomik yapıyı da çok iyi tahlil etmiştir. Bu eser 1997 yılında "Dâru'l-Kâlem" tarafından Dımeşk'te basılmıştır. Toplam 366 sahifedir.

4) Dr. Muhammed Bekir İsmail:"el-Kâsimî ve Menhecuhû fî't-Tefsîr":

Bu çalışma Beyrut'ta yapılmış bir doktora çalışmasıdır. Üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kâsimî'nin hayatı ile ilgili kısaca bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, Kâsimî'nin tefsir usulü ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise Kâsimî'nin tefsirdeki metodu işlenmiştir. 86 sahife olan bu eser Kahire'de "Daru'l-menâr" tarafından basılmıştır.

1.3.2. Türkiye'de Kâsimî Üzerine Yapılan Çalışmalar

1) H.Mehmet Günay:"Cemâleddin el-Kâsimî ve Fıkhî görüşleri":

Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslâm Hukuku anabilim dalında yapılmış bir yüksek lisans çalışmasıdır. Çalışma, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş ve birinci bölümde Kâsimî'nin hayatı ve eserleriyle alakalı detaylı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde bir fıkıhçı olarak Kâsimî ele alınmıştır. Bu çalışma Kâsimî üzerine sistemli olarak Türkiye'de yapılan ilk çalışma olması bakımından önem arzetmektedir.

2) Kâsimî'nin "Mehâsinu't-Te'vîl" isimli tefsirinin birinci cildi Sezai Özel tarafından "Kur'an'ı Anlamak ve Tefsir İlminin Temel Meseleleri" ismiyle Türkçe'ye tercüme edilerek İz yayınevi tarafından İstanbul'da 1990 yılında basılmıştır.

1.4.3. Batı Dünyasında Kâsimî Üzerine Yapılan Çalışmalar

1) David Dean Commins: "The Salafî İslâmic Reform Mavement in Damascus, 1885 - 1914": Basılmamış bir doktora çalışmasıdır. Amerikalı olan müellif eserinde, Şâm'daki ıslahat hareketlerinin zeminini oluşturan durumla, tutucu ulemâ arasındaki problemleri ortaya koymuştur. Bu eser Selahaddin Ayaz tarafından "Osmanlı Suriye"nde ıslahat hareketleri ismiyle Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

2. BÖLÜM: KÂSİMÎ'NİN KELÂMİ GÖRÜŞLERİ

2.1. ULÛHİYET

2.1.1. Allah'ın Varlık ve Birliğini Anlama (Marifetullah)

Aklî delillerle Allah'ın varlığını bilmenin gerekliliği konusunda bazı Haşevîler (marjinal gruplar) hariç, genelde İslâm âlimleri görüş birliğinde oldukları gibi özelde kelâmcılarda akılla Allah'ın varlığını bilmenin zorunluluğu hususunda hemfikirdirler.[106] Ancak marifetullahın (Allah'ın varlığını tanıma) gerekliliği (vucubu) nakille mi yoksa akılla mı sabit olduğu hususunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Konuyla ilgili başlıca mezheplerin görüşleri şöyledir:

Eş'ârîlere göre, her insan Allah'ın varlık ve birliğini bilmek zorundadır. Akıl bu konuda belirleyici ve tayin edici değil sadece bir alet- vasıta konumundadır. Dini bir anlam içeren bir şeyin vâcib veya haram olup olmaması ancak peygamberlerin bu konudaki tebliğiyle bilinebilir. Peygamber gönderilmeden ve peygamberin dâveti duyulmadan önce, insanın sadece aklına dayanarak bir fiilin dinen vâcib olduğunu ve onu işlemenin sevap getireceğini ve bir işin de dinen haram olduğunu ve ondan kaçınmanın cezayı gerektireceğini idrak etme imkanı yoktur.[107]

Ebû Hanife ve büyük ölçüde onun görüşlerini benimseyen Maturidîlerin çoğunluğuna göre Allah'ın varlık ve birliğini (marifetullah) tanımak aklen vâcibtir, yani her insan sadece aklına dayanarak Allah'ın varlık ve birliğine ulaşmak zorundadır. Zira akıl tek başına Allah'ın varlığını bilmenin gerekli (vâcib) olduğunu idrak edebilecek imkana sahiptir. Bu bağlamda Ebû Mu'în en-Nesefî: "Kendisine vahiy ve dîni dâvet ulaşmayan aklı başında bir insan Rabbini bilmezse mâ'zur sayılır mı, sayılmaz mı?" şeklinde bir soru sorarak bunu şöyle cevaplamıştır. Bize göre (Maturidîlere) göre mâ'zur değildir. Âlemin bir yaratıcısının olduğunu aklı ile istidlâl ederek bulması lazımdır demektedir.[108]

---

[106] Teftâzâni, *Şerhul-Makasıd*, I,24.

[107] El-Cüveyni, *el-İrşâd*, s.258; Şehristani, *Nihahetü'l-İkdâm*, s.370.

[108] Ebu'l-Mu'în en-Nesefî, *Bahru'l-kelâm*, s.8.

Mu'tezileye göre de Allah'ın varlık ve birliğini bilmek aklen vâcibtir. Onlara göre, akılları sebebiyle Allah'ı bilmek istisnasız herkesin üzerine düşen bir zorunluluktur.[109]

Kâsimî marifetullahın aklen mi yoksa dinen mi gerekli olduğu konusunda genel itibariyle Eş'ârîlere meyletmiş görünmektedir. Nitekim o, "akıl dinin yardımcısı konumundadır" diyerek Eş'ârîlerin aklın marifetullahda bir alet konumundaki görüşlerine yaklaşmıştır. Kâsimî aklın, dini anlamada yardımcı durumunda olduğu düşüncesinden hareketle aklın üç görevinin bulunduğunu belirtmiştir.[110]

1) Âlemde (canlılar ve cansızlar dünyasındaki) cereyan eden sünnetullahı kavrama.

2) Şer'î nâsları kavrama. Bu sayede insan şeriâtın maksatlarını kavrar. Nâslar üzerinde mukayese ve ictihad yapar ve aklı sayesinde deliller üzerinde tercihlerde bulunur.

3) Kainattaki ve dindeki hikmetleri anlar sahip olur. Aklıyla bu hikmet ve sırları kavramakla insan-âlem, ilişkileri kurulmuş olur.[111]

Kâsimî'ye göre sadece akla dayanarak Allah'ı bilmenin zorunlu olduğu hususu aklın muhal gördüğü şeylerden olup, fıtrata da zıt olan bir durumdur. Bu tür bir durum yani insan fıtratına aykırı herhangi bir şey Kur'ân'da vârid olmamıştır. Zira Allah (c.c) nasıl insanın cismine onun kaldıramayacağı bir yük yüklemezse, akla da itikâdi meselelerde kavrayamayacağı bir hususu yüklemesi ve insanı bu konuda sorumlu tutması söz konusu olamaz. Akla itikâdi konularda kavrayamayacağı bir konunun sorumluluğu yüklenmediği gibi, Kur'ân aklı devre dışı bırakıp zorla imanı emretmemiştir. Çünkü aklı yaratan ve insanı mükellef tutan da Allah(c.c)'dır.[112]

Kâsimî, akılla şeriât arasında bir çelişki olup olmayacağı konusunda şunları söylemektedir; "Aklî ölçülere göre, şer'î konularda çelişki olması ile bir kısım

---

[109] Beyâzi, *İşâretü'l-Merâm*, s.75.

[110] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.147.

[111] Kâsimî, *a.g.e.*, s.142.

[112] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.147.

meselelerde şahısların şüphelerinin olabileceği meselesini tefrik etmek gerekir. Bazı kimseler şahsi görüşlerine göre çelişki olabileceği söylemişlerse de bu söylemleriyle Kur'ân'ın asıl hedefinin dışına çıkmışlar ve hata etmişlerdir. Bundan dolayı nâsları ya kabul etmeme, veyahut da çeşitli şekillerde te'vil etmişlerdir".[113]

2.1.2. Allah'ın Varlığı (İsbât-ı Vâcib)

Kâsimî "Delâilü't-tevhid" adlı kitabında bu konuya giriş yaparken, Allah'a ulaşılacak yolların mahlukâtın solukları adedince olduğunu ve her şeyde O'nun birliğine delâlet eden âyetlerin bulunduğunu ifade etmiştir.[114] O Mütekaddimîn ve müteahhirîn kelâmcılarının Allah'ın varlığını isbât için kullanmış olduğu delillerden istifade etmekle birlikte kendine has metodlarla geliştirdiği yirmibeş tevhid delili zikretmiştir.[115] Kâsimî'nin bu çalışması son dönemde yapılmış isbât-ı vâcib'le alakalı çalışmaların en mükemmellerindendir. Bu başarıda yaşadığı dönemdeki ilmi gelişmelerin önemi büyük olsa gerektir. Çünkü ilimlerin ilerlemesiyle Allah'ı daha iyi bilme (marifet-i hakka) vesile ve imkanları artmaktadır. Kâsimî ayrıca bunun kendisine Allah'ın bir lütfu olduğunu belirtmekten de kendini alamamıştır.[116]

Bu başlık altında Kâsimî'nin zikrettiği yirmibeş delilin tamamı değil onun önemle vurguladığı delillerden sadece altı tanesi zikredilmiştir.

2.1.2.1. Fıtrat Delili

Kâsimî fıtrat deliline çok büyük önem vermiş ve bu delille ilgili düşüncelerini geniş bir şekilde ifade etmiştir.[117] Fıtrat, yaratılışa en yakın olan ve insanın en çabuk intibaha gelen duygusudur. Selim bir fıtratla yaratılan insan, normal olarak kendi güç ve kuvvetinin üstünde, kudret sahibi yüce bir yaratıcının varlığını kabul eder. Allahın

---

[113] Kâsimî, *a.g.e.*, s.147.

[114] Kâsimî, *a.g.e.*, s.191.

[115] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâsimî, *a.g.e.*, s.191-274.

[116] Kâsimî, *a.g.e.*, s.189.

[117] Bkz. Kâsimî, *a.g.e.*, s.191-200.

varlığına inanmak, insanda tabii bir duygu ve şuurdur.[118] Kâsimî bu gerçeği "yeryüzünün islâm dâvetinin ulaşmadığı bölgelerde yaşayan insanların Allah'ı bulabilmeleri insanların fıtrat ve vicdanlarının Allah'ın varlığını tanıyıp inanmaya müsait şekilde yaratıldığını gösterir" diyerek izah etmektedir. İnsanın fıtratına dercedilmiş olan bu Allah tasavvuru değişik zamanlarda ortaya çıkmaktadır. Mesela; bela ve musibetler karşısında insanın dili sussa bile vicdanının susmaması ve sığınacak bir mekan araması bunun açık örneklerindendir. Keza Kur'ân-ı Kerimde Allah (c.c) kendisine dua ettiği zaman[119] icabet edenin kim olduğunu sorması[120], yine "yeryüzünü karargah yapan kimdir"[121] şeklindeki sorularla asıl insanların fıtratlarındaki şeyi tasdik ettirmek istemektedir.[122] Ayrıca herhangi bir tebliğci görmeden yaryüzünün değişik yerlerinde Allah'ın varlığını kabullenen insanların mevcudiyeti insanlarda varolan fıtratı ortaya koymaktadır.

Kâsimî fıtratın Allah'ı tanıyacak mahiyette yaratılması konusunda "Siz Allah'ın verdiği rengi alınız. Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?"[123] ve "Hani Rabbin, Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini almış ve: "ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye onları kendilerine şahit tutmuştu. "Evet (buna) şahidiz!" dediler."[124] meâllerindeki âyetleri delil olarak getirmiştir.[125]

Kâsimî tevhid-i rubûbiyyetle ilgili "sor bakalım semada sizi rızıklandıran kim? Size kulakları ve gözleri veren kim? Allah'dır diyecekler[126] ve "de ki: yedi kat semânın ve arş-ı azîmin sahibi kim? Allah'dır diyecekler,[127] âyetlerini zikrederek fıtratın Allah'dan gâfil olamayacağını söylemiştir.

---

[118] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Akçay, *"İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü"* SAÜİFD, sy.1, s.273-277.

[119] Kâsimî, *a.g.e.*, s.192-194.

[120] en-Neml, 27/62.

[121] en-Neml, 27/61.

[122] Kâsimî, *a.g.e.*, s.195.

[123] el-Bakara, 2/138.

[124] el-A'raf, 7/172.

[125] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.195.

[126] Yunus, 10/31.

[127] Mü'minûn, 23/84-89.

Kâsimî Allah'ın varlığını isbat hususunda özellikle Kur'ân ayetlerini delil getirmiştir. O, yaratılış bakımından âciz ve zayıf olan insanın belalar karşısında Allah'a dua edip yalvarma hadisesini de zayıfın kuvvetliye sığınması şeklinde görmüş ve bu yakarışın fıtratın gereği olduğuna dair "size herhangi bir keder dokunduğu vakit Allah'a tazarrû ve niyâz edersiniz"[128] âyetini zikretmiştir.

Buraya kadar anlattığımız konular Kâsimî'nin fıtrî marifetle ilgili görüşlerini yansıtmaktadır.[129]

Kâsimî'ye göre ma'rifetullahın bir de kesbî olan yönü vardır. Kâsimî'ye göre bu mâ'rifet Allah(c.c)'ın vahdâniyyetini, sıfatlarını bilmeye ve Allah'a yakışmayan niteliklerden O'nu tenzih etmeye yönelik marifettir. Peygamberlerin dâvetleri ve dâvetle elde edilen bilgileri de kesbi mâ'rifet olarak kabul eden Kâsimî şunları söyler: Söz konusu bu kesbî mâ'rifet peygamberlerin dâvet ettiği ve teşvik ettikleri ma'rifettir. Nebiler ümmetlerinden "Allah'dan başka ilah yoktur" şeklinde kelime-i tevhidi söylemelerini istemiş, insanları Allah'ın birliğine çağırmışlardır.[130]

Kâsimî kesbî mâ'rifeti üç kısma ayırmıştır:[131]

1) Nebîler, sıddıklar ve şehidlerden başkasının pek anlayamacağı mâ'rifet

2) Zannı galiple elde edilen mâ'rifet. Bu tür ma'rifete yakîn denmektedir

3) Tasavvur, tahayyül ve taklid gibi yollarla kazanılan mâ'rifet. Nitekim "Onların çoğu, Allah'a ortak koşmadan inanmazlar"[132] meâlindeki âyet bu tür mâ'rifeti ifade etmektedir.

---

[128] en-Nahl, 16/53.

[129] Kâsimî, *a.g.e.*, s.195.

[130] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.196.

[131] Kâsimî, *a.g.e.*, s.196.

[132] Yusuf, 12/106.

Mâ'rifet-i ilahinin hakikatına erebilmenin ve kişinin şirk durumundan kurtulup iman edebilmesinin gerçekten güç bir iş olduğunu ileri süren Kâsimî, bu hususa "O Mekkelilerin çoğu şirk koşmaksızın Allah'a iman etmezler"[133] mealindeki âyeti delil göstermiştir. O kişinin Allah (c.c) hakkında marifetin zirve noktasına ulaşabilmesi için eşyanın cevherini duyularla bilinenini (mahsûsât) ve sırf aklî olan (ma'kulât)ı bilmesi gerektiği görüşündedir. Zira böylece kişi varlıklardaki sanatın farkına varır, onların sonradan var olduklarını kavrar, eşyaya içinde mevcut bulunan bir şeyin de onu yaratamayacağını bilir, demektedir.[134]

Bu âlemin tamamını bilebilmek insana ağır geldiğinde ise, her insanın bedeninde küçük bir âlem bulunmaktadır. Bu küçük âlemde büyük âlemde bulunan şeylerin tamamı bulunur. İnsan âlemin özetlenmiş (süzülmüş) bir kitabı gibidir ki, şahıs bu muhtasar kitabı her türlü şartlarda okuyabilir. Büyük âlem ise mufassal bir kitaptır. Kâsimî buradan hareketle insan kendi bedenindeki muhtasar kitabı okudukça, mufassal kitabı (yani kâinatı) okuyup anlama aşkının artacağını ifade etmektedir.[135]

2.1.2.2. İnâyet Delili

İnâyet metodu Allah (c.c)'ın varlığını isbâtlayan delillerdendir. Nitekim İbn Rüşd (1126-1198) "Menâhicü'l-edille" de bu delili kullanarak "âlemi bilmekten maksadın âlemin Allah'ın sanatı olduğunu ve O'nun tarafından eşsiz bir şekilde yaratıldığını bilmektir" demiştir.[136]

İnsan Kâinattaki herhangi bir mahluka baktığı zaman o şeyin, yaratıcı tarafından kendine has bir şekilde yaratıldığını görmektedir. Bu yaratılış da mevcudâtın menfaatına en uygun yaratılıştır. Şayet söz konusu varlığın başka şekilde yaratıldığı, başka bir programla yaratıldığı düşünülürse kesinlikle bu menfaatların ortadan kalktığına şahit olunur. Buradan hareketle Kâsimî, "O zaman bu eşyayı yaratan, ona o

---

[133] Yusuf, 12/106.

[134] Kâsimî, *a.g.e.*, s.197.

[135] Kâsimî, *a.g.e.*, s.198.

[136] Kâsimî, *a.g.e.*, s.201.

menfaatları veren bir sanatkâr olmalıdır" sonucuna ulaşmaktadır.[137] O, bütün bunlara yaşadığımız dünyadan örnekler vermektedir. Mesela; su, suda yaşayan hayvanların yaşamalarına uygun olarak yaratılmıştır. Su içerisinde yaşayan canlılara, o şartlar da yaşayabilme imkanı verilmiştir. Bütün âlemde böyle pek çok deliller bulunmaktadır. Kâsimî bütün bunlardan hareketle "bizzat yapan, mutlak iradesi ile kâinata nizam veren Allah (c.c)'dır" demektedir.[138] Bu zikredilenler inâyet delilinin birinci yönünü oluşturmaktadır.

İnâyet delilinin ikinci yönü ise, eşyanın mevcudiyetini devam ettirebilmesi için gerekli şartların hazırlanmasıdır. Mesela bir bitkinin hayat bulması, canlılığını devam ettirebilmesi için gerekli şartların sağlanması gibi.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Bu kâinattaki her şey düzenli bir nizamdan, muhkem bir tertipten, illet ile ma'lul arasındaki sıkı bağdan kaynaklanmaktadır. Âlemde her şey birbirine yardımcı durumundadır. Kâinât insan aklının anlamaktan âciz kaldığı kadar harikulâde yaratılmıştır. Bu derece eşsiz ve güzellikte yaratmaya, ancak her şeye kudreti yeten hikmet sahibi, Hayy ve Kayyûm olan Allah muktedir olabilir.

2.1.2.3. İhtirâ Delili

Kâsimî'ye göre ihtirâ sözü felsefî bir terim olup, Allah hakkında kullanılması doğru değildir. Zaten Allah (c.c)'ın muhteri diye bir ismi yoktur. Bunun yerine Kur'ân inşâ sözcüğünü kullanmıştır. İhtirânın (yaratmanın) delil oluşuna gelince bunun içine canlılar aleminin tamamı dahildir. Kâsimî bu delilin iki temel esasa oturtulabileceğini söylemektedir.[139]

Birincisi; Varlıklar yaratılmıştır. Onların yaratılmış oldukları yani sonradan oldukları hayvanlarda ve bitkilerde daha kolay görülmektedir. Nitekim Allah (c.c) bu hususa işareten meâlen şöyle buyurmaktadır: "O Allah'tan başka yalvardıklarınız (var ya),

---

[137] Kâsimî, *a.g.e.*, s.202-203.

[138] Kâsimî, *a.g.e.*, s.204.

[139] Kâsimî, *Delâlü't-tevhid*, s.207.

onların hepsi bir araya toplansalar, bir sinek dahi yaratamazlar."[140] Biz bazı cisimleri önce cansız olarak sonra da onlarda hayatın ortaya çıktığını ve canlandıklarını görmekteyiz ve böylece orada hayatı var eden, onlara hayatı veren bir varlığın bulunduğunu ve onun da yüce Allah olduğunu kesin olarak anlıyoruz. Göklere gelince biz onların sürekli hareketlerinden onların şu anda içinde bulundukları düzene bağlı bulunduğunu ve bizim istifademize uygun olarak hazırlandığını anlamaktayız. Bize sunulan ve belli bir düzene bağlanan bu şeyler ise kendisinden başka bir varlık tarafından yaratılmıştır.[141]

İkincisi, her yaratılmış şeyin bir yaratıcısı vardır. Kâsimî bu hususda yaratılan canlılar adedince delil olduğunu söylemektedir.[142] Bunun içindir ki Allah'ı tam manasıyla bilmek isteyen kimsenin,bütün varlıklardaki ihtirânın mahiyetine vâkıf olabilmesi için eşyanın cevherlerini bilmesi gereklidir. Çünkü bir şeyin mahiyetini bilmeyen bir kimse ihtirâ'ın da mahiyetini bilemez. Allah (c.c)'ın şu meâldeki âyetinde bu noktaya işaret vardır: "Göklerin, yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakıp ibret almadılar mı?"[143]

Kâsimî inâyet ve ihtirâ delillerine oldukça önem vermiş ve bunun sebebini Kur'ân'da Allah'ın varlığına delalet eden delillerin daha çok bu iki delile dayandığını söylemekle açıklamıştır.[144]

Kâsimî Kur'ân'da zikredilen söz konusu âyetleri de üç kısımda mütalaa etmektedir.[145]

a) İnâyet delilini içeren âyetler: Bu delil içeren bazı âyetler mealen şöyledir: "Geceyi (karanlığıyla sizi örten) bir elbise yaptık. Gündüzü geçim (iniz için çalışıp kazanma) zamanı yaptık. Üstünüzde yedi sağlam (gök) bina ettik. (Orada) parıl parıl parlayan bir lamba yarattık. Sıkışan bulutlardan şarıl şarıl su indirdik. Ki onunla çıkaralım; dane(ler),

---

[140] el-Hacc, 22/73.

[141] Kâsimî, *a.g.e.*, s. 207.

[142] Kâsimî, *a.g.e.*, s.208.

[143] el-A'râf, 7/185.

[144] Kâsimî, *a.g.e.*, s.208.

[145] Kâsimî, *a.g.e.*, s.209.

bitki(ler) ve (ağaçları) birbirine sarmaş dolaş bahçeler",[146] "Yücedir O (Allah) ki gökte burçlar yaptı ve orada bir kandil ve aydınlatıcı bir ay var etti",[147] "İnsan (şu) yiyeceğine bir baksın"[148]

b) İhtira delilini ihtiva eden âyetler: Bu delili içeren âyetlerden bazıları meâlen şöyledir: "İnsan neden yaratıldığına bir baksın: atılan bir sudan yaratıldı. Bel ile kaburga kemikleri arasından çıkan (bir sudan)"[149], "Bakmıyorlar mı develere, nasıl yaratıldı? Göğe nasıl yükseltildi? Dağlara nasıl dikildi? Yere, nasıl yayılıp döşendi?[150] ve "Ey insarlar, size bir temsil verildi, onu dinleyin o Allah'dan başka yalvardıklarınız (var ya), onların hepsi bir araya toplansalar bir sinek dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de aciz, istenen de (yani puta tapanda aciz, tapılan putta aciz. Sinek de).[151]

Yine aynı konuda Kur'ân-ı Kerimde Allah(c.c), İbrahim (a.s)'in şu sözünü hikaye etmektedir. "Ben yüzümü tamamen, gökleri ve yeri yoktan var edene çevirdim. Ve artık ben O(na) ortak koşanlardan değilim!"[152] Bu konuda Kur'ân'da oldukça fazla âyet bulunmaktadır.[153]

c) Her iki delili birden ihtiva eden âyetler: Bu hususta da bir hayli âyet vardır ve hatta âyetlerin çoğunluğunu bunlar teşkil etmektedir. Bazıları şunlardır:

"Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki, (Allah'ın azabından) korunasınız. O (Rabb) ki, yeri sizin için bir döşek, göğü de bina yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Öyleyse sizde bile bile

[146] en-Nebe, 78/10-16.

[147] el-Furkân, 25/61.

[148] Abese, 80/24.

[149] el-Târık, 86/5-7.

[150] el-Gâşiye, 88/17-20.

[151] el-Hâcc, 22/73.

[152] el-En'âm, 6/79.

[153] Bkz. el-Hâcc, 73; el-En'âm, 79.

Allah'a eşler koşmayın.[154], "Ölü toprak onlar için bir âyettir, (ölüleri nasıl dirilteceğimize bir işarettir): biz onu dirilttik, ondan dane çıkarttık da ondan yiyorlar[155] ve "onlar ayakta, oturarak ve yanları üzerine yatarken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde düşünürler: "Rabbimiz (derler), bunu boş yere yaratmadın, sen yücesin, bizi ateş azabından koru!"[156]

Kâsimî bu âyetlerin ilk kısmında ihtirâ ikinci kısmında da inâyet deliline işaret olduğunu söylemektedir.[157] Kâsimî'ye göre Kur'ân-ı Kerimde vârid olan bu manadaki âyetlerin çoğu her iki çeşit delili (inâyet-ihtirâ) de ihtivâ etmektedir.

2.1.2.4. İmkân Delili

Mümkün, varlığı ve yokluğu birbirine eşit olan demektir. Bunun zıddı ise mümteni ve zaruridir.

İmkân delili Allah'ın varlığını isbatta kullanılan en önemli delillerden biridir. İmkân delili isminden de anlaşılacağı üzere alemin mümkün oluşundan hareket eder. İslam âlimleri önce mümkinin boyutlarından sonra da onun gereklerinden bahsetmişler ve buradan hareketle hiçbir mümkin varlığın mevcudiyetinin kendinden olamayacağını isbât etmişlerdir.[158]

Gazzâli (ö.505/1111) bu delil için hudus içinde akla en yakın olan şey demiştir.[159] Şehristani (ö.548/1153) de âlemdeki imkanın zarureten bilindiğini söyler. Çünkü selim akıl âlemin her cüz'ünün imkân vasfını taşıdığına kat'iyetle hükmeder. Mecmû, yani

---

[154] el-Bakara, 2/21-22.

[155] Yâsin, 36/33.

[156] Âl-i İmran, 3/191.

[157] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.209.

[158] Kâsimî, *a.g.e.*, s.227.

[159] Gazzali, *el-Madnun bih alâ gayri ehlih*, s.19 vd.

alemin tümü kendisini teşkil eden cüz'lerden teşekkül ettiğine göre o da zarureten bu özelliği taşır.[160]

Bu delile göre alem mümkündür. Çünkü cüz'lerden meydana gelmiştir. Cüz'lerden meydana gelen şey vâcib olmaz. Zira vâcib mürekkeb değildir. Mümkin yukarıda da ifade edildiği üzere, varlığı ile yokluğu eşit olandır. Mümkin var olduğuna göre, onun varlığını yokluğuna tercih eden bir müreccih mevcuttur. Bu müessirde mümkün olursa onun da bir müessiri olacaktır. Böylece ya devir ve teselsüle düşülecektir ki, bunların ikisi de batıldır veya bir vâcibu'l vucudun varlığını kabule varılacaktır. O da Cenab-ı Hak'tır. Öyleyse mümkin olan alemin yaratıcısı Allah (c.c)'dır.[161]

2.1.2.5. Hareket Delili

Kâsimî hareket deliline çok büyük önem vermiş ve âlemde herşeyin hareket halinde olduğunu söylemiştir. Her hareket edenin bir hareket ettireni (muharriki) vardır. Hareket, bir şeyin kuvveden fiile çıkmasından başka bir şey değildir. Bir şeyin fiile çıkması mevcut bir fiille olabilir. Mesela; sıcaklık ateşle hasıl olur, odunda ateş olma kuvveti mevcuttur, fakat bu kuvvenin fiile dönüşmesi neticesinde hareket meydana gelmektedir. Fakat eşyada kuvveyle fiilin bir arada olması mümkün değildir. Öyleyse her hareketli olan bir başkasını hareket ettirici bir güç olsaydı her hareketli cismin hareketsiz cismi harekete geçirmesi gerekirdi. Böyle bir teselsül doğru değildir. Buna ilk hareketi veren birinin olması gerekir ki o da Allah (c.c)'dır.[162]

2.1.2.6. Varlıkların Yaratılışlarındaki Mükemmellik

Kâsimî varlıkların yaratılışlarındaki mükemmelliği ve harikulâde sanatı gösterme hususunda insanın sanatını Allah'ın sanatıyla kıyas etmektedir. Ona göre insanların sanatları zaman içerisinde terakki etmekte ve gelişmekte, Allah'ın sanatı ise başlangıçtan itibaren mükemmel olarak devam etmektedir. İnsanın yapmakta olduğu

---

[160] Şehristani, *Nihayetü'l-İkdâm*, s.13.

[161] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.228.

[162] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâsimî, *a.g.e.*, s.214-218.

işte zamanla gelişme gösterdiği, sanat ve maharetini geliştirdiği gözlemlenmektedir, fakat Allah'ın harikulâde sanatları daha yarattığı ilk andan itibaren mükemmeldir, kusursuzdur. Allah zâtında kadim olduğu gibi, sanatları ibdâ yoluyla en mükemmel olarak meydana gelmektedir. Bu, Allah'ın sonsuz ilminin ve kudretinin bir gereğidir. Allah hadis olsaydı, ilimde ve kudret noktasında eksik olması gerekirdi ve buna bağlı olarak sanatları da noksan olarak zuhur eder, ilim ve maharetinin gelişmesi ile sanatları da terakkî ederdi. Ancak Allah'ın sanatları yaratıldığı andan itibaren en mükemmel sanatta yaratılmıştır ve bu mükemmellik kıyâmetin kopma anına kadar da devam edecektir.[163]

2.1.3. Allah'ın Birliği (Vahdâniyyet)

Tevhid lûgatta, "birlemek, bir şeyin bir olduğuna hükmetmek", ıstılahta ise, "Allah Teâla'nın zâtını, akıllarının tasavvur edebileceği, zihinlerin ve fikirlerin canlandırabileceği her şeyden uzak tutmak"[164] anlamına gelmektedir. Tevhid, Allah'ı rabb ve ilah olarak tanımak onun birliğini ikrâr, her çeşit ortağı ondan nefyetmekle gerçekleşebilir.[165] Kâsimî tevhidi tevhid-i ulûhiyet ve tevhid-i rubûbiyyet olmak üzere iki kategoride incelemektedir.

2.1.3.1. Tevhid-i Ulûhiyet

İlah hak veya bâtıl bütün mabudlara kullanıldığı için Allah için de kullanılmıştır.[166] Nitekim Kur'ân-ı Kerim'in değişik âyetlerinde ilahın Allah (c.c) için kullanıldığı görülmektedir.[167] Allah kelimesi çok özel bir lafız olup sadece Allah için kullanılır. Allah, varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere layık bulunan yüce zâtın adıdır.[168] Bu sebeple bu isim tevhid dinleri veya islâm tarihinin hiçbir döneminde O'ndan başka

---

[163] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.242.

[164] Asım Efendi, *Kamus-u Okyanus*, "Tevhid" md.

[165] Cürcâni, *el-Tarifât*, s.48.

[166] Râgıb el-İsfehanî, *Müfredât*, "e.l.h." md.

[167] el-A'râf, 7/59; en-Nahl, 16/36; el-Enbiya, 21/25.

[168] Bkz.Tehânevi, *Keşşâf*, "ulûhiyye" md.

herhangi bir varlığa ad olarak verilmemiştir. Nitekim "Hiç sen O'nun bir adaşı olduğunu biliyormusun?"[169] meâlindeki âyet-i kerime'de bu gerçek vurgulanmaktadır. İslam bilginlerine göre gerek Arap dilinde, gerekse bu lafzı kullanan diğer müslüman milletlerin dillerinde herhangi bir çoğul şekli oluşmamıştır.[170]

Tevhid-i ulûhiyet, ibadetle Allah'ı birleme, yalnızca O'na yönelip ibadet etmektir. Tevhid-i ulûhiyet peygamberlerin gönderilişinin maksadıdır. Peygamberlerle ümmetleri arasında tevhid-i rubûbiyet konusunda herhangi bir münakaşa olmamıştır. Asıl tartışmaların kaynağını tevhid-i ulûhiyet oluşturmuştur.[171] Kur'ân'da bütün peygamberlerin tevhid-i ulûhiyetle ilgili olarak kavimleriyle aralarında geçen uzun boylu tartışmaların yaşandığına şahit olmaktayız.

Müşrikler Allah'dan başka ilahlar ediniyorlar ve ibadette onları Allah'a ortak-eş tutuyorlar, bu ilahların da kendileri üzerinde haklarının olduğunu zannediyorlardı.[172] Bazıları da bu putlara Allah'a yaklaştırıcı olduklarını zannederek tapıyordu. Putları Allah'a şefeâtçı kabul edip, onları Allah'a götürücü birer vasıta olarak görüyor, putların şefeâtı olmadan semanın kapılarının açılmayacağına inanıyorlardı. Tevhid-i ulûhiyet yani yalnızca Allah'a ibadet etmek ve O'na ortaklarla birlikte ibadet etmeme konusunda toplumların içine düştükleri yanlışları yüzünden bütün peygamberlerin ilk dâvetleri özellikle tevhid-i ulûhiyet olmuştur. "Andolsun Nuh'u kavmine gönderdik" "Ey kavmim, dedi, Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka tanrınız yoktur."[173] "Andolsun biz, her millet için de: "Allah'a kulluk edin, şeytan (a tapmak)tan kaçının" diye bir elçi gönderdik."[174] meâlindeki âyetler bu hususu vurgulamaktadır.

Hz.Peygamber (s.a.v) kendi gönderiliş gayelerinden birinin özellikle tevhid-i ulûhiyeti gerçekleştirmek olduğunu ifade etmektedir. Bir çok hadisde bu hususu açıkça belirttiği

---

[169] Meryem, 19/65.

[170] Bkz. Elmalı, I,24-29; Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s.100-101; Metin Yurdagür, *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri*, s.66.

[171] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.77.

[172] Kâsimî, *a.g.e.*, s.78.

[173] el-A'râf, 7/59.

[174] en-Nahl, 16/36.

gibi "insanlar Allah'a ve O'nun Resülü Muhammed'e şahitlik edinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum"[175] tarzındaki ifadesi de bunun açık örneklerinden biri durumundadır.

Bütün bunlara göre mükellefe ilk vâcib olan kelime-i şehadettir. Nitekim islâm âlimlerinin ittifakta kabul ettikleri husus kula ilk emredilecek şeyin kelime-i şehadet (tevhid akidesi) olduğudur.[176]

Kâsimî Kur'ân'daki tevhid-i ulûhiyete dâvet metodunu şu şekilde açıklar:

Kur'ân tevhid-i ulûhiyete dâvet ederken tevhid-i rubûbiyeti anlatan halk ve tedbir, mülk, hıfz, riayet (koruma), ihsan ve rahmetle ilgili âyetleri nazara verir. Bunları tevhid-i ulûhiyete delil olarak sunar.[177]

Bu yollardan biri de tenkit yoludur. Bu, insanların Allah'a ortak olarak tanıdıkları ilahların âcizliğini ve kulların dualarına (isteklerine) cevap vermekten âciz olduklarını nazara vererek onları tevhid-i ulûhiyete dâvet eder. Bu hususla alakalı Kur'ân'dan pek çok örnek göstermek mümkündür. "Hiçbir şey yaratmayan, kendileri yaratılan şeyleri (Allah'a) ortak mı koşuyorlar? (O putlar), ne onlara bir yardım edebilirler ne de kendilerine yardım ederler? Onları doğru yola çağırsanız size uymazlar. Ha onları çağırmışsınız, ha susmuşsunuz, sizin için birdir. Allah'dan başka yalvardıklarınız da sizler gibi kullardır (Onların tanrı olduğu hakkındaki iddianızda) doğru iseniz, çağırın onları da size cevap versinler. Onların yürüyecekleri ayakları mı var, yoksa tutacakları elleri mi var? De ki: (Allah'a) ortak (koştuk)larınızı çağırın, sonra bana tuzak kurun, haydi (elinizden geliyorsa) hiç göz açtırmayın bana"[178] Bu ve buna benzer âyetleri incelediğimiz zaman batıl ilahların acizlikleri, belki kendilerini ilah edinenlerden daha aciz olduklarını görmekteyiz. Kendilerine tapanların sahip oldukları göz, kulak, el, ayak gibi organlardan bile mahrum oldukları ortaya çıkmaktadır. Bunların akılları, iradeleri

---

[175] Buhari, *"Kitabu'l-iman"*, 25; Muslim, *"İman"*, 22.

[176] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.79.

[177] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.79.

[178] Kâsimî, *a.g.e.*, s.79.

ve beyanları da yoktur. Kâsimî bunları söyledikten sonra şu soruyu sorar "bütün bunlardan sonra bu nasıl bir ulûhiyettir."[179]

Bu noksan sıfatlarla vasıflanmış ilahlara tapanların durumu acınacak bir durumdur. Çünkü bunlar kendileri kadar duyamayan, göremeyen zarar ve menfaate mâlik olamayan ilahlara tapmaya kendileri razı olmuşlardır. İbrahim (a.s)'in diliyle Kur'ân bunlara şöyle seslenir, "Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza. Aklınızı kullanmıyor musunuz siz?"[180]

Kur'ân'ın tevhid-i ulûhiyete dâvet metotlarından üçüncüsü de zâtına mahsus isim ve sıfatlarıyla Allah'ın, tapılan ilahlardan farklı olduğunu gözler önüne sermesidir ki hiçbir bâtıl mabud bu isimler ve sıfatlarla isimlenmemiş ve sıfatlanmamıştır.[181] Bunlara birkaç misal verecek olursak;

Kur'ân'ın en yüce suresinde "Hamd alemlerin rabbına mahsustur. O Rahman ve Ramihdir"[182] ve başka bir surede "Tanrınız bir tek Tanrı'dır, O'ndan başka tanrı yoktur, O Rahman ve Rahim'dir."[183]

Buraya kadar Kâsimî'nin anlattığı düşüncelerden tevhid-i ulûhiyete ulaşabilmenin yolu, ibadeti sadece Allah için yapma hiçbir şekilde Allah'a şirk koşmamakla elde edilebileceği ortaya çıkmaktadır. Şirki hatıra getirecek ifadelerden ve tavırlardan insan nehyedilmiştir. Mesela, Ben Allah'ın ve filanın himayesindeyim gibi sözler şirki akla getirebilecek sözlerdir. Türkçe'mizde de "evvel Allah sonra sen" gibi sözlerde bu tür sözlerden olsa gerektir. Allah'a ve filana tevekkül ettim, Allah ve filanda dilerse gibi sözlerden kaçınmak gerekir. Bu sözler Arapça'da "sümme" siz atıfla söylendiği zaman mahzurludur.[184]

---

[179] el-A'râf, 7/191-195.

[180] el-Enbiyâ, 21/67.

[181] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.74.

[182] Fatiha, 1/1-2.

[183] el-Bakara, 2/163.

[184] Kâsimî, *a.g.e.*, s.105-106.

Peygamberimiz bunun tahsis için *"Lâ tekûlû mâşâallah ve şâe fulân, velâkin kûlû mâşâallah sümme şâe fulân"* buyurmuştur.[185] Çünkü "vav" ile atıf misliyeti müsavâtı iktiza eder "sümme" rütbeden tefsiri ifade etmektedir.[186]

Tevhid-i ulûhiyete ulaştıran yollardan biri de; Allah'dan başkasına Allah'a yakışır tazimlerde bulunmamaktır. Mesela; filan olmasaydı, şöyle şöyle olurduk. Horoz ötmeseydi hırsız malımızı çalardı gibi ifadelerden kaçınmak lazımdır.[187] Yine peygamberimiz kabirler üzerine mescidler yapmayı mehyetmiş, Hıristiyan ve Yahûdilerin kabirleri mescid hale getirdiklerinden dolayı Allah (c.c) tarafından lanete uğradıkları belirtilmiştir.[188]

Yine peygamber (s.a.v) güneşin doğumu ve batımı anında secde etmekten nehyedilmiştir.[189] İbadet niyetiyle mescidlere yolculuk yapmayı nehyetmiş ancak üç mescide ziyaret yapılacağını beyan etmiştir. Kendisinin de ashab-ı tarafından aşırı derecede övülmesine karşı çıkmış, ona sen bizim seyyidimizsin diyenlere, seyyid ancak Allah'dır demiştir. Kendisinin huzurunda ta'zimkarane fakat aşırı şekilde eğilen Muaz'a, bu ne hal ya Muaz diye ikazda bulunmuştur.[190]

Hulefa-i Râşidin de aynı yolu takip etmişlerdir. Halkın ta'ziminden dolayı Hz.Ömer Şecere-i rıdvân'ı kestirmiştir. Hacerü'l-Esved karşısında; Ey taş sen bir taşsın ne zarar verirsin ne de fayda verirsin. Seni Allah Resûlü öperken görmeseydim öpmezdim demiştir.[191]

---

185 Ebû Dâvud, *"Edeb"*, 72; Ahmed b.Hanbel, V,384-394-398.

186 Kâsimî, *a.g.e.*, s.106.

187 Kâsimî, *Delailü't-tevhid*, s.106.

188 Buhari, *"Cenâiz"*, 62.

189 Buhari, *"Bed'ül-halk"*, 11.

190 Ebu Dâvud, *"Edeb"*, 152; Ahmed b.Hanbel, V,253-256.

191 Buharı, *"Hâcc"*, 50; Muslim, *"Hâcc"*, 248-251.

Hz.Ali'de Ebû Heyyâc el-Esedi'ye seni Allah Rasülünün görevlendirdiği bir görevle görevlendireyim mi? Şerefinden dolayı yükseltilmiş mezarları düzleyesin, gördüğün her sûretide parçalayasın buyurmuştur.[192]

Bu düşünce tarzı Şiâ ve Mutasavvıflar çıkıncaya kadar devam etti. Şiânın arkasından gidenler imamlarının yanlış düşüncelerinin altında kaldılar. Bu olaylar peşi sıra devam edip günümüze kadar ulaştı geldi. Kâsimî bütün bunlardan duyduğu ızdırabı:"islâm memleketlerinin büyük şehirlerine baktığımızda kubbeli kabirler, türbeler etrafında müzeyyen saraylar, kandiller yakmalar (mum yakma), nezir sandıkları koymalar, o türbelerin bezlerinin öpülmesi, nezirler, tevessüller, münacâtlar, kurban kesmeler, cahiliye şenlikleri gibi şenlikler, islâm akidesine muhalif, imanı nakzedecek nice fiiller" ifadelerle dile getirerek tevhid-i ulûhiyete ulaşmak için bunlardan sakınmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.[193]

2.1.3.2. Tevhid-i Rubûbiyet

Rabb kelimesi bir şeyi terbiye etmek manasında, bir işi halden hale sokmak, tamam oluncaya kadar inşaya devam etmektir.[194] İbnül- Esir Nihaye'de "Rabb" kelimesinin seyyid, mâlik, müdebbir, mürebbî, kayyim, mün'îm manalarına kullanılabileceğini söylemiştir.[195] Rabb kelimesi Allah için kullanılabileceği gibi başka varlıklar için de kullanılabilir. Allah'dan başka varlıklar için kullanılırsa izafetle "rabbü'n-nar" ve "rabbü'l- feres" gibi terkiplerle kullanılır. Rabb lafzı Allah için kullanıldığında ise mürebbî (terbiye edici) manasındadır ki, bu da bir şeyi kemal noktasına kadar nemalandıran, halden hale, tavırdan tavıra değiştiren manasına gelmektedir.[196]

---

[192] Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, I,89.

[193] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.108.

[194] Kâsimî, *a.g.e.*, s.69.

[195] İbnü'l-Esir,*en- Nihâye*, "rabb" md.

[196] Kâsimî, *a.g.e.*, s.70.

Hz. Peygamber (s.a.v.) kişinin efendisine rabbim demesini kerih görmüş "köle efendisine Rabbim demesin" buyurmuştur.[197]

Bunun için rubûbiyetin şen'inden olan yaratmak, rızık vermek, mülk, tedbir, tasarruf fiilleri Allah'a aittir. Allah'ın yarattıklarından hiçbiri rubûbiyetinde Allah'ın Şeriki değildirler. Allah (c.c.)'ın rubûbiyeti insanın fıtratına adeta derc edilmiştir. Neredeyse müşriklerde bile Allah'ın rubûbiyetini inkâr eden yok gibidir. Onlar Allah'ın rubûbiyetine putları şerik yapmışlardır.[198]

Allah (c.c.) peygamber'e (s.a.v.) "De ki " Sizi gökten ve yerden kim rızıklandırıyor? Ya da o kulak(lar) ın ve gözlerin sahibi kimdir? (onları yaratıp yöneten kimdir?) ölüden diriyi diriden ölüyü kim çıkarıyor? Kim buyruğu(nu) yürütüyor (kâinatı yönetiyor)?" "Allah" diyecekler. De ki: "O halde (o'nun azabından) korunmuyormusunuz?"[199] ve Deki: "Bütün dünya ve içinde yaşayanlar kimindir"söyleyin bakalım, biliyorsanız. Elbette: "Allahındır" diyecekler.Öyleyse de: "neden aklınızı başınıza almıyorsunuz?" "Peki, yedi kat göğün ve Yüce Arşın Rabbi kimdir?" diye sor.Elbette "Allahtır" diyeceklerdir.Öyleyse de! "İnandığınız Allah'a karşı gelmekten sakınmaz mısınız?"[200]

Bu ve buna benzer âyetler araplardaki müşriklerin tevhid-i rubûbiyeti, yani yaratma, rızık, ihyâ ve imâte gibi konularda Allah'ın birliğini kabul ettiklerini gösteriyor. Allah'ı inkâr eden dehriyyenin dışında bu hususları inkâr eden de olmamıştır.[201]

Dehriyyûn Allah'ı inkâr etmekle âlemin kendi kendine hareket ettiğini savunuyorlardı.[202] Kur'ân bunların ifadelerini şöyle hikâye etmektedir. " Dediler ki: Ne varsa dünya hayatımızdır, başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helâk etmiyor. Fakat onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur.[203]

---

197 Ebû Dâvûd, *"Edeb"*, 75.

198 Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.70.

199 Yunus, 10/31.

200 el-Mü'minûn,23/84-87.

201 Kâsimî, *a.g.e.*, s. 71.

202 Kâsimî *a.g.e.*, s. 71

203 el- Câsiye, 45/24.

Mecûsîlerde âlemde iki ilah kabul etmişler fakat iki ilahı birbirine eşit tutmamışlardır. Hayır tanrısı(nur)nı şer tanrısın(zulmet)dan üstün tutmuşlardır. Neticede nur zulmete galip gelecektir demişlerdir. Nur'u ezelî kabul edip, zulmeti ise hadis kabul etmişlerdir.[204]

Netice olarak Kâsimî'ye göre tevhid-i rubûbiyet hususunda birbirleriyle çekişme içerisinde bulunan grupların hiçbirisi yaratma ve tedbir işlerinde Allah'a ortak koşmamışlardır[205]

2.1.4. Allah'ın Sıfatları

Mu'tezile dışındaki Cehmiye, Eş'ârîyye, Mâturidiye ve Hanbeliler gibi bütün kelâm ekolleri Allah Teâla'nın zâtî, subûtî ve kemâl sıfatlarıyla muttasıf olduğunda ve Cenâb-ı Hakk'ın kendisine nisbet ettiği bu ilâhî sıfatlarla vasıflanmış olduğunda görüş birliği halindedirler. Mesala sıfatlar konusunda ibn Rüşd şöyle demektedir:" Cumhûrun sıfatlar konusunda bilmesi gereken şey sadece şeriâtın açıkça belirttiği hususlardır. Bu da sıfatlar konusunda tafsile girmeden bu sıfatların varlığını kabul etmekten ibarettir. Çünkü tafsile girildiği takdirde cumhûr için bu konuda asla kesin bilgi edinmenin imkânı yoktur.[206] İbn Teymiyeninde bu hususa dikkat çektiğine dair kendisinden "bu hüküm akıl taşıyan herkesin üzerinde ittifak ettiği bir esastır"[207] ifadeleri nakledilmiştir.

Muhammed Abduh ise "Risâletüt- tevhid" adlı eserinde konuya ilişkin olarak "Bizim iman etmemiz gereken şey, Allah'ın diğer varlıklara benzemeyen bir varlık olduğunu, ezelî, ebedî, hayy, âlim murîd, kadîr, mütekkellim, sem'î, basîr olduğunu, vâcibu'l-vucûd olmakta, sıfatlarının kemâlinde ve mahlukatını yaratmakta tek bulunduğunu bilip kabul etmemizdir. Bunlara ilaveten şeriâtın kaynağının kendi ilahi zâtına nisbet ettiği isimler ve sıfatlar da bunlara dahildir. Sıfatların Allah'ın zâtı üzerine zâid olması, kelâm

---

204 Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.71.

205 Kâsimî, *a.g.e.*, s.71.

206 İbn Rüşd, *el- Keşf an menâhicü'l-edille*, s.59.

207 Süleyman Dünya , *Muhammed Abduh Beyne'l-felâsife ve'l mütekellimîn*, I, 276.

sıfatının semavi kitapların manalarına şâmil ilimden başka bir sıfat olması, sem'î ve basar sıfatlarının işitilen ve görülen şeylere taalluk eden ilimden başka bir sıfat olması ve bunun gibi konu üzerinde düşünenlerin ihtilaf ettikleri ve mezheplere ayrıldıkları birçok meselelere gelince, bunlar içine dalınması câiz olmayan konulardandır. Çünkü insan aklının bu konularda neticeye ulaşması mümkün değildir. Varid olan birkaç lafızla istidlal etmek akılda zâfiyet, şeriâtta bulanıklık meydana getirir"[208] demektedir.

Kâsimî'ye gelince O, sıfatlar konusunda daha ziyade selefî bir yaklaşım içindedir. Ona göre Allah (c.c.) bildirdiği isim ve sıfatları itibariyle sair mahlukâta benzemez ve yaratılmış olanlardan da O'na sıfatları notkasında hiçbir şey denk olamaz. Bu isim ve sıfatlarda hiçbir canlı Allah'a eş olamaz. Fakat bu, Allah için kullanılan söz konusu isim ve sıfatlarla başkası isimlenemez anlamına da gelmez. Mesela bir kulun âlim olarak isimlendirilmesi, kulun Allah'ın ilmine denk bir ilminin olduğu manasına gelmez. Allah (c.c.)'ın zikredilen isimlerle isimlendirilmesi de onların niteliklerine göredir. Allah'ın ilmi, kudreti veya iradesi denilince Alllah'ın kendi yüce zâtına özgü sıfatları; kula da ilmi, kudreti ve iradesi nisbet edilince kula özgü sıfatlar kasdedilmiş olur ki; kula ait bu sıfatlardan Allah (c.c.) münezzehtir.[209]

Kâsimî haberî sıfatlarla ilgili olarak, bütün haberî sıfatların hakiki anlamda anlaşılması gerektiği görüşündedir. Ancak haberî sıfatlar nâsların zahir manalarına bağlı olarak hakiki anlamda anlaşılmasında mahlukatına kıyas edilmemesi gerektiğini söylemektedir.[210] Nitekim Kâsimî selefî anlayış doğrultusunda "Mehâsinü't- te'vilinde" "Rahman olan Allah arş'a istivâ etti"[211] âyetindeki "istivâ" kelimesini, Ebû Âliye'nin rivayet ettiği yükseldi anlamına gelen "irtefe'a" lafzıyla tefsir etmiştir.[212] Keza o, "Sana biat edenler (islâm uğrunda ölünceye kadar savaşmak üzere sana söz verenler), gerçekte Allah'a biat etmektedirler"[213] meâlindeki âyeti tefsir ederken bu iki söz verme arasında bir farkın bulunmadığını, Allah Rasûlüne söz verişin Allah'dan dolayı olduğunu ifade

---

208 Muhammed Abduh, *"Risaletü't- tevhid"*, s. 42-43.

209 Kâsimî, *Delâilü't- tevhid*, s. 54-55.

210 Kâsimî, *a.g.e.*, s. 55-56.

211 Taha,20/5.

212 Kâsimî, *Tefsîru'l- Kâsimî*, V, 95.

213 el- Fetih, 48/10.

etmektedir. Aynı ayetin devamındaki "Allah'ın eli, onların ellerinin üzerindedir"[214] ifadelerinin de te'kid olduğunu söylemiştir. Yani Allah'ın eli biat anında onların ellerinin üzerindedir. Sanki onlar peygambere biat ederken Allah'a biat etmişlerdir.[215]

Kâsimî' ye göre Allah'ın sıfatları kemâl sıfatlarıdır. Allah, daha ötesinde bir kemâl bulunmayan son- nihâi noktadaki kemâl ile vasıflanmıştır. Allah eksiklikten, ihtiyaçtan, hudustan münezzehdir. Allah (c.c.) hakkında bu sıfatların mükemmelliğinin en yüce mertebesinde olması gerekir. Allah (c.c.) kulun vasfedilebileceği bütün kemâllerin üstünde olduğu gibi, O' nun ulûhiyetine yakışmayan sıfatlardan da kul O' nu ne kadar tenzih ederse etsin, O bunun da ötesinde bir tenzih ve yüceltmeye layıktır.[216] Kemâl vucûdî bir şeydir. Yokluk ve selb ifade eden şeylerde ise kemâl bulunamaz. Bundan dolayı kitapta ve sünnette selbî bir sıfattan bahsedilmemiştir.

Kâsimî'ye göre " kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz" [217] meâlindeki âyet Allah'ın hayat ve kayyûmiyetinin kemâlini isbât için zikredilmiştir. Yine Allah'ın eşinin ve benzerinin olmadığının belirtilmesi ve herhangi bir şeye ihtiyaç duymaması, Cenâb-ı Hakk'ın bunlardan kendisini tenzihi, onlara ihtiyacının olmayışını ve azametini ifade içindir.[218]

Kâsimî kitapta ve sünnette belirtilen nefiy sıfatlarını mücmel olarak zikredip tafsilata girmemiştir. Nitekim Kâsimî'nin tefsirinde bu ve emsâli âyetleri tefsir ederken fazla tafsilata girmeyip mücmel olarak zikrettiği görülmektedir. Mesala "Leyse kemislihi şey'ün"[219] âyetindeki "misil" kelimesi sıfat manasınadır diyerek, hiçbir şey onun sıfatı gibi bir sıfata mâlik değildir, demiş, bir başka görüş olarak da "misil" kelimesini "zâtühû" lafzıyla tefsir etmiştir.[220]

---

[214] el-Fetih, 48/10.

[215] Kâsimî, *a.g.e.*, VI, 267.

[216] Kâsimî,*Delâilü't-tevhid.*, s.56.

[217] el- Bakara, 2/255.

[218] Kâsimî, *a.g.e.*, I, 99; amf. *Delâlüt- tevhid*, s.56.

[219] eş- Şûra, 42/11.

[220] Kâsimî, *Tefsiru'l- Kâsimî*, VI, 165.

Kâsimî, Cehmiyyenin, Mutezile'nin ve sonraki dönem Eş'ârî kelâmcılarının nefîy sıfatlarında sözü uzatmaları gibi yapılan uzun boylu tartışmaların, insanı vâcib Allah (c.c.)' ın nefyine götüreceğini söyleyerek bu konularda fazla tartışmaya girilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.[221]

Netice olarak Kâsimî, bu kadar selbî sıfatlarla muttasıf olan zâtın vücudunu insan idrâk edemez. Bu fikirleri tartışanlar "Allah alemin dahilinde değildir, haricinde de değildir. O'nun hakkında nerede vē nasıllık düşünülemez, O'na ulaşmak mümkün değildir, O'ndan uzaklaşmakta mümkün değildir. Hiçbir şey O' na yükselemez, hiçbir şey de O'nun huzurundan inemez, gibi sözleri tenzihen söylemek O'nun ulûhiyetini ortadan kaldırmaktır, ta'tildir, Cenâb'ı- Hakk'ın vücûdunu inkardır."[222] diyerek selefî yaklaşımı benimsemiş görünmektedir.

2.1.4.1. Kâsimî'ye Göre Zâtî ve Fiilî Sıfatlar

Kâsimî'ye göre Allah'ın zâtî sıfatları, ezelî ve ebedî olan Cenâb'ı- Hakk'dan ayrılması düşünülemeyen lâzimi sıfatlar olup, kudret, hayat, ilim, kibriyâ ve celâl ifade den sıfatları gibi sıfatlardır.[223] O Allah'ın zâtî sıfatlarının ezelî ve ebedî olduğu hususunda Ebû Hanife'yle aynı görüştedirler.[224]

Fiilî sıfatlara gelince, bunlar Allah'ın ilim ve hikmetine uygun olarak dilemesi (meşiet) ve kudretiyle yaptığı şeylerdir. Yaratmak, rızık vermek, öldürmek, sevmek, gazap etmek, söz, kelâm gibi sıfatlar bu kategoriye girmektedir.[225] Kâsimî fiilî sıfatlar konusunda da Ebû Hanife'nin taksimini benimsemiştir. Nitekim Ebû Hanife fiilî sıfatları yaratma, rızık verme, inşâ, ibdâ (örneksiz yaratma) sûn (sanatlı yaratma) olarak zikretmiştir.[226]

---

[221] Kâsimî, *Delâilü't- tevhid*, s. 57.

[222] Kâsimî, *a.g.e.*, s. 57.

[223] Kâsimî, *a.g.e.*, s. 57.

[224] İlyas Çelebi, *Beyazizâde ve el-usûlu'l- munîfe*, s.83.

[225] Kâsimî, *Delailü't-tevhid* s. 57.

[226] Mustafa Öz, *İmam-ı Azâm'ın Beş Eseri*, s.55.

Kâsimî kitap ve sünnette vârid olan sıfatları, bu sıfatlar zâtî veya fiilî sıfatlardan olsun ve bu fiili sıfatlar istivâ gibi ister Allah'ın zâtına tealluk eden fiiller, isterse rızık vermek, yaratmak gibi diğer varlıklarla alakalı olsun, bunların olduğu gibi (nâslarda geçtiği üzere) kabul edilmesi gerektiğini söylemektedir.[227]

Netice olarak Kâsimî, bu tür konularda kitap ve sünnette yer alan meselelere, vârid olduğu şekilde inanılması gerektiği görüşündedir ve ona göre kelâm âlimlerinin girdikleri kelâmî -felsefî münakaşalara girmeden sâfî bir iman yolu seçmek gerekir.

2.1.4.2. İlahi İsim ve Sıfatların Tevkifî Oluşu

Allah'ın bir veya bir çok isminin olması, öncelikle O'nun bilinmesi bakımından, ikinci olarak da ontolojik bakımdan gerekli olunca bu isimlerin kim tarafından verileceği sorusu akla gelmektedir. Bu isimleri Allah(c.c)'ın bizzat kendisi mi vermelidir yani Allah'ın isimleri tevkifî midir, yoksa onu isimlendiren başka bir ifade ile O'nu bilen insanlar tarafından mı verilmelidir. Bu konu uzun süre tartışılmış ve sonuçta âlimler üç ayrı gruba ayrılmıştır.

a) Allah'ın isimlerinin tevkifî (Allah tarafından verilmesi gerektiği) olduğunu savunanlar

b) Allah'ın isimlerinin tevkifî olmadığını iddia edenler

c) Söz konusu isimlerin bir kısmının tevkifî bir kısmının kıyasî yani akılla belirlenebileceğini iddia edenler[228]

---

[227] Kâsimî, *a.g.e.* s.58.

[228] Bkz.Fahreddin er-Razi, *Levâmi'ul-beyyinât*, s.36; Bekir Topaloğlu, *"Esma-i Hüsna"* md. D.İ.A., XI, 410; Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, s.57-61; Metin Yurdagür, Allah'ın Sıfatları *"Esma-i Hüsna"*, s.50-52.

Bu taksimâta göre Kâsimî birinci grupta yer almaktadır. O, konu hakkında şöyle bir istidlâlde bulunur. Allah'ın (c.c) isim ve sıfatlarının hepsi tevkifîdir. Mesela rızık vermesi itibariyle Allah'a Rezzâk denir, fakat yedirip içirmesi itibariyle Allah'a mut'îm denemez. Bu isimleri belirleyen Allah (c.c) ve O'nun elçisidir. Allah'a isbât veya isnât amacıyla tevkifî isimlerin dışında herhangi bir isim nisbet edilemez.[229] İsim ve sıfatlar hususunda esas olan Allah hakkında vâcib, mümteni ve câiz olan sıfat ve isimleri bilmektir. Buna da tek başına akılla ulaşmak mümkün değildir. Çünkü bunlar gaybîdir, aklın idrâk alanına girmemektedir. Aklın buradaki görevi nâsların içerdiği Allah'ın isim ve sıfatlarının manalarını idrâk etmekten ibarettir. Zira isim ve sıfatları bildirmeye en layık olan Allah'ın kendisidir. O, sözü en doğru olan ve insanları da kendi yoluna hidâyet edendir. Allah bizi kitapta ve sünnette geçen isim ve sıfatlarının dışında isimleri ve sıfatları bilmekle mükellef kılmamıştır. İnsan bu konuda kitabın ve sünnetin dışında aklî önermelerle, istihsanla ve keşif gibi yollarla Allah'ın isim ve sıfatları konusunda bir şey koymaya kalkarsa doğru yoldan sapmış olur.[230]

2.2. NÜBÜVVET

Nübüvvet İslâm'ın en temel inanç esaslarından birisidir. Nübüvvet demek kısaca Allah'ın elçiler göndererek neye nasıl inanılması gerekip, neye inanılmayacağını ve Allah'ın nelere razı olup, nelerden de razı olmadığını bildirmesi, haber vermesi demektir. Nübüvvet yani peygamberlik müesssesine ve peygamberlere inanmak iman esaslarındandır.[231] Gerçekte sadece islâm dini değil bütün ilahi dinler nübüvvet üzerine bina edilmiştir.[232] Nitekim İmam-ı Âzam'ın sözleri de bu hususu ifade etmektedir; Eğer Allah insanlara peygamber göndermeseydi, insanların O'nu akılları ile bilmeleri vâcib olur, ancak peygamber gelinceye kadar dini emir ve yasaklardan sorumlu olmazlardı. Hiç kimse yaratıcısını bilmemekte ma'zur değildir. Çünkü herkes gökleri ve yeri,

---

[229] Kâsimî, *a.g.e.*, s.53.

[230] Kâsimî, *a.g.e.*, s.53-54.

[231] Şerafeddin Gölcük, *İslam Akâidi*, s.111.

[232] Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, s.281.

kendisini kimin yarattığını sezmektedir. Peygamberin nübüvveti Allah tarafından (Allah'ın bildirmesiyle) bilinir.[233]

Kâsimî nübüvvet karşısında insanların durumunu anlatırken ibn-i Teymiye'den naklen şunları aktarmaktadır. İbn-i Teymiye (ö.728/1327) Heraklius'un peygamberimizle alakalı sorularını ve cevaplarını[234] değerlendirirken nübüvvet karşısında insanların üç gruba ayrıldığını söylemiştir.

1) Nübüvvetin nasıl bir şey olduğunu öğrenmeleri gerekenler: Bunlar peygamberi inkâr eden, Allah beşere bir şey indirmemiştir veya indirmez diyen kimselerdir.

2) Peygamberliğin mümkün olduğuna inanıp fakat gönderildiğine inanmayan mülhidler. Bunlar iç dünyalarında peygamberlere inansalar bile bunu dış dünyalarına yansıtmayan kimselerdir.

3) Peygamberliği öğrenmeye ihtiyacı olmayan ehl-i kitaptır. Heraklius da bu üçüncü grupta değerlendirilmektedir.

Kâsimî yaptığı tasnifde bu son maddenin içerdiği insanları da ikiye ayırmıştır. Buna göre:

Birinci grupta bulunanlar peyamberimizin geleceğini ve hangi özelliklere sahip olacağını biliyorlar, fakat onu dünya gözüyle görmeyi istiyorlardı. Ehl-ikitaptan olan Heraklius ve benzerleri bu grupta yer alırlar.

İkinci grupta ise bir Nebî'nin gönderildiğini biliyor fakat bu gelen Nebî'nin kendi kitaplarında bahsedilen Nebî mi yoksa başkası mı olduğunu bilmeye ihtiyaç duyan kimselerdir.[235]

---

[233] İlyas Çelebi, *Beyazizâde ve el-Usulül-münife*, s.79-80.

[234] Ayrıntılı bilgi için bkz.Muslim, *"Kitabu'l cihad"*, 26.

[235] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.397.

2.2.1. Nübüvvetin İmkanı ve Gerekliliği

İlk dönemde bazı yabancı akımlar tarafından dinin ikinci büyük esası olan nübüvvetin gereksizliğinin iddia edilmesi, diğer taraftan başka dinlerde ona ilahi bir vasıf atfedilmesi sebebiyle nübüvvet kelâm ilminin öncelikli konusu haline gelmiştir. Kelâmcılar bir yandan Berâhime ve Sümeniyye diye adlandırılan grupların inkarına karşı nübüvvetin lüzum ve isbâtı üzerinde dururken, diğer yandan islâm'daki nübüvvetin ne olduğunu açıklamaya ve diğer dinlere karşı Hz.Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğunu tescil etmeye çalışmışlardır.[236] Berâhime'nin görüşlerine göre Allah'ın insanlara nebî göndermesi onun hikmetine uygun değildir.[237]

İlk dönem kelâmcıları nübüvvetin gerekliliğini anlatırken hasımlarına karşı aklî deliller kullanmışlardır. Hakikatı ve saâdeti elde etmede insan aklının yeterli olmaması ve insanlar arasında tarih boyunca ihtilafların meydana gelmesi, bunun ise özellikle dinî-ahlâkî alanda bir öğreticiyi ve uyarıcıyı zorunlu kılması, ayrıca insanların Allah ile nasıl münasebet kurup ne şekilde ibadet edeceklerini, amellerinin karşılığında nerede ve nasıl alacaklarını kendi kendilerine bilememeleri gibi gerekçeler nübüvvetin lüzumu konusunda ileri sürülen başlıca aklî delillerdir[238] Vahyin beşer sözüne hiç benzememesi ve peygamberlerin gösterdikleri olağanüstü olaylar (mucize) nübüvveti isbâtta kullanılan deliller olmuştur.[239] Hz.Peygamberin nübüvvetinin isbâtı konusu ise kelâm literatüründe ayrıca müstakil "delâilü'n-nübüvve" türü eserlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu eserlerin bazılarında aklî ve sosyolojik istidlâl metodu kullanılmış, yani nübüvvete fert ve cemiyetin duyduğu ihtiyaç öncelikle vurgulanmıştır. Bazılarında ise nakil ve mucizeler esas alınmıştır.[240]

---

236 Mehmet sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, s.94.

237 Bakıllâni, *et-Temhîd*, s.126-127, 131-132; Mâtüridi, *Kitabü't-tevhid*, s.176-202.

238 Mehmet Sâid Özervarlı, *a.g.e.*, s.94.

239 Mâtürîdî, *Kitabu't-tevhid*, s.176-210; Cüveynî, *el-İrşâd*, s.257-266; Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I,443-467.

240 Yusuf Şevki Yavuz, "Delâlii'n-nübüvve" md. DİA., IX, 116.

Kâsimî "Delaliü't-tevhid" adlı eserinde nübüvvetin gerekliliğinin sosyolojik boyutuna değinerek şunları söylemektedir. Ma'lumdur ki insan bir toplum içinde topluluk halinde yaşama mecburiyitendedir. Bu ortak yaşayış insanlar arasında bir kısım yaşam alanlarının bulunmasını gerektirir. Bu müşterek muamelât da belli prensipler dahilinde ve âdilce olmalıdır. Bu hususda insanları kendi görüşleriyle başbaşa bırakmak câiz değildir. Çünkü insanlar kendilerinin lehine ve menfaatlerine olan şeylerin yapılmasını âdil deyip benimser, işlerine gelmeyen, menfaatlerine aykırı durumların ise zulüm, haksızlık olduğunu ileri sürerler. Bundan dolayı insanoğlunun toplum içinde huzurlu ve adâletli olarak yaşayabilmesi için peygamberlere ihtiyaç vardır.[241]

Muhammed Abduh nübüvvete duyulan ihtiyaç ve peygamberlerin gerekliliğini kısaca iki ana madde ile formüle etmek ister. Bunlardan birincisi, bütün büyük dinler ve filozoflar tarafından insanda bulunduğu kabul edilen "bekâ" isteği; diğeri de insanların cemiyet halinde yaşayabilmesi için muhtaç oldukları ahlak, fazilet ve yüksek değerlerdir.[242]

Kâsimî de insanlığın nübüvvete olan ihtiyacını anlatırken şöyle söylemektedir: İnsanlar dünyaya ait menfaatlerinin maslahatlarını bile tam olarak kavrayamazken âhirete ait yüce menfaatleri kavramaktan daha da âciz kalırlar. Öyle ise insanların kendilerine bu konularda rehber olabilecek ve onlara kendi maslahatlarını öğretecek birilerine ihtiyaç vardır ki bu kimseler de Allah'ın resulleridir. Peygamberler şeriâtı vazeder, dini birlik anlamında milletini oluşturur, insanları hidayete götüren yollara ulaştırır.[243] Ayrıca Kâsimî peygamberliğin gerekliliğini anlatırken Râzî'den naklen "insanların çoğu nâkıstırlar, onları mükemmelliğe ulaştıracak bir mükemmele, irşâd edecek bir mürşide ihtiyaçları vardır. Bu da peygamberlerden başkası olamaz, insanların fıtratlarında nâkıs olanın kâmil olana tabi olması vardır" diyerek peygamberlerin gerekliliğini izah etmiştir.[244]

---

241 Kâsimî, *Delâliü't-tevhid*, s.359-361.

242 Muhammed Abduh, *Risâletü't-tevhid*, s.89.

243 Kâsimî, *a.g.e.*, s.359.

244 Kâsimî, *a.g.e.*, s.363.

2.2.2. Nübüvvetin İsbâtı

Kâsimî, Râgıp el-İsfehâni'den naklen şöyle söylemektedir: Her peygamberin peygamberliğine işaret eden iki delil vardır. Bunlardan birincisi aklî deliller, ikincisi de hissî delillerdir. Aklî delilleri basiret ehli anlar. Hissî delilleri ise her gözü olan idrak edebilir.

Peygambelerin fıtratlarının temizliği, yüzlerindeki inandırıcılık, ilimlerindeki derinlik, peygamberlik öncesi istikametli hayatları ve basiret ehli tarafından gizli kalmayan nurlu beyanları, birinci gruba giren delilleri teşkil etmektedir. Peygamberlerde bu gibi ferdî ve ahlâkî nitelikler bulununca peygamberler âlemde rütbece en üstün kimseler olmalıdır. Onun için akıl yönünden kavmi içinde zayıf görülen bir kimse peygamber olarak gönderilmemiştir. Nitekim Kur'ân'da meâlen "Allah Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere üstün kıldı." buyurmuştur.[245] Ayrıca "(Bunlar) birbirinden türeyen bir nesildir"[246] ifadesine dikkat çekilerek peygamberliğin bir soydan olduğu söylenmiştir. Bunun yanında peygamberlerin yüzünde hususî bir nûr olmalı ve üstün bir ahlaka sahip olmaları gerekir. Bütün bunlar bir araya toplanınca basiret ehli için artık peygamberlerin hissi mu'cizesini görmeye ihtiyaç kalmaz. Bundan dolayı, Hz.Peygamber (s.a.v.) Ebû Bekir'e (r.a.) Allah'ın elçisi olduğunu haber verince, o hemen kabul etmiştir.[247]

İkinci grup delillere gelince bunlar insanların duyularıyla algıladıkları hissî mu'cizelerdir. Bu tür mu'cizeleri de beşer kelâmını Allah(c.c)'ın kelâmından ayırt edemeyecek kimseler ister. Bu kimselerin böyle yapmalarının sebebi hislerinin Allah (c.c)'dan gelen mesajları kavrayamaması, yahut çok inatçı olmalarından dolayıdır. Kur'ân'ı Kerim bu durumu kâfirin ağzından şöyle aktarır "Dediler ki: "yerden bize bir göz fışkırtmadıkça sana inanmayız!"[248] Kur'ân-ı Kerîm'in ifadelerinden de anlaşıldığına

---

[245] Al-i İmran, 3/33.

[246] Al-i İmran, 3/34.

[247] Kâsimî, *Delâlü't-tevhid*, s.364.

[248] İsrâ, 17/90.

göre bu tür insanların böyle tavırlara girmeleri onların karakteristik özelliğini yansıtmaktadır.[249]

Ayrıca diğer mukaddes kitaplarda kendisinden bahsedilmesi nübüvvetinin sıhhatine bir başka delil olarak gösterilmiştir.[250] Bütün kelâmcılar da Hz.Peygamberin nübüvvetini isbât ederken Kur'ân-ı Kerîm ve diğer hissi mu'cizelerinin yanında onun sîreti, sahip olduğu ahlaki meziyeti ve mükemmel şahsiyetini delil göstermişlerdir.[251]

2.2.2.1. Mu'cize ve İcâz'ul -Kur'ân

Mu'cize, peygamberlik iddiasında bulunan birinin iddiasındaki doğruluğunu isbatlamak için Allah'ın kudretiyle göstermeyi başardığı tabiat kanunlarının üstünde harikulâde bir fiildir. Bu anlamda mu'cizenin temel özelliği başkaları tarafından benzerinin gösterilmemiş olmasıdır.

Peygamberlerin göstermiş oldukları mu'cizeler, nübüvvet konusunda davalarını tasdik edici birer delildirler. Peygamberlerin davalarındaki haklılık ve doğruluklarının delili olan mu'cizeler, peygamberlerden başkasında bulunmazlar. [252] Mu'cizeler insan gücünün dışında gerçekleşen doğa üstü olaylar olduklarından dolayı Allah'ın fiilleridir.

Mu'cizeleri hissî ve manevî ayrımına tâbi tutan kelâmcılar ve islâm âlimleri, Hz. Peygamberin en büyük mucizesinin Kur'ân olduğu hususunda ittifak halinde olup, bu hususta "Î'câzu'l- Kur'ân" adlı özel bir ilim dalı geliştirmişler ve bu doğrultuda bir çok eserler te'lif etmişlerdir.[253]

---

249 Kâsimî, *a.g.e.*, s.364.

250 Mâtüridi, *Kitabü't-tevhid*, s.202-210; Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I,489-491; Fahreddin er-Razi, *el-Muhassal*, s.208.

251 Mehmet Aydın, *"Beşairü'n-nübüvve"* md. DİA., I,549-550.

252 Bağdadi, *el-fark beynel-fırak*, s. 173; Kuşeyri, *Lum'a*, s. 29..

253 Bkz. Bakıllâni, *el-Beyân*, s.70; Bağdadi, *Usûli'd-dîn*, s. 170-174; Cüveynî, *el-İrşâd*, s.273-278; Nesefî, *Tebsiratül-edille*, I, 468-472.

Yakın dönem kelâm eserlerinde mu'cize konusuna farklı bakış açılarından yaklaşıldığı görülmektedir. En başta mevcut tabiat kanunlarına aykırı bir mu'cizenin imkânı ve aklen cevazı ile ilgili olarak bazı görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Özellikle Kâsimî'nin kendilerinden etkilenip fikirlerinden istifade ettiği M. Abduh ve Reşit Rızâ'ya göre mu'cize aklen imkansız değildir. Çünkü mevcut tabiat kanunlarına aykırı bir hadisenin meydana gelmesinin muhal olduğuna dair herhangi bir delil yoktur. Tabiat kanunlarına aykırı olarak vuku bulan bu gibi hadiseleri bilmediğimiz başka bir tabiat kanununa bağlamaya da ihtiyaç bulunmamaktadır. Mevcut bütün tabiat kanunlarını koyan güç, kâinatı yaratan Allah olduğuna göre, O'nun olağan üstü olaylar için daha önce koyduklarından farklı yeni kanunlar vazetmesi imkansız olmamalıdır.[254]

Kâinâtta değişmeyen bir sünnetullah ve nizâm bulunmaktadır.[255] İzmirli İsmail Hakkı'da bu görüştedir. Tabiat kanunları ezelde Allah tarafından takdir edilmiş bir "sünnet-i ilâhiye" hükmündedir. İlâhi sünnet, Allah'ın umûmi hikmeti sebebiyle değişmeden ve bozulmadan korunmuştur. Ancak Allah'ın özel gayelerle bunları değiştirmesi aklen mümkündür. Çünkü normal şartlarda tabiat kanunları değişmez olmakla birlikte, bu durum zaruri değil mümkündür. Yani kesin ve mutlak değil, farazi ve izafî bir zorunlulukları söz konusudur. Nitekim batılı filozofların bir kısmı meşhur fizik kanunlarına bile şüphe gözüyle bakarken, bazıları ise hiçbir kanunun sürekli doğru olmayacağını iddia etmektedir. Bu yüzden modern felsefede de hissî mu'cizelere yer bulunduğu ve asla muhal görülmediği anlaşılmaktadır.[256]

Söz konusu âlimlere göre Allah'ın kudret ve dilemesinin O'nun tabiat için koyduğu kanunlarla kayıtlı olmaması gerekir. Aksi takdirde âlem kendi başına işleyen bir saat veya makine donanımına düşer.[257] O halde tabiat kanunlarının onları vazedip, düzenleyen yüce kudrete hakim olmaması gerektiği daha sağlam bir görüştür. Kaldı ki mu'cize gibi gayb alemiyle ilgili konular kapsamına giren bir konuda böylesine mutlak bir mu'cizenin vukuunun imkansızlığıyla hükmetmek ilmî değildir.[258]

---

[254] Muhammed Abduh, *Risaletü'l- tevhid*, s. 84-85.

[255] Muhammed Abduh, *a.g.e*, s. 175.

[256] İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 242-244; II, 46.

[257] Reşit Rızâ, *el- Vahyal- Muhammedi*, s. 135-136.

[258] Reşit Rızâ, *Tefsîrü'l- Menâr*, I, 315.

Hissî mu'cizenin dinde çok önemli bir yer işgal etmediğini düşünen diğer bazı yakın dönem kelâmcıları bunun yanında mu'cizelerin inkâr ya da te'vilini de uygun görmemişlerdir.[259]

Mu'cizenin itikâddaki yeri konusunda M.Abduh, Reşit Rızâ ve İzmirli İsmail Hakkı gibi âlimler klasik anlayışa yakın bir anlayış ortaya koymuşlardır. Bu görüşe göre, bir kişi peygamberliğini ilan ettikten sonra peygamberliğini mucizeler göstererek ilan etse o zaman ona iman etmek vacip olur. Mu'cize, peygamberin peygamberliğine karşı gelme ve ona inanmama durumunda meydana gelebilir ve bu durumda onu gösteren kimsenin peygamber olduğuna delil teşkil eder. Allah'ın yalancıya mu'cize gösterme imkanı sağlaması muhaldir. Çünkü o zaman Allah yalancıyı tasdik etmiş olur. Sihir ve benzeri şeyler ise daima mevcut şartlarda mümkün olan şeylerdir. Ve mu'cizelere benzemezler, onlara kıyaslanamazlar.[260]

Yakın dönem kelâmcıları mu'cizelerde hissî/ kevnî, adlî/ manevî şeklinde bir ayırıma gidip, manevî olanlara daha fazla kıymet verme hususunda ittifak etmişlerdir.[261] Yapılan değerlendirmeye göre bizzat Kur'ân kendisini herkese açıkladığından Kur'ânın zahirine uymayan mu'cizeleri savunmaya ihtiyaç yoktur.[262] Dolayısıyla hadisçilerin muttasıl ve mürsel olarak rivayet ettikleri Resulullah'a ait kevnî, hissî mu'cizelere iman edilir. Ancak bunlar dinin sıhhati için kesin delil olmaz ve insanlara dini telkin ederken kullanılamaz. Çünkü Allah, Hz. Muhammed'in nübüvvetini ilim ve akıl kaideleri üzerine kurmuş, peygamberliğinin delili olarak ona hidayet, ilim, i'câz ve haber kaynağı olan Kur'anı vermiştir.[263] Hissî mu'cizeler Hz.Peygamberin nübüvvet ve risaleti için zorunlu bir hüccet değil, zor zamanlarda Cenâb-ı Hakk'ın ona ve ashabına lütfettiği ilahi yardımlardır. Bunlar çoğunlukla savaş ve saldırı durumunda vuk'û bulmuşlardır. Mu'cizelerin muhatabı genellikle inatçı inkarcılar ve esrarengiz olaylara boyun eyme temayülünde olanlardır. Kaldı ki bu gün bile tabiatları gereği çoğu insan sihirbazların,

---

[259] Ayrıntılı bilgi çin bkz. Abdüllatif Harputi, *Tenkihu'l- Kelâm*, s. 266-277.

[260] Muhammed Abduh, *Risaletü't- tevhid*, s. 84-86.

[261] İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 17.

[262] Reşit Rızâ, *Tefsirü'l-Menâr*, III, 293.

[263] Reşit Rızâ, *el-Vahyu'l-Muhammedi*, s.35-36.

hokkabazların, medyumların telkinlerine boyun eğmektedir.[264] Hissî mu'cizeler müşahadeye dayanmakla beraber Kur'ânî mu'cizelerin çoğu, ilim ve teknikteki gelişmeler sonucunda zamanla anlaşılmaktadır. Kâinâtın aslı, yaratılışı, işleyişi ile tabiî ve biyolojik hadiselerle ilgili Kur'ânî tesbitler de buna dahildir.[265] Özetle Hz.Peygamberin nübüvveti, hissî mucize ve gariplikliklerle değil, ilmî ve aklî bürhanlarla sabit olup, bunların bütün zamanlarda geçerliliği devam eder.[266]

Kâsimî de Râgıp el-İsfehâni'den naklen, aynen yeni dönem kelâmcıları gibi peygamberlere verilen mu'cizelerin hissî ve aklî olmak üzere ikiye ayrıldığını söylemektedir. Hissî olanlar duyularla algılanabilenlerdir. Bunlar Nuh tufanı ve Hz.Musa (a.s)'nın âsası gibi mu'cizelerdir. Aklî olanlara gelince bunlar basiret ehlinin anlayabileceği cinsden olanlardır. Bu tür mu'cizelere peygamberlerin gaybdan haber vermeleri ve herhangi bir tahsili olmadan peygamberlerin ilmî hakikatlar getirmesidir. Hissî mu'cizeler hakkında Kâsimî, bu mu'cizelerin anlaşılmasında avam ve havassın eşit olduğunu söylemektedir. Ayrıca o, hissi mu'cizelerin sihirden farkının farkedilmesi çok zor olduğunu ve bu farkı ancak ilim sabihi kimselerin anlayabileceğini söylemektedir.[267]

Aklî olan mu'cizeler ise havassa aittir. Bunu da keskin görüşlü olanlar anlayabilirler. Allah (c.c)'ın Beni İsrail'e gönderdiği pek çok mu'cize hissî mu'cize nev'indedir. Bu durum beni İsrâil'in maddeperest bir millet olduğundan kaynaklanmış olabilir. Bu ümmetin mu'cizeleri ise genelde aklî mu'cizelerdir. Bu durumda ümmet-i Muhammed (s.a.v)'in zekasından ve anlayışlıklarından kaynaklanmış olabilir.[268]

Kâsimî Hz.Peygamberin mu'cizelerinin aklî oluş sebebini açıklarken önemli bir konuya dikkat çekerek islâm dininin kıyamete kadar devam edecek bir din olduğunu, buna paralel olarak hissî mu'cizelerin ancak o devirdeki insanlar için geçerli olduğunu, akli mu'cizelerin ise islâm dininin bu evrenselliğine uygun olarak devamlı olduklarını

---

[264] Reşit Rızâ,*a.g.e.*, s.36-37.

[265] Reşit Rızâ, *a.g.e*, s.242.

[266] Reşit Rızâ, *a.g.e*, s.38.

[267] Kâsimî, *Delâilü't-tevhid*, s.370-371.

[268] Kâsimî, *a.g.e.*, s.371.

belirtmiştir.[269] Kâsimî'ye göre Allah (c.c) Hz.Peygambere en önemli mu'cize olarak Kur'an mu'cizesini vermiştir ki, bu da hem hissî hem aklîdîr ve kıyâmete kadar devam edecektir. Yalnız Kâsimî Kur'ân'ın mu'cize olduğunu söyledikten sonra onun lafzı ve mana itibariyle değil de kendine has nazmı itibariyle mu'cize olduğunu söylemektedir.[270]

2.2.2.2. İsrâ ve Mi'râc

Hicretten yaklaşık altı ay kadar önce[271], Recep ayının yirmiyedinci gecesi, İsrâ ve Mirâc hadisesi vuku buldu.[272] İsrâ ve Mirâc olayı, zaman ve mekan kayıtları dışında, mülk ve melekuta dair sırlar ile dolu muazzam bir mu'cize olduğu için farklı senetlerle rivayet edilmiştir.[273] Biz bu rivayetlerin ayrıntısına girmeyeceğiz. Bu rivayetlerde çeşitli ve birbirinden farklı görüş ve ictihadı gerektirmiştir. İsrâ gecesiyle Mirâc gecesi bir midir, yoksa birbirinden ayrı iki hadise midir? Ruhen mi, yoksa bedenen mi olmuştur? Rüyada mı olmuştur, yoksa uyanıkken mi? Nübüvvetten evvelmi, sonra mı vuku bulmuştur? Bir midir, birkaç defa mı olmuştur?

Hadis, fıkıh, kelâm âlimlerinden çoğunun görüşü, İsrâ ile Mi'râc'ın bir gecede, rüyada değil, uyanık bir halde Resulullah'ın nübüvvetinden sonra ruhuyla ve bedeniyle bir defa meydana geldiği merkezindedir. İsrâ ve Mirâc'ın ayrı ayrı gecelerde olduğuna, birisi rüyada diğeri uyanıkken iki defa vukuuna ve rüyanın, uyanıkken olan mi'rac'a bir hazırlık olduğuna, İsrâ'nın uyanıkken, Mirâc'ın ise uyku halinde vuku bulduğuna dair görüş ve içtihadlar da vardır.[274]

---

[269] Kâsimî, *a.g.e.*, s.371.

[270] Kâsimî, *a.g.e.*, s.373-374.

[271] İbn-i Kayyım, *Zâdu'l-Mead*, II, 49.

[272] İbnü'l-Esir, *es-Siretu'n Nebeviyye*, II, 93.

[273] *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, X, 58.

[274] Süleyman Uludağ, *İslam Akaidi*, s.307 vd.

Kâsimî İsrâ ve mirâc'la ilgili rivayetleri bu konuya özel kaleme aldığı risalesinde uzun boylu anlatmaktadır. Kâsimî'nin mirac'la ilgili rivayetleri değerlendirmesinden mirac'ın ikinci kısmının hemen tahakkuk etmediğini hem de farklı zamanlarda olduğunu görmekteyiz. Mirâc'ın ikinci kısmının ruhî olup cesetle olmadığı fikrine ulaştığı görülmektedir.[275]

2.2.3. Peygamberlerin Özellikleri

Peygamberler yaşamış oldukları toplumun içinden çıkmış önderlerdir. Hayatlarını devam ettirebilmeleri için diğer bütün insanların beşeri özelliklerini taşırlar. Ancak bunların ötesinde peygamberler kendillerini diğer insanlardan ayıran bir takım özellikler de taşımaktadırlar. Peygamber dinî misyonu açısından bir beşer olmasının ötesinde, Allah ile kulları arasında elçilik yapan, O'nun emir ve yasaklarını insanlara tebliğ eden onlara saadet ve mutluluk yollarını gösteren diğer insanlara özgü niteliklere ilaveten bir takım farklı özelliklere de sahip insanlardır.[276] Peygamberlerin üstün insani sıfatlara sahip olması Allah'ın vahyini gerektiği gibi insanlara ulaştırmaları içindir.

Kâsimî klasik kelâm kitaplarında olduğu gibi peygamberlerin sıfatları şeklinde bir tasnif yapmamıştır. O daha çok peygamberliğin sosyolojik boyutuna değinerek, peygamberlerde bulunması gereken özellikleri zikretmiştir. Daha sonra da Şeyhü'r-Reis diye hitap ettiği İbn-i Sîna'dan nakille peygamberlerin özelliklerini aktarmıştır. Buna göre peygamberlerin özellikleri şöyledir:

a) Peygamber insan olmalıdır

b) Diğer insanlar arasında temayüz etmiş olmaları gerekir

c) Peygamberler insanları tevhide dâvet ederken, onları şirkten sakındırırken, ahkam ve şeriâtı vazederken Allah tarafından kendilerine verilmiş mucizeler olmalıdır

---

[275] Kâsimî, *Kitabu'l-İsra ve'l-Mi'râc*, s.14-15.

[276] Süleyman Akkuş, *Kuşeyri'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmi Görüşleri*, s.174.

d) İnsanları güzel ahlaka teşvik edip, buğz ve haset gibi kötü huylardan nehyetmelidir

e) Âhiret hayatına ve ahiret sevaplarına teşvik etmelidir

f) İbadetlerin devamlı yapılmasını teşvik ile onlara sürekli olarak onların zihinlerinde Ma'bud'un varlığını canlı tutmalıdır

g) Hayır ve hakka ait melekelerini geliştirip batıldan da onları vazgeçirmelidir.[277]

2.2.4. Peygamberlerin İnkıtâı ve Ehl-i Fetretin Durumu

"Fetret" sözlüklerde genellikle "gevşeklik, bezginlik, ihmalkarlık, kırgınlık ınkıtâ" anlamları verilen, bazan da "kuvvetten sonra yaşanan zâfiyet şiddetten sonra gelen yumuşaklık ve hiddeti takip eden sükunet halleri gibi anlamlara gelmektedir.[278] Seyyid Şerif Cürcâni, "Fetreti, yanan ateşin alevinin tabii olarak bitip sönmesi" şeklinde izah etmiştir.[279] Fetret bir şeyin sıcaklığının kaybolması şeklinde de kullanılmıştır. Mesela, sıcaklığı kaybolmuş suya Araplar "mâün fâtir" demektedirler.

Bu kelimenin terim anlamına en uygun kullanımı sadece: "Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği zaman, bize müjde veren, korkutan hiçbir peygamber gelmedi dememeniz için, size müjdeleyici ve uyarıcı peygamberimiz her şeyi beyan etmek üzere geldi"[280] âyetinde yer almıştır.

---

[277] Kâsimî, *Delâliü't-tevhid*, s.361.

[278] Râgıp el-İsfehani, *el-Müfredat*, "ftr" md.

[279] Cürcâni, *et-Ta'rifat*, "fetret" md.

[280] el-Maide, 5/19.

Fetret kelimesi hadislerde de "herhangi bir şeye ara vermek"[281]; vahyin bir süre kesilmesi[282]; Hz.İsa ile Hz.Peygamber arasındaki süre[283] ve iki peygamber arasında tebliğsiz geçen dönem[284] anlamında kullanılmıştır.[285]

Akâid ve Kelâm literatüründe ise fetret, iki peygamber, özellikle Hz.İsa ile Hz.Muhammed arasında tebliğsiz geçen süreyi ifade etmek üzere kullanılmakta ve daha çok böyle bir dönemde yaşayan insanların (ehl-i fetret) dini sorumlulukları üzerinde durulmaktadır.[286]

Bütün islâm bilginleri aklı, insanın her türlü dini emir ve yasaklara uymakla mükellef tutulmasının temel şartı olarak görmüşler ve akıldan yoksun bulunanlara hiçbir sorumluluğun yüklenemeyeceği görüşünde birleşmişlerdir. Peygamberlerin dâvetini anlayacak konum ve kıvamda (fıtrat) yaratılan insanın dini sorumluluğu için aklın tek başına yeterli olup olmadığı, buna ne gibi ilave şartların eklenebileceği, özellikle fetret ehlinin şer'i hükümlerden hangilerine muhatap olduğu gibi hususlar, aklın vazgeçilmesi imkansız bir epistemolojik fonksiyonunun bulunduğu görüşünü benimsemekle beraber, onun bütün varlık ve olayların bilgisini kuşatmadaki gücü konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.[287] Mezheplerin bu konudaki başlıca görüşleri şöyledir:

Mu'tezile'nin büyük çoğunluğu, insanların peygamberler tarafından tebliğ edilen vahiy bilgilerine (nakil) muhtaç olduğunu kabul etmiş, ancak mutlak bir bilgi kaynağı olarak gördükleri akla, nakil karşısında hata yapmayan bir hakem rolü vermişlerdir. Zira onların kanaatine göre akıl, Allah'ın varlığını bilmek, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini ayırtetmek gibi konular yanında Allah'ın sıfatları ve âhiret hayatının mahiyeti gibi konuları da kavrayabilecek yeterliktedir.[288] Ehl-isünnetten selefiyye'ye mensup olanlar

---

[281] Bkz.Buhari, *"Teheccüd"*, 18, *"Cihad"*, 1, *"Edeb"*, 26; Muslim, *"Musafirin"*, 57,219, *"Zühd"*, 41

[282] Bkz. Buhari, *"Bedü'l-halk"* 7, *"Bed'ül-vahy"*, 3; *"Edeb"*, 118; Muslim, *"İman"*, 225.

[283] Bkz.Buhari, *"Menakıbü'l-ensar"*, 53.

[284] Bkz.Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, III, 56; IV, 24; VI, 3.

[285] Fetret kavramıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Metin Yurdagür, *Fetret Kavramı*, s.25-66.

[286] Metin Yurdagür, *a.g.e.*, s.27.

[287] Metin Yurdagür, *a.g.e.*, s.28-29.

[288] Beyazi, *İşâratü'l-merâm*, s.75.

ve bunların özellikle son dönem bilginleri ise naklin açıklanması ve anlaşılması için aklın tefekkürüne ihtiyaç bulunduğunu kabul etmekle beraber, onu dinin getirdiği gerçekleri tek başına kavramaktan âciz ve sınırlı bir bilgi kaynağı olarak görmüşlerdir.[289] Aklın her şeyi tam bir şekilde kavramaktan âciz kaldığı fikrini benimseyen İmâm Eş'ârî, "peygamber gönderilmedikçe insanlara azab edilmeyeceğini bildiren" âyete[290] dayanarak, insanın sorumlu oluşunu sadece dinin varlığına bağlar.[291] İmam Mâtüridi ise, Allah'ın varlığına iman etme sorumluluğu için aklı yeterli görmek, ancak onun bütün dini gerçekleri kavramakta yeterli olmadığını savunmak suretiyle[292] insanın marifetullah konusundaki sorumluluğu açısından herhangi bir fetret kabul etmemektedir.[293] Ebû 'l Muîn en- Nesefî'nin de Mâtüridi'nin konuyla ilgili görüşlerini paylaştığı görülmektedir.[294] Müteahhir dönem Mâtüridi âlimleriyle yeni ilm-i kelâm devri bilginleri arasında da yaygın olan kanaat, duyu ve tecrübe dünyasında yanılan gayb alemiyle ilgili hükümlerde de yanılabilecek ve bu âleme ait bilgileri kavramaktan aciz kalabilecek olan aklın, vahye muhtaç olduğu istikametindedir.[295]

Kâsimî "idâhu'l fıtra fî ehli'l- fetra" adlı rialesinde fetret ehl-i ile ilgli tartışmaların asıl kaynağının, kelâmcılar arasındaki iyilik- kötülük (husn-kubuh) meselesinden kaynaklandığını söylemektedir.[296] Netice olarak Kâsimî "Mutemed mezheplerden anlaşıldığına göre, şer'an mükellef, akıllı ve baliğ ve sağlam duygulara sahip, ayrıca kendisine tebliğ ulaşan kimselerdir. Eğer kendisine tebliğ gelmemişse çocuk temyiz yaşında dahi olsa mükellef değildir. Bu hüküm kafir çocukları içinde geçerlidir. Çocuklar dışındaki fetret ehli ise, dinlerini değiştirseler hatta puta dahi tapsalar bile kurtulmuşlardır. Arapların hepsi Hz.İsmail'den sonra Hz.Muhammed'e (s.a.v) kadar ehl-i fetret sayılıyorlar"[297] diyerek genel itibariyle Eş'ârîlere meyletmiştir.

---

[289] Bkz.İbn Teymiye, *Mecmü'u fetevâ*, IX, 279.

[290] Bkz.el-İsra, 17/15.

[291] Bkz. İbn Fürek, *Mücerredü Makalât*, s.181.

[292] Bkz.Maturidi, *Kitabü't-tevhid*, s.180-183.

[293] Bkz.Nesefî, *Tebsiratü'l-edille*, I,453-467.

[294] Bkz. Nefesi, *a.g.e.*,, I, 453-467.

[295] Bkz. İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 47.

[296] Kâsimî, *İdahu'l-fıtra fî ehli'l fetra*, s.5.

[297] Kâsimî, *a.g.e.*, s.20.

2.3. ÂHİRET

Sözlükte "son, sonra olan ve sonrakiler" gibi manalara gelen âhiret kelimesi, terim olarak dünya hayatından sonraki ebedî hayat karşılığında kullanılır. Âhiret, ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra devam edecek olan ebedi hayattır.[298] Bu tanıma göre âhiret, kabir suali, azabı, nimeti ve sual, mizan, havz, şefeât gibi hususları da içermektedir. Kıyâmet halleri de âhiret halleri ile ilgili olmakla birlikte genelde ahiretle ilgili yukarıda zikredilenler anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ahirete inanmayanların büyük bir dalalet içinde olduğunu söyleyen, onlara şiddetli azap olacağını belirten bir çok âyet vardır.[299] Kâsimî de tefsirinde yukarıda zikredilenlere inanmanın gerekliliğini vurgulayarak, bu hususlarda te'vile girmeden inanmanın gerekliliğini söylemiştir.[300]

2.3.1. Âhiret Halleri

Kıyametin kopmasından sonra, sura ikinci defa üfürülme ile bütün canlı yaratıklar hesap için tekrar dirilecektir. Tekrar diriliş Kâsimî'nin de benimsediği gibi Ehl-i sünnetin inanç esaslarındandır.[301] Bu çerçevede burada Kâsimî'nin tefsirinde ifade ettiği "Ba's", Haşr ve Mahşer" ve "Şefeât" hakkındaki görüşleri kısaca incelenecektir.

2.3.1.1. Ba's (Diriliş)

Ba's, kelime olarak "göndermek, diriltmek" manalarına gelir. Istılahta ise Allah (c.c)'ın ölüleri tekrar diriltmesi anlamındadır. İman esasları arasında "Ba'su ba'del-mevt "ölümden sonra dirilme" akidesi şeklinde yer alan ba's bütün semavi dinlerde inanılması istenen esaslardan biridir. Çünkü ba's, âhiret inancının temelini oluşturur.[302]

---

[298] el-Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s.170; Cüveynî, *el-irşâd*, s.260-267.

[299] Bkz. en-Nisa, 4/136; Sebe, 34/8; Rum, 30/16; el-İsra, 17/9-10; el-A'râf, 7/147.

[300] Kâsimî, *Tefsiru'l-Kâsimî*, V, 123.

[301] Taftazani, *Şerhü'l-Akâidi'n- Nesefî*, s.66 vd; *Şerhu'l-Makâsıd*, s.83- vd.

[302] Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, s.413.

2.3. ÂHİRET

Sözlükte "son, sonra olan ve sonrakiler" gibi manalara gelen âhiret kelimesi, terim olarak dünya hayatından sonraki ebedî hayat karşılığında kullanılır. Âhiret, ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişten sonra devam edecek olan ebedi hayattır.[298] Bu tanıma göre âhiret, kabir suali, azabı, nimeti ve sual, mizan, havz, şefeât gibi hususları da içermektedir. Kıyâmet halleri de âhiret halleri ile ilgili olmakla birlikte genelde ahiretle ilgili yukarıda zikredilenler anlaşılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ahirete inanmayanların büyük bir dalalet içinde olduğunu söyleyen, onlara şiddetli azap olacağını belirten bir çok âyet vardır.[299] Kâsimî de tefsirinde yukarıda zikredilenlere inanmanın gerekliliğini vurgulayarak, bu hususlarda te'vile girmeden inanmanın gerekliliğini söylemiştir.[300]

2.3.1. Âhiret Halleri

Kıyametin kopmasından sonra, sura ikinci defa üfürülme ile bütün canlı yaratıklar hesap için tekrar dirilecektir. Tekrar diriliş Kâsimî'nin de benimsediği gibi Ehl-i sünnetin inanç esaslarındandır.[301] Bu çerçevede burada Kâsimî'nin tefsirinde ifade ettiği "Ba's", Haşr ve Mahşer" ve "Şefeât" hakkındaki görüşleri kısaca incelenecektir.

2.3.1.1. Ba's (Diriliş)

Ba's, kelime olarak "göndermek, diriltmek" manalarına gelir. Istılahta ise Allah (c.c)'ın ölüleri tekrar diriltmesi anlamındadır. İman esasları arasında "Ba'su ba'del-mevt "ölümden sonra dirilme" akidesi şeklinde yer alan ba's bütün semavi dinlerde inanılması istenen esaslardan biridir. Çünkü ba's, âhiret inancının temelini oluşturur.[302]

---

[298] el-Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s.170; Cüveynî, *el-irşâd*, s.260-267.

[299] Bkz. en-Nisa, 4/136; Sebe, 34/8; Rum, 30/16; el-İsra, 17/9-10; el-A'râf, 7/147.

[300] Kâsimî, *Tefsiru'l-Kâsimî*, V, 123.

[301] Taftazani, *Şerhü'l-Akâidi'n- Nesefî*, s.66 vd; *Şerhu'l-Makâsıd*, s.83- vd.

[302] Şerafeddin Gölcük, Süleyman Toprak, *Kelâm*, s.413.

Kâsimî, "Ey insanlar eğer öldükten sonra dirilmede kuşkuda iseniz (bilin ki) biz sizi (önce) topraktan, sonra nutfe (sperma)'dan sonra alaka (embrio)'dan sonra yaratılışı belli belirsiz bir çiğnem et parçasından yarattık ki, size (kudretimizi) açıkça gösterelim. Dilediğimizi belirtilmiş bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz, sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz. Sonra güç ve kabiliyetlerinize ermeniz için sizi büyütüyoruz. İçinizden kimi henüz çocukken öldürülüyor, kimi de ömrün en kötü çağında (ihtiyarlığa) itiliyor ki, bilirken bir şeyi bilmez hale gelsin, çocukluğundaki gibi vucütça ve akılca güçsüz bir duruma düşsün. Yeri de kurumuş, ölmüş görürsün. Fakat biz onun üzerine suyu indirdiğimiz vakit titreşir, kabarır ve her güzel çiftten bitirir."[303] meâlindeki ayeti zikrettikten sonra hemen akabinde "Bu böyledir. Çünkü Allah, tek gerçektir. Her şey O'nunla varlık kazanır ve O, ölüleri diriltir ve O, her şeyi yapabilir"[304] meâlindeki âyeti zikrederek Allah (c.c) için hem yaratma hem de öldürme ve diriltmenin kolay olduğunu ve ba'sın Allah (c.c)'ın fiillerinin, sıfatlarının ve zâtında bir olmasının bir gereği olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Kâsimî öldürüp diriltme işinde hiç kimsenin Allah'a eşit olamayacağını ve bu yüzden bir başka varlığa ibadetin batıl olacağının üzerinde önemle durmaktadır.[305]

2.3.1.2. Haşr ve Mahşer

Haşr, lugatta "toplamak, toparlanmak, bir araya getirmek" anlamına gelir. Istılahta ise Allah (c.c)'ın mahlukâtı diriltmesinden sonra onları bir araya toplamasıdır. Toplanılan bu yere de mahşer denir. Kur'ân-ı Kerîm'de haşır hakkında pekçok ayet vardır. "O gün onlar gözleri dönüp kararmış bir halde, öteye beriye yayılmış çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar, dâvet edene koşarlar ve kâfirler bu ne çetin gün derler"[306] Allah kıyamet günü yeryüzünü dilediği şekle sokacak ve mahşer yeri peygamberimizin ifadesiyle "üzerinde hiçbir alamet (dağ, dere, bitki, vs) bulunmayan, halis buğday unundan yapılmış yufka gibi beyaz ve parlak bir düzlük"[307] halinde olacaktır.

---

[303] el-Hâcc, 22/5.

[304] el-Hâcc, 22/6.

[305] Kâsimî, *Tefsiru'l-Kâsimî*, V, 186.

[306] Kamer, 54/7-8.

[307] Buhari, *Rikak*, 44.

Öteden beri islâm âlimleri arasında insanın mahşerdeki dirilişinin mahiyeti tartışıla gelmiştir. Konunun özünü ruh ile beden arasındaki ilişki ve ölümden sonra hayatın nasıl gerçekleşeceği hususu oluşturmaktadır. İbn Sîna mead konusunda ruh ile beden arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesinde üç ayrı görüşün olduğunu bildirir. Buna göre hayat, ya sadece bedenleri için, ya yalnız ruhlar için ya da ruh ve bedenle birlikte olacaktır.[308] Mesela bununla ilgili olarak İbn Sina (ö.431/1037), Farabi'ye (ö.344/950) benzer bir şekilde ruhun ölümden sonra bedenle ilişkişini tamamen kestiğini, artık sakadet ve sekavetin yalnızca ruhi olduğuna yer verirken, diğer taraftan cismani haşrin akılla kavranılamayacağını savunmaktadır.[309] Gazzâli (ö.505/1111) bu konuda filozoflara eleştirilerini, bu hususların şeriâtla değil mücerred akılla bilinebilirliği iddiasında karşı yöneltmiştir. Filozofların haşri inkar ettiğini ileri süren Gazzali, onları bu noktada tekfîr eder, Buna karşılık İbn Rüşd (ö.595/1198) filozofların haşri inkar ettiklerini ileri süren Gazzâli'ye katılmamakla birlikte, şeriât hususundaki hassasiyetini kabul ederek çıkış noktasını benimser ve onu bu konuda te'yid eder.[310]

Kâsimî "O ayetlerimizi inkar edenleri yakında bir ateşe sokacağız, derileri piştikçe azabı tatsınlar diye onlara başka deriler vereceğiz! Şüphesiz Allah daima üstündür, (hüküm) ve hikmet sahibidir."[311] meâlindeki ayeti tefsir ederken zikredilen ateşin çok büyük ve korkutucu olduğunu söylemektedir. Kâsimî bu değişim hakkında iki görüş ortaya koyar; birincisi bu değişimin hakiki ve maddi bir değişim olacağı yönündedir, ikinci görüşü ise Fahreddin er-Râzi (ö.606/1210)'den aktarmaktadır. Râzi bu âyeti tefsir ederken söz konusu devamlı deri değişimini, azabın devamını ve kesintisizliğini anlatmak için yapılan bir istiare olduğunu söylemektedir.[312] Kâsimî bu iki görüşü belirttikten sonra zaruret müstesna âyetlerin zahiri manaları dururken mecâzî manalarının delilsiz alınamayacağını ileri sürerek Fahreddin er-Râzi'nin görüşünü benimsememiştir. Kâsimî'nin Râzi'ye olan muhalefetinden onun da ehl-i sünnetin

---

308 Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*, s.218-219.

309 Necip Taylan, *a.g.e.*, s.225.

310 Mübahat Türker, *Üç Tehafüt bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*, s.216-217; Süleyman Akkuş, *Kuşeyri ve Kelâmî Görüşleri*, s.195.

311 En-Nisa, 4/56.

312 Kâsimî, *Tefsiru'l-Kâsimî*, II, 352.

görüşüne uygun olarak haşrin hem bedenen hem de ruhen olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır.[313]

2.3.1.3. Şefeât

Şefeât, peygamberler, âlimler ve Allah'ın izin vereceği kimselerin yine O'nun izniyle mü'minlerden bazılarının günahlarının bağışlanmasını ya da Allah (c.c) katındaki derecelerinin yükseltilmesini talep etmeleridir.

Cürcâni'nin de belirttiği üzere şefeât, (Allah'a karşı) günahı olan kimseler hakkında girmiş oldukları günahları için af isteme olarak tarif edilmiştir.[314] Yukarıda da değinildiği gibi peygamberler, âlimler büyük günah işleyenler için şefeatte bulunurlar. Kıyamet gününde en büyük şefeatçı Hz.Muhammed (s.a.v)'dır. O'nun şefeâtı da kısım kısımdır.[315]

Peygamber efendimiz bir hadisinde "Şefeâtim, ümmetimden büyük günah işleyenler içindir"[316] buyurarak büyük günah işlemiş olan mü'minlerden bazılarına şefeât edeceğini haber vermiştir. Bunun yanında Peygamberimizin bir de şefeât-i uzmâsı vardır ki bu mahşerde toplanan ve o günün sıkıntıları içinde bulunan insanlığın bir an önce hesaba çekilmesi için Peygamber Efendimizin bütün insanlığa şefeat etmesidir.

Kur'ân-ı Kerîm'in değişik âyetlerinde şefeât ancak Allah'ın iznine bağlanmış, O'nun ilminin dışında şefeât eden olmadığı beyan edilmiştir.[317] Hz.Peygamberin hadislerinde de günahkar mü'minlere şefeâtte bulunacağı haber verilmiştir.[318]

---

313 Kâsimî, *a.g.e.*, II, 352.

314 Cürcâni, *Ta'rifat*, s.127.

315 Şerafeddin Gölcük, *İslam Akâidi*, s.232.

316 Ebu Davud, *Sünnet*, 21; İbn-i Mace, *Zühd*, 37; Tirmizi, *Kıyamet*, 11; Ahmed b.Hanbel. II,12-13.

317 Bkz. el-Bakara, 2/255, *Yûnus*, 10/3, *Tâhâ*, 20/109, *el-Enbiyâ*, 21/28.

318 Ebû Dâvûd, *"Sünnet"*, 21; Tirmizi, *"Kıyâmet"*, 31.

Ehl-i sünnet âlimleri büyük günah işleyenleri de Hz.Peygamberin şefeâtinin kapsamına dahil etmektedir.[319] Mu'tezile ise büyük günah işleyenlerin fâsık olduğunu söyleyerek Ehl-i sünnetin bu görüşüne karşı çıkmıştır.[320]

Kâsimî'nin şefeât anlayışı da genel olarak ehl-i sünnetin şefeât anlayışıyla örtüşmektedir. Kâsimî, "O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefeât edebilir?"[321] âyetini tefsir ederken şunları söylemektedir. Şefeât edenler müşriklerin zannetiği gibi putlar değil peygamberler ve meleklerdir. Peygamberlerin ve meleklerin şefeâti ise Allah'ın (c.c) iznine bağlı olduğu için kesinlikle Cenâb-ı Hakk'ın şefeâtına benzememektedir. Allah (c.c) indinde onun izni olmaksızın kimse şefeât (etmeye cesaret) edemez.[322] Ayrıca Kâsimî şefeâtle ilgili görüşünü delillendirmek için Peygamberimizin şu hadisini zikretmektedir: "Arşın altına giderim, oraya varır varmaz secdeye kapanırım. Allah (c.c) bana dilediği şeyi verir. Sonra bana "Başını kaldır, dilediğini söyle, söylediğine kulak verilecek, ne arzu ediyorsan iste, talebin yerine getirilecektir. Şefeâtta bulun, şefeâtın kabul edilecektir. Bundan sonra bana bin sınır çizilir, bu sınırın içinde olanları cennete sokabilirim."[323]

Kâsimî Peygamberimizin (s.a.v) bu hadisini zikrettikten sonra Ebû 'l-Ahbâr İbn Teymiye'nin şefeât hakkında söylediği şu sözleri aktarmaktadır. "Allah (c.c) müşriklerin kendisine eşit tuttukları her şeyden kendisini uzak tuttu. Başkasının kendisinin mülküne benzer bir mülkünün olmasını, yahutta kendisine yardımcı olunmasını nefyederek sadece şefeât etme hakkını bıraktı. Bu şefeatta ancak Allah (c.c)'ın hakkında şefeât etme izni verdiği kimse için geçerli olan şefeâttir. Bu şefeât Kur'ân'nın nehyettiği gibi müşriklerin kıyamet gününde sona ereceğini umdukları şefeât değildir. Peygamberimizden haber verildiğine göre kendisi arşın altına ulaşır ulaşmaz hemen şefeât etmeye başlamamakta, Allah'a (c.c) secde ve hamddan sonra kendisine şefeât izni verilmekte ve ancak bundan sonra şefeât etmeye başlamaktadır.[324]

---

[319] Beyhaki, *el-İ'tikad*, s.104; İsferayini, *el-Tebsir*, s.17.

[320] Kadı Abdulcabbar, *Şerh-u Usuli'l-hamse*, s.632; Şehristani, *el-milel ve'n nihal*, I,45.

[321] el-Bakara, 2/255.

[322] Kâsimî, *Tefsiru'l-Kâsimî*, I, 599.

[323] Buhari, *"Tevhid"*, 17; Muslim, *"İman"*, 322.

[324] Kâsimî, *Tefsiru'l-Kâsimî*, I, 599.

Kâsimî bu konuyla ilgili olarak Ebû Hureyre'den nakledilen şu hadisi de zikretmektedir. Ebû Hureyre Peygamberimize "Yâ Resulullah senin şefeâtine insarlardan en layık olan kimdir. Peygamberimiz (s.a.v.) cevabında kendi şefeâtine en layık olan kimsenin hulûsi kalple "Lâ ilahe illallah" diyen kimse olduğunu belirtmektedir"[325] Kâsimî'ye göre bu şefeât Allah'ın izniyle ihlâs ehline yapılan şefeâttir. Müşriklere ise şefeât yoktur. Bu şefeâtte ise Allah'ın (c.c) kendisine şefeât izni verdiği kimsenin duasının sebebiyle ihlas ehlini bağışlaması vardır. Kur'ân'ın nehyettiği şefeât ise kendisinde şirk bulunan şefeâttir. Bundan dolayı şefeât eden kimse hangi makamda olursa olsun şefeât Allah'ın izniyle sınırlandırılmıştır. Peygamberimizin açıkladığı gibi şefeât ancak ehl-i tevhid ve ehl-i ihlâs içindir.[326]

[325] Buhari, *"İlim"*, 33.

[326] Kâsimî, *Tefsiru'l-Kâsimî*, I, 599.

SONUÇ

Muhammed Cemâleddin el-Kâsimî, XIX.asrın son yarısıyla XX.asrın başlarında yaşamış olan ıslahatçı fikirleri ile dikkatleri üzerine çekmiş selefî karakteri ağır basan bir İslam âlimidir.

Yaşadığı tarihi dönem, sadece yetiştiği ve hayatının sonuna kadar ikâmet ettiği Suriye açısından değil, bütün İslâm alemi için de bir çözülme ve bir çöküş dönemidir. Kâsimî bu olumsuz şartlara rağmen kendisini yetiştirmesini bilmiş, ilmini hem aklî ve naklî, hem de klasik ve modern ilimlerle geliştirmiş, yenilemiş ve olgunlaştırmıştır.

Kâsimî, Şâm'da Yeni Selefî Hareketinin önde gelen temsilcilerinden olmuştur. Şâm'da Selefîlerin belirgin bir grup olarak ortaya çıkışları ilk kez 1896'da, rakip ulemânın suçlamaları neticesinde ortaya çıkmıştır. "Müçtehidler Hadisesi" olarak anılan bu olay kısmen geri tepmiş, Selefîleri susturmak için yola koyulan muhalif görüşlü çevreler neticede onları bir ölçüde şöhret ve itibar sahibi yapmışlardır.

Cemâleddin el-Kâsimî, Şâm âlimleri içerisinde "Yeni Selefî" hareketinin en çok eser veren müelliflerinden olmasından dolayı önem arzetmektedir. Kâsimî'nin ilk yazılarına baktığımız zaman onun itikâdi konularda klasik Hanbeli görüşü tekrarladığını görüyoruz. Fakat Kâsimî 1889'dan sonraki yazılarında mezheplere, sufî tarikatlarına ve kelâm okullarına bağlılıktan ayrılıp onun itikâdi ve amelî hususlarda mezhepler üstü bir tavır sergilediği gözlenmektedir.Buna rağmen o, kelâmî Eş'arî-selefî metodun dışına çıkmamış, fakat her iki kelâmî ekolü bir derecede sentez yapmayı başarmıştır.

BİBLİYOĞRAFYA

ABBAS, Abdülkâdir; *Mu'cemu'l-müellifîn es-Sûriyyîn,* Dimeşk,h.1405

ABAZA, Nizar; *Cemâleddin el-Kâsimî Ehadü Ulemâi'l Islâhu'l-hadis fî'ş-Şâm,* Dimeşk, 1997.

ABDUH, Muhammed; *Risâletü't-tevhid,* Kahire, 1996.

AKÇAY, Mustafa; *"İmânın Oluşumunda Fıtratın Rolü",* SAÜİFD sy.1, s.273-277, Adapazarı, 1996.

ASIM Efendi; *"Kamus-u Okyanus",* I-IV, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul. 1305.

AYDIN, Mehmet; *"Beşâirü'n -nübüvve",* DİA, V, 549-550.

AKKUŞ, Süleyman; *Kuşeyrî'nin Hayatı, Eserleri ve Kelâmî Görüşleri* (Basılmamış doktora tezi), Konya, 1997.

BAĞDADÎ, Abdülkadir b. Tahir et-Temimî; *Usûlu'd-din,* İstanbul, 1928.

--------------, *el-Fark beyne'l-fırak,* Beyrut, 1985.

BAKILLANÎ, Kâdi Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib; *et-Temhi-dü'l-evâil ve telhîsü'd -delâil,* Beyrut 1407/1987.

----------------, *el-Beyân ani'l-fark beyne'l mu'cizât,* (nşr.Richard J.McCarthy), Beyrut, 1958.

BEYAZÎ, Kemâluddin Ahmed b.Hasan; *İşâretü'l-Merâm min İbarâti'l- İmam* (Tahk.Yusuf Abdurrezzâk), Mısır, 1367/1949.

BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b.el-Hüseyin b.Ali; *el-Î'tikâd alâ Mezhebi's- Selefî ehli's -sünneti ve'l- cemâa,* Beyrut, 1986.

BUHARİ, Muhammed b. İsmail; *"Sahihu'l-Buhari",* I-VIII. el-Mektebetü'l İslâmîyye, İstanbul, 1315.

ÇELEBİ, İlyas; *Beyazizâde ve el-usulü'l-munife,* MAÜİFY, İstanbul, 1996.

BÎTAR, Abdurrezzâk; *Hilyet el-beşer,* Dimeşk, h. 1328

CÜRCÂNİ, Seyyid Şerif Ali b.Muhammed; *et-Tâ'rifât,* İstanbul, 1283.

CÜVEYNÎ, İmâmü'l - Harameyn Ebû 'l -Meâli Abdülmelik; *el-İrşâd ilâ kavâti'il -edilleti usuli'l- i'tikâd* (nşr.Es'ad Temim) Beyrut 1405/1985.

DANİŞMEND, İsmail hami; *Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* İstanbul, 1972.

DAVİD Dean Commins; *The Selefî Islamic Reform Movement in Damascus* (1985-1914) New York 1990.

DÜNYA, Süleyman; *Muhammed Abduh Beyne'l-felâsife ve'l mütekellimîn,* Kahire, 1962.

ELMALI, Muhammed Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'ân Dili,* I-IX, İstanbul, 1979.

EBÛ Dâvûd, Süleyman b.Eş'as es-Sicistâni; ***"Sünen-i Ebû Dâvud"*** **Daru'l -fikr, ts.**

El-Muktebes Dergisi, Dımeşk,c.V,IV,VII.

El- Müntekâd Dergisi,Beyrut,sy.4.

GARÂYİBE, Abdülkerim; *Suriye fî karni't- tasia aşera*, Kahire, 1960.

GAZZALİ, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed; *el-Madnün bih alâ gayri ehlih*, Beyrut 1406/1986.

GÜNAY, H.Mehmet; *Cemâleddin el-Kâsimî ve Fıkhî Görüşleri* (Basılmamış Yükseklisans Tezi), İstanbul, 1991.

---------, *Cemâleddin el-Kâsimî ve İlmî Kişiliği*, SAÜİFD, S.1, Adapazarı, 1996.

GÖLCÜK, Şerafeddin; *İslam Akâidi*, Konya, 1994.

GÖLCÜK, Şerafeddin-TOPRAK, Süleyman; *Kelâm*,Konya, 1996

HARPUTÎ, Abdullatif; *Tenkihu'l- Kelâm fî akâidi ehli'l- İslâm*, İstanbul, 1330.

HAFIZ, Muhammed Muti- ABAZA Nizar; *Tarihu Ulemâ-i Dimeşk*. Dimeşk, 1986

ÎBN KAYYIM, Muhammed b. Ebî Bekr; *Zâdu'l- Meâd fî Heydi Hayri'l- Îbâd*, Beyrut, 1973

ÎBN Fûrek; *Mücceredu Makalâti'ş- Şeyh Ebi'l- Hasan el-Eş'arî* (nşr.Daniel Gimaret), Beyrut, 1987.

ÎBN Rüşd; *el-Keşf an Menâhici'l-edille*, Kahire ts.

İSFEHANÎ, er-Râgıp Ebû 'l Kâsım el-Hüseyin b.Muhammed; *el-Müfredât fî Garibi'l- Kur'ân*, Beyrut, ts.

İSFERÂYÎNÎ Ebû 'l Muzaffer; *et-Tebsir fî'd- din ve temyizi 'l- fırkati 'n- naciye ani 'l fıraki 'l- hâlikîn* (thk.Kemal Yusuf el-Hût) Beyrut, 1983.

İBNÜ'L- Esir; *En-Nihaye fî garibi 'l- hadis ve 'l- eser*, I-V, Kahire 1383-1385/ 1963- 1965

İSTANBULÎ, Muhammed Mehdî; *Şeyhü 'ş -Şâm Cemâleddin el-Kâsimî*, Beyrut, 1985.

ÎBN Teymiye; *Mecmû 'u fetâva* (nşr. Abdurrahman Muhammed), I-XXXVII, Riyad, 1381-86.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı; *Yeni İlm-i Kelâm*, I-II, İstanbul, 1339/ 1341 ve 1340/ 1343

KÂDÎ, Abdülcebbar İmâmüddin Ebû 'l Hüseyin b.Ahmed; *Şerhu usûli 'l- Hamse*, Kahire, 1965.

KÂSİMÎ, Cemaleddin; *Beyt, el-Kâsid fî tercemeti 'l- İmâmu 'l- vâlid es- Sâid*, el yazması, Kâsimî Kütp.

------- *el-Mesh alâ el-Cevrabey 'n ve 'n-na 'leyn*, Şâm, 114.

-------- *el-İsra ve 'l- Mi 'rac*, Dimeşk, 1331 H.

------- *el-Müzekkirâtü 'l- yevmiyye*, el yazması, Kâsimî Kütp.

-------- *el-Müfekkirâtü 'l- yevmiyye*, el yazması, Kâsimî Kütp.

---------*en-Nefhet er-Rahmâniyye şerh metn el-meydâniyye fî ilmi 't-tecvid*, Şâm, 1905.

--------- *Kavaidu't- tahdis,* Beyrut, 1987.

-------- *Delâlü't-tevhid,* Beyrut, 1991.

----------*Idâhu'l- fıtra fî ehli'l- fetra,* el yazması, Kâsimî Kütp.

--------- *Tâ'tiru'l- meşâm fî measiri Dimeşk eş-Şâm,* el yazması, Kâsimî Kütp.

-------- *Tefsiru'l- Kâsimî,* (I-VII) Beyrut, 1994.

-------- *Sevânih,* el yazması, Kâsimî Kütp.

KÂSİMÎ, Muhammed Said- Halil el-Azm- Cemaleddin el-Kâsimî; *Kâmus'u Sınâatü'ş- Şâmiyye,* Dimeşk, 1988.

KÂSİMÎ, Muhammed Said; *es-Suğr el-Bâsim fî tercemefî'ş- Şeyh Kâsım,* el yazması, Kâsimî Kütp.

KÂSİMÎ, Selehaddin; *Sefahât min tarihi'n- nehtadi'l- arabiyyeti fî evâili'l- karnil- işrîn,* Kahire, 1379 H.

KÂSİMÎ, Zafir; *Cemâleddin el-Kâsimî, ve asruhu,* Şâm, 1965.

KEHHALE, Ömer Rıza; *Mu'cemu'l- müellifîn,* Beyrut, 1986.

KÜRD ALİ, Muhammed;*Hutat eş-Şâm,* Beyrut 1304 H.

---------------- *el-Müzekkirât,* Dimeşk, 1949.

KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhay; *Fihrisu'l- fehâris,* Beyrut 1402 H.

KUŞEYRİ, Abdülkerim b. Hevazîn; *el-Luma fî akâidi ehli's- sünne* (thk.

------------, Et-Tablavi Mahmud Sa'd) Kahire, 1988.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansur; *Kitabu't- tevhid* (nşr. Fetullah Huleyf) Beyrut, 1970.

MUSLİM, Ebû Hüseyin b. Haccac El-Kuşeyrî; *"Sahih-i Muslim"*, I-V. El-Mektebetü'l- İslamiyye, İstanbul, 1955.

MURABIT Muti; *en-nûr ve'n-nûr fî mektebi anber* Dimeşk, 1991.

MECELLETÜ'T-Temeddüni'l-İslâmi Dergisi, (I-IV)Dımeşk h.1372.

NESEFÎ, Ebû 'l Muin Meymûn b. Muhammed; *Tebsiratü'l- edille fî usûlu'd-din* (nşr.Claude Salame) I-II, Dimeşk, 1993

---------- *Bahru'l- Kelâm*, Konya 1327- 1329/ 1901.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Osmanlı İmparatorluğu,* Ankara, 1977.

ÖZ, Mustafa; *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, İstanbul, 1992.

ÖZERVARLI, Mehmet Said; *Kelâmda Yenilik Arayışları*, İSAM Yay. İstanbul, 1998.

PHILLIP K.HITTI; *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, (trc. Saliğ Tuğ), İstanbul, 1980.

RAZİ, Fahreddin Muhammed b. Ömer el-Hatib; *Şerhu esmâi'llâhi Teâla ve's-sıfat*, Kahire, 1978

REŞİD RIZA, Muhammed; *el-Vahyu'l-Muhammedi*, Kahire, 1988.

---------- *Tefrisu'l-Menâr*, I-XII, Kahire, 1960.

---------- *el-Menâr dergisi,* c.XI-XVII, sy.8.

ŞATTÎ, Muhammed Cemil; *A'yân Dimeşk,* Dimeşk, 1972.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebû 'l Feth Muhammed b. Abdülkerim; *el-mile'l ve 'n-nihal* (nşr.M.Seyyid Kelani) I-II, Beyrut, 1961.

------------ *Nihayetu'l- ikdâm fî ilmi'l- kelâm* (nşr.Alf Geillume) Kahire ts.

TEFTAZANİ, Sa'deddin Mes'ud b. Ömer; *Şerhu'l- Makasıd* (nşr.Abdurrahman Umeyre(I-V, Beyrut, 1989.

--------- *Şerhu'l- Akâidi'n- Nesefî* (thk.Ahmed Hicazi es-Sakka), Kahire, 1988.

TEHANEVİ, Muhammed Ali b. Ali; *Keşşâfu Istılâhâti'l- funûn,* I-II, İstanbul, 1984.

TAYLAN, Necip; *İslâm Düşüncesinde Din Felsefeleri,* İstanbul, 1994.

TİRMİZİ, Ebû İsa Muhammed b.İsa; *"Camiü's- Sahih",* I-V, Dârü'l-İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

TOPALOĞLU, Bekir; *Esmâ-i Hüsnâ,* DİA, XI, 404-418.

YAVUZ, Yusuf Şevki; *"Delâilü'n- nübüvve",* DİA, V.548-550.

YURDAGÜR, Metin; *Âyet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ Allah'ın İsimleri,* İstanbul, 1996.

---------- *İslam Düşüncesinde Fetret Kavramı,* İstanbul, 1996.

YILDIRIM, Suat; *Kur'ân'da Ulûhiyet*, İstanbul, 1987.

ZİRİKLİ, Hayreddin; *el-A'lâm*, Beyrut, 1989.

ÖZGEÇMİŞ

Bu çalışmanın sahibi Mustafa YÜCE, 1971 yılında Kayseri İli Pınarbaşı İlçesine bağlı Büyük Potuklu Köyü'nde doğmuştur. İlköğrenimini köyünde tamamlamış, daha sonra 1983 yılında Pınarbaşı İmam-Hatip Lisesinde başladığı ortaöğrenimini 1989 yılında Kayseri Merkez İmam Hatip Lisesinde tamamlamıştır. 1994 yılında da Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesinden mezun olmuştur.

1996 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Temel İslâm Bilimleri Kelâm bilim dalında açtığı yüksek lisans programını kazanmıştır. Ders dönemini başarıyla bitirdikten sonra yüksek lisans programı çerçevesinde "Cemâleddin el-Kâsimî ve Kelâmî Görüşleri" konulu yüksek lisans tezini almıştır.

Arapça ve İngilizce bilmektedir.

15/07/1999